

stanoje filipović

*Pucajte, ovo su
komunističke
grudi*

Priča o Sonji Marinković

۱۰

Ovo kolo knjiga
u biblioteci »Legende«,
koje govore o ženama—narodnim herojima,
NIP »Dečje novine« — Gornji Milanovac
posvećuje i izdaje u čast
dvostrukog jubileja druga Tita —
85-godišnjice života i
40-godišnjice njegovog revolucionarnog rada
na čelu Partije i naroda.

Recenzija
JOVO POPOVIC

Odgovorni urednik
RADMILO LALE MANDIC

Uređivački odbor
MIRKO VUJACIC
RADMILO LALE MANDIC
IVO MATOVIC (urednik) i
DRAGAN MARJANOVIC

Korektura
STANICA MILOSEVIC

Izdavači
SAVET ZA VASPITANJE I BRIGU O DECI
SR SRBIJE, BEOGRAD i
NIP »DEČJE NOVINE«
GORNJI MILANOVAC

Tiraž
3.000 primeraka

Štampa
GP »NIKOLA NIKOLIC«

Kragujevac
Štampanje završeno februara 1977.

Grafički dizajn
RADE RANCIC

©

DEČJE NOVINE

STANOJE FILIPOVIĆ

*Pucajte, ovo su
komunističke
grudi*

ŽIVOTNI PUT NARODNOG HEROJA
SONJE MARINKOVIĆ

BIBLIOTEKA LEGENDE V KOLO

POREKLO

Majstor Paja i majstorica Soka, kako su ih u selu nazivali, proživeli su svoj vek u Surduku, na obali Dunava. Imali su kućicu sa dva odeljenja, zemljana pada, i omanji vinograd. Sremac od starine, nije se odvojio od rodne zemlje, nije otišao u sveštenike kao njegova braća, nego je izučio kovački zanat i ostao u rodnom Surduku. Život je proveo u jednom trouglu — između kovačnice, vinograda i Dunava. Njih dvoje izrodili su jedanaestoro dece, ali je detinjstvo proživelo svega četvoro, dva sina i dve kćeri.

5

»Bio je uopšte čudno trezven i razborit, vešt da nas priveže za kuću i zaposli, da nam dane ispuni korisnim radom i lepom zabavom. (U njegovoj, pa i u našoj kući nije se znalo za kartanje, ni za pijanstvo, retke časove odmora provodio je s nama uz šah i knjigu)« — zapisala je Magda Simin sećanje Pajine unuke Darinke Langhofer. — »Usmeri događaje da se razvijaju kako ti želiš a ne da te događaji nose«, imao je običaj da kaže kao kraj nju esenciju svoje životne filozofije, kad bi se prepričavale zgrade i nezgrade, nezgrade i teškoće komšija i poznanika«.

Kao što on nije pošao putem svoje braće, tako nije želio ni najstarijeg sina Đorđa da zarobi u crne svešteničke rize. Međutim, pošto nije imao sredstava da sina uputi u Beč ili Peštu, na dalje školovanje, priklonio se mogućnostima i dao ga u Karlovačku bogosloviju — po-

što je završio gimnaziju u Sremskim Karlovcima. U toj situaciji on nije mogao da usmeri događaje kako je želio, već su oni diktirali njegovim odlukama. Tako je Đorđe Marinković, da bi završio školu, morao da prihvati uslov — da službuje kasnije deset godina u slavonskim parohijama.

Svojim poreklom bitno se razlikuje porodica Šajković iz Sremske Kamenice. Poznati inženjer Ivan Šajković projektovao je, pored ostalog, spomenik Branku Radičeviću na Stražilovu. Njegova kćer Milana završila je učiteljsku školu u Somboru, a jedno vreme je, radi dopune obrazovanja, provela u Pešti. U porodicu Šajković nedeljom je dolazio i mladi bogoslov Đorđe Marinković, jer se družio sa Ivanovim sinom. Tako se i upoznao sa Milanom. Kada je Đorđe završio bogosloviju, morao se prvo oženiti da bi se mogao zapopiti. I kada je jednoga dana osetio da će naići na pozitivan prijem u porodici Šajković, poslao je oca da zaprosi Milanu za njega iako se majstor Paja plašio da ne bude odbijen.

6 »Nežna mati, veoma inteligentna žena—njen duh, duh drugarstva i prisnosti, dugih razgovora za stolom o literaturi, vojvodanskim književnicima — udario je svoj pečat za svagda i na duh naše porodice. U našoj kući znalo se za Lazu Kostića, Zmaj-Jovu, Veljka Petrovića kao za svog rođenog, bezbroj anegdota iz njihovih života prepričavalo se tako često i živo da su ih i unuci zapamtili, te još i danas spominju Lazu po njegovim »čuč partijama«. Naša se mati, dakle, nije htela pomiriti sa životom u palanačkim parohijama već je svojoj deci htela da pruži nešto više, čistije i lepše» — zapisala je, dalje, Magda Simin sećanje Dare Langhofer.

Iz pitomog Srema mladi bračni par Marinković uputio se u Slavoniju da odsluži deset godina dužnih za Đokino školovanje. Oboje su radili: Đorđe je bio sveštenik, a Milana učiteljica. U Slavoniji su se i deca rodila: Darinka 1908. u Doljanima, a u Striješevici, pod Papukom, rođeni su Milenko 1910, Vida 1911. i pet godina kasnije Sofija-Sonja. To je bilo tada maleno selo, raštrkano po padinama Papuka; pored škole i crkve, u centru se nalazila još samo jedna kuća. Najstarija kćerka dobila je ime po jednoj, a najmlađa po drugoj baki.

Nežna zdravlja o dranije, izložena naporima od rade u školi, rađanja i podizanja dece — Milana se razbolela kada su se preselili u Borovo, nakon kraćeg bo-

ravka u Sremskoj Rači. Bolovala je od tuberkuloze kojoj tada nije bilo leka. Umrla je i sahranjena 1919. godine u Borovu, a iza nje je ostalo četvero siročića: Darinka od deset, a Sonja od dve i po godine. Najviše je bolesna Milana, izgleda, tugovala za svojom mezimicom Sonjom, koja u svojoj svesti nije mogla zadržati ni poneti mamin lik.

»Na vas sve jako mnogo mislim, ali se ne brinem, nekako sve lepo mislim. Sonjica mi je uvek pred očima i to onako kako sam je u glavicu ljubila, kako mi je onda bilo vi ne možete zamisliti, steglo mi se i duša i srce. Pazite na dečicu« — pisala je krajem marta 1919. godine mama Milana iz oporavilišta kraj Zagreba. Đorđu Marinkoviću nije se mnogo sviđao sveštenički poziv. Nešto po svojoj želji a nešto na Milanino insistiranje, on se još 1911. godine upisao, kao vanredni student, na Pravni fakultet u Zagrebu. Međutim, uskoro je počeo prvi svetski rat, pa posleratna potucanja, premeštaji, Milanina smrt, briga o četvero dece. Sve je to uticalo da nije mogao da završi studije na vreme. Jedan nov događaj je samo ubrzao donošenje njegove životne odluke.

»Jednog dana vratio se naš otac iz sela veoma uzbuđen« — seća se Dara. »Žandarmerija je na trgu javno išibala čoveka koji je govorio o ruskoj revoluciji. Iako u svešteničkoj mantiji, on je, uzbuđen i revoltiran, stao na strani maltretiranog čoveka, protestovao u ime čovečnosti, ali bez većeg uspeha. 'Ipak je strašno' — govorio nam je i ceo dan se nije smirivao — 'da nam ljude javno šibaju na trgu ako se usude da samo ispričaju svoje utiske o tako sudbonosnim događajima'. Bilo je neobično u to vreme da se sveštenik tako ponaša. Meštani mu to nisu oprostili, pa na sledećim svešteničkim izborima (u to vreme popa su birali parohijani) on ne bude izabran.

...Zatim prelazimo u Sombor. Otac je apsolvirao, za godinu dana on će i diplomirati na fakultetu u Sobotici — raspopio se i u Somborskoj županji dobija mesto županijskog beležnika«.

Duže vreme o deci se starala njegova sestra Nada, ali je i ona morala stvarati svoju porodicu. Darinka još uvek nije bila toliko velika da bi preuzela brigu o ostaloj deci, a naročito o najmlađoj Sonji. Zbog toga se Đorđe morao oženiti. Oženio se Danicom Leskovic, učiteljicom iz Kule, starijom devojkom; ona nije dugo radila, penzionisala se i posvetila podizanju njegove dece, ali je i ona umrla dosta rano, 1935. godine.

Iz Sombora je 1930. godine prešao u Novi Sad i radio u Banovinskoj upravi. Kao pristalica Svetozara Pribićevića premešten je, po kazni, u Skoplje za vreme šestojanuarske diktature, ali nije dugo zadržan. I po drugi put je premešten u Skoplje, 1940. godine, kada je Sonja uhapšena, ali ni tada nije dugo ostao u Makedoniji. Vratio se u Novi Sad zahvaljujući intervenciji nekih uticajnih ličnosti.

Kada je 1941. godine fašistička Mađarska okupirala Novi Sad i proterala sve građane koji u njemu nisu rođeni u određenom periodu, Đorđe je, po savetu kćerke Sonje, prešao u Zrenjanin i tu preživeo okupaciju, sa kćerkom Vidom. Posle oslobođenja Zrenjanina postao je prvi predsednik Gradskog narodnog odbora u tome gradu. Kada su ga ratni drugovi njegovog sina Milenka i kćerke Sonje zapitali na koji način mogu da mu pomognu, on je pozeleo da bude primljen u Partiju za koju su njegova deca izginula. Otišao je u Beograd, da Sonjinoj drugarici Saši Đuranović saopšti kako mu je ispunjena želja i odmah se vratio u Novi Sad u kome je bio poverenik za unutrašnje poslove Autonomne Pokrajine Vojvodine.

8

Petnaestog jula 1945. godine Đorđu je Mile Peruničić, u ime Prezidijuma, predao Sonjin Orden narodnog heroja. Očito uzbuđen i drhtećim glasom, stari Đoka Marinković je odgovorio:

»Svoju decu sam vaspitavao u slobodarskom duhu i s njima sam živeo kao s drugovima. Priznajem da mi katkad navru suze na oči što ne vidim svoju Sonju i sina Milenka, koji je takođe poginuo, u društvu njihovih drugova na izgradnji naše države. Ali tada se odmah sećam reči svoje Sonje koja mi je pisala još 1939. godine iz zatvora da žrtava mora biti, a ako ona i njeni drugovi poginu, da za njima stoje stotine i hiljade drugova koji će se i dalje boriti za istu ideju. Sećam se isto tako i reči svoga sina Milenka koji je poginuo u Mađarskoj. »Za tako veliku stvar potrebne su i velike žrtve. Ako su one i iz najbliže okoline, imaju se ceniti kao da su iz najdalje. A takvih žrtava je danas nebrojeno«.

Njegovo vaspitanje imalo je i povratno dejstvo. Uticao je na svoju decu da budu čestiti ljudi, rodoljubi i slobodni duhovi, a oni su uticali na njega — ukazujući mu na put kojim treba da ide. Zahvaljujući svome ličnom poštenju i snažnom uticaju njegove dece, prilio je onom broju sveštenika koji su i u najtežim uslovima verno služili svome narodu. Iako ostareo i iznemogao, nastavio je da ide putem svoje dece. I ostao mu

je dosledan do kraja života. Umro je, kao sudija u penziji Vrhovnog suda AP Vojvodine, 1956. godine.

Sve dok nije završila učiteljsku školu u Somboru, kao najstarija u porodici, Darinka se najviše brinula o najmladoj sestri Sonji. Valjda je zbog toga među njima uspostavljeno izuzetno prisno prijateljstvo. Službovala je u Baranji, u okolini Sombora, u Cantaviru kraj Subotice, u selima kraj Novog Sada i u Novom Sadu. Udala se za Karla Langhofera, Slovaka iz Vojvodine, koji je u Pešti završio agronomiju i bio specijalista za ribarstvo. Imali su dve kćerke: Anu, rođenu 1936, i Vjeru, rođenu 1941. godine. Darinka je, kažu, imala dobro srce i široke poglede. Ona je pomagala Milenka na studijama, brinula se o Sonji, podizala je u detinjstvu, a kasnije pomagala u ilegalnom radu. U šali su je nazivali »hotel Marinković«, jer su njena vrata i trpeza bili otvoreni i pristupačni svim Sonjinim drugovima. Ona je skrivala Sonjin ilegalni materijal, bila hapšena i pod policijskom prismotrom, ali je sve to izdržala iako je bila težak bolesnik i preživela nekoliko operacija. Posle drugog svetskog rata radila je kao direktor jedne osnovne škole u Novom Sadu, a potom, do pensionisanja, u Savetu za obrazovanje AP Vojvodine. Podizala je svoju decu, brinula se o starom ocu, sahranila muža 1954. i oca 1956. i umrla, izmučena i skrhan, 1974. godine.

9

I srednja sestra, Vida, u Somboru je završila učiteljsku školu i službovala kao učiteljica u Vojvodini. Udala se za inženjera Vladu Langhofera, Karlovog rođenog brata, koji je bio prijatelj njenog brata Milenka. Kćerke bivšeg pravoslavnog sveštenika Đorđa Marinkovića udale su se za sinove tadašnjeg evangelističkog sveštenika Langhofera; među njima nije bilo ni nacionalne ni verske netrpeljivosti. Pošto je u Pragu pripadao naprednom studentskom pokretu, Vlada nije odmah mogao dobiti zaposlenje iako je Kraljevina Jugoslavija imala malo elektrotehničkih inženjera. Radio je kratko vreme u Užicu, najviše u Bačkoj Palanci, a pred rat se doselio u Zrenjanin (Petrovgrad). I njih dvoje izrodili su dve kćerke, i to nekako istovremeno kao i Darinka i Karlo: Milana je rođena 1936. a Vladana 1941. godine. Vlada i Sonja su bili veliki prijatelji i politički istomišljenici; često su raspravljali o političkim problemima zaobilazeći Vidu koju su smatrali romantičnom osobom i nedovoljno zainteresovanom za takvu vrstu životnih preokupacija. Jedan deo okupacije proveo je u zarobljeničkom logoru, drugi deo u Zrenjaninu, a posle rata radio je na obnovi i izgradnji električne mre-

že u Novom Sadu, Beogradu, Sarajevu, i Trebinju. Umro je, nakon duže i teške bolesti, 1973. godine u Sarajevu.

Posebno poglavlje u životu porodice Marinković predstavlja život njenog jedinca Milenka.

Osnovnu školu završio je u Borovu, gimnaziju u Somboru, a građevinski fakultet u Beogradu 1934. godine. Od rane mladosti pripadao je krugu trezvenjaka, voleo prirodu i bio jedan od organizatora Saveza izvidnika i planinki (skauta) u Somboru i prvi njihov starešina. On je u skautsku organizaciju upisao i sve tri sestre, čak i malu Sonju koja je tek pošla u osnovnu školu. Bio je komunikativan i društven kao i Sonja, koja je ličila dosta na njega po karakteru i shvatanjima. Vesele prirode, otvoren i iskren, on nije podnosio malograđansko prenemaganje i licemerstvo. Naprednom pokretu prišao je kao student, učestvovao u mnogim studentskim akcijama i zbog toga je isključen iz studentskog doma. Kao inženjer radio je u privatnom građevinskom preduzeću. Voleo je sport, naročito planinarstvo i skijanje, a Frušku goru smatrao najlepšom planinom u Jugoslaviji. Oženio se pred rat i 1941. godine dobio sina Slobodana, koji je inženjer agronomije, specijalista za vino.

»Za vreme okupacije radio (je) kao inženjer u somborskoj filijali jednog budipeštanskog preduzeća i stoga često putovao na relaciji Sombor—Budimpešta. Član Komunističke partije, Marinković je ova putovanja koristio za organizovanje partijskog rada i za održavanje veze između jugoslovenskih komunista u Budimpešti i organizacije u Vojvodini. Njegova veza u Budimpešti bio je Milan Džanić koji se tamo sklonio pred opasnošću hapšenja u Novom Sadu. Marinkovićeva delatnost je ipak zapažena od strane okupatorske policije i on je uhapšen 7. avgusta 1943. godine prilikom jednog takvog službenog putovanja u Budimpešti. Odmah je prebačen u novosadsku »Armiju«, odakle je 28. oktobra prebačen u Satoraljaujhelj sa grupom iz Novog Sada i Zablja, osuđen na četiri godine robije« — zapisao je o Milenku književnik Živan Milisavac u svojoj knjizi »Poruke iza rešetaka«.

Taj logor se nalazio u malom mestu na blagim padinama Karpata. Kao i svi slični zatvori, on je imao »suteran sa radionicama (obučarskom i krojačkom), kuhinjom i vešernicom, a zatim u prizemlju i na dva sprata odeljenja za zatvorenike, skupne odaje i samice«. Političke zatvorenike Hortijeve vlasti počele su dovesti u taj logor do kraja februara 1943. godine. Najviše

je doterano političkih zatvorenika iz Novog Sada. Krajem 1943. godine u logoru se nalazilo oko 450 zatvorenika, tri puta više nego što je bio njegov kapacitet. Dolaskom članova KPJ i mladih skojevaca, formiran je stabilan kolektiv političkih zatvorenika. Pored zajedničkog snabdevanja, odmah se počelo sa organizovanjem predavanja iz oblasti marksizma—lenjinizma, u prvo vreme po sećanju, dok je kasnije organizacija uspela da pribavi najpotrebnija dela za teoretsko uzdizanje. Toliko se napredovalo u tome radu da su u logoru izdavana i listovi »Okovana Vojvodina« i »Naš put«. Ilegalnim radom rukovodila je partijska organizacija u čijem se rukovodstvu nalazio i Milenko Marinković.

U drugoj polovini 1943. godine intenzivno je pripremana oružana akcija u logoru, a krajem godine izabrani su »politički i vojni rukovodioci za organizovanje proboja, koji je planiran za proleće 1944. godine«. Međutim, okupacijom Mađarske od nemačkih trupa, plan je poremećen, ubrzan. Napad za proboj iz logora izvršen je 22. marta 1944. godine. Zatvorenici su savladali stražare i upravu logora. Oko devedeset logoraša probilo se iz logorskog kruga, jedan broj se dokopao i okolnih brda. Međutim, pucnjava u logoru upozorila je nemačku i mađarsku komandu i pobuna je u krvi ugušena. Pohvatani su i oni logoraši koji su uspeli da se dokopaju okolnih brda — zato što se nisu blagovremeno udaljili od Šaporaljaujhelja. Tada je u samome logoru i u njegovoj okolini ubijeno preko 60 logoraša, a 11 ih je obešeno 6. aprila 1944. godine u dvorištu zatvora.

Milenko Marinković je poginuo »pre nego što je uspeo da se dočepa šume«. Njegovo ime se nalazi na spomen-ploči poginulih omladinaca koja je postavljena na zajedničkoj grobnici.

Interesantna su dva njegova pisma koja je objavio Živan Milisavac u navedenoj knjizi. U prvom, napisanom 4. novembra 1943. godine, on je, pored ostalog, napisao:

»Vreme nam u sobi brzo prolazi u čitanju; ležimo i spavamo dosta.

Draga ženo, cela kuća je sada na tebi, verujem da je vodiš onako kako najbolje treba. Mi smo u istom položaju kao i pri prvoj poseti; nailazi zima, ali izdržaće se i to. Ne brini se ništa za mene, jako pazimo na zdravlje... Bundu za sada nemoj doneti. Slobodanu reci ako pođeš da ideš kod mene.

Pozdravi sve koji se raspituju za mene i poruči im neka budu mirni i spokojni, mi smo na dobrom mestu... Mnogo vas sve voli Milenko«.

Mnogo je interesantnije i potresnije pismo koje je napisao sinu Slobodanu samo tri dana pre svoje pogibije, 19. III 1944. godine.

»Zdravstvuj Slobodane Milenkoviću Marinkov, prvenče moj.

19. marta 1942. god. u 4 h ujutru ugledao sam te pre nego što si ti mogao mene. Tada sam tvoj rođendan čestitao tvojoj materi.

19. marta 1943. godine, pošto nismo bili zajedno, jer sam se ja nalazio na poslu, poslao sam ti kratak telegram: »Sine, čestitam ti prvi rođendan«.

Sada, nalaziće se još dalje od tebe, dalje nego ikada, upućujem ti ovo par reči koje će biti čestitka za tvoj drugi rođendan, 19. mart 1944. godine.

Sine moj dragi ,puno, puno te volim, mislim na tebe i iznad svega želim da te čvrsto prigrlim na grudi, da osetiš kako ti otac diše.

12 Inače, upućujem te u svemu na mater, da se sa njom sporazumeš u načinu tvog vaspitanja, pošto ona zna i moje mišljenje o toj stvari. Predstave koje budeš primao o raznim stvarima treba da su ti sasvim jasne i ne prihvataj ništa dokle god te jakim razlozima ne ubede. Tvoje daljne vaspitanje zavisice u mnogome od tih prvih pretstava koje budeš imao o sredini u kojoj živiš.

Budi ljubazan sa ljudima i razgovaraj s njima tvojim jezikom. Želim ti mnogo napretka i uspeha, tvoj otac Milenko«.

Slobodarskog duha, on je i sina učio da misli sopstvenom glavom i da stvari ceni njihovom vrednošću. Kao da je naslućivao svoj bliski kraj, napisao je pismo koje liči na amanet, poslednju poruku.

DETINJSTVO I ŠKOLOVANJE

Rodila se u polovini jednog ratnog vihora, za vreme prvog svetskog rata, 3. juna 1916. godine, a njena mladost je prekinuta u polovini drugog svetskog rata, 31. jula 1941. godine, kada je bezumlje još više carevalo. Rodila se u vreme kada su Srbija i Crna Gora bile pregažene, kada se oslobođenje od vekovnog neprijatelja očekivalo od velike savezničke ofanzive i kada

su se samo naslućivali događaji koji će uzbuditi svet i stari trošni društveni sitem uzdrmati iz temelja.

»... Želje građana pa i našeg oca bile su tako snažne i iskrene, težnja sa svojom samostalnom državom bez Beča i Pešte toliko izrazita, da je poslednje i najmlađe dete u našoj porodici dobilo rusko ime: Sofija — Sonja. Krštena u ime idealnih iščekivanja. Sonja je čudnim sticajem događaja od prvog dana svog života vezana za Rusiju, a Rusija je ubrzo i postala simbol nečega što je decenijama nadahnjivalo sve živo i pošteno u Srbiji i van nje« — govorila je Sonjina sestra Dara.

Život se poigrao sa njom od samog početka. Rođena je neplanirano, posle petogodišnje pauze, sa fizičkom manom koja ju je pratila do kraja života. Na rođenju je iščašen levi kuk, ali tada, u toku ratnih okršaja, niko to nije mogao utvrditi. Kada je primećeno da hramlje na levu nogu, uzalud su tražili leka...

Hramanje ju je otkrilo, po tome su je prepoznali agenti i uhapsili.

Majku nije ni zapamtila i mamom je zvala maćehu Danicu oko koje se svila kao oko rođene majke. Još dok je Đorđe odlazio u Kulu, u posete Danici, Sonja je s nestrpljenjem očekivala očev dolazak, jer je on uvek donosio i kolače koje je ona mnogo volela. Tada joj se činilo da će život sa budućom mamom biti tako lep kao što su ti kolači slatki, i ona se, zaista, najviše i slagala sa Danicom.

Nevolja je išla za nevoljom. Kao dete obolela je od kožne bolesti koju u narodu zovu fircig, zahvatila je lice i glavu tako mnogo da su se u kući uplašili da ne ode na oči i da dete ne oslepi. Zbog toga su je u detinjstvu kratko potšišivali da bi izrasla gusta kosa; zato je, po navici, uvek nosila kratko potšišanu kosu.

Nežna zdravlja i najmlađa među decom, Sonja je postala miljenik porodice. O njoj — i ostaloj deci — starala se Đokina sestra Nada. O Sonji su se brinuli i ostali u kući, najviše Dara, koja je bila najstarija. Sonja je dosta mažena, ali nikada nije postala razmažena; ta nežnost nadoknađivala je majčinu ljubav i ona u život nije ušla s ranama u duši, s pesimizmom; od ranog detinjstva, bez obzira na bolesti i fizički nedostatak, ispoljavala je puno životnog optimizma.

Stanovali su u Somboru, u ulici zvanog Bajski put (sada Ulica Marašla Tita broj 40). To je »široka ulica sa dvostrukim drvoredom što vodi sa stanice u centar grada«. Ona je bila puna »svetla i zelenila, drveća i gustog žbunja što cveta hiljadama sitnih belih cvetova«.

U toj ulici, u prostranom stanu, Sonja je proživela nepunu deceniju svoga detinjstva; došla je kao malena devojčica a otišla kao učenica petog razreda gimnazije. Tu je započelo njeno saznanje sveta i formiranja pogleda na život.

»Sonja je krenula u zabavište« — pričala je Dara svoje uspomene Magdi Simin. »Još uvek mi je u živom sećanju radosno-tužni prizor kako to malo nežno dete s torbicom u ruci žuri, skoro trči u to zabavište rasvetanom ulicom, a po travnjacima okolo jure deca. Od prvog dana bila je vrlo tačna i pažljiva, da ne razočara zabavilju kojoj se u duši odmah predala, stisla se uz nju, a zabavilja isto tako snažno zavoli dete željno ljubavi (materine, izgubljene ipak, i pored sve porodice).

14 Isto tako odano i duboko zavolela je Sonja i svoju učiteljicu kada je sledeće godine pošla u prvi razred, tako da je ta žena postala pojam u našoj kući i dugo godina svi su je zvali i prepoznavali pod imenom »Sonjina gospođa«. Već je Sombor ostao davno iza nas, a »Sonjina gospođa« još uvek je živela u nama kao svoja, te smo joj obavezno dolazili u posetu u Sombor i posle Sonjine smrti, a sama Sonja još i kao student odlazila da je obraduje, da se ispriča s njom«.

Pohađala je nastavu sve četiri godine u Vežbaonici Državne ženske učiteljske škole u Somboru i na kraju školovanja, za odličan uspeh, dobila »Golub« za 1892. godinu sa potpisom učiteljice Leposave Bikar. Školu je završila u junu 1926. godine, kada je napunila deset godina života, godinu dana pre svojih vršnjaka. »Imala je osećaj za dikciju i isticala se lepim čitanjem« — seća se njena sestra Vida. Kada je završila osnovnu školu, otac je nije dao u žensku stručnu školu već ju je upisao u gimnaziju sa željom da završi fakultet.

I na maloj maturi, u junu 1930. godine, za nagradu je dobila knjigu Vase Stajića o Svetozaru Miletiću. Četvrti razred je završila sa vrlo dobrim uspehom. Kao vrlo dobra učenica Sonja je oslobođena polaganja nižeg tečajnog ispita. Imala je petice iz veronauke, ručnog rada i gamnastike, a četvorke iz maternjeg jezika, francuskog jezika, istorije i geografije Jugoslavije, hemije, matematike, higijene, crtanja i vladanja. U đlačkoj knjižici za četvrti razred zapisano je da pohvalna njena vrednoća. Kroz celo školovanje bila je postojana, stabilna, bez padova ili naglih uspona; radila je sistematski i uvek ostala na istoj visini.

Više razrede gimnazije pohađala je u Novom Sadu; upisala se u peti razred septembra 1930. a maturu je položila u junu 1934. godine. Išla je u Državnu žen-

sku realnu gimnaziju u Novom Sadu i sva četiri razreda završila sa vrlo dobrim uspehom.

Književnost joj je predavao sve četiri godine dr Milan Petrović, dok se razredni starešina menjao. Interesantna su bile teme koje je Sonja imala na pismenim zadacima iz maternjeg jezika. U stvari, i danas, posle četiri decenije, malo bi se moglo zameriti izboru tih tema i njihovom uticaju na formiranje učenika. Preovlađuje misao da je dr Petrović tražio od svojih učenika da samostalno razmišljaju o životnim pojavama i problemima. Književnost nije shvatao samo kao umetnost veći kao naučnu disciplinu. On ne traži prosto reprodukovanje izrečenih misli književnika; očekivao je da učenice uoče i istaknu svirepost i zločine slavoljubivog Čengića kao predstavnika jedne osvajačke sile; da zapaze osnovnu misao u »Osmanu«; da utvrde uzroke elegičnosti u poeziji Jakšića i Zmaja; da shvate veličinu revolucionarne borbe Vuka Karadžića u preobražaju

Sonja Marinković, učenica osnovne škole

naše književnosti; da istaknu Dositejevu misao o obrazovanju ženske omladine kojoj ni posle sto godina nije poklonjeno dovoljne pažnje; da uoče i dublje dožive oštru osudu otuđenih malograđana koju je tako dobro zapazio i istakao Sterija kao tvorac komedije kod Srba. Petrović insistira na negovanju rodoljublja i svake godine daje bar po jednu takvu temu. On, takođe, veoma mnogo insistira na ulozi omladine u očuvanju mira i sasvim tačno uočava da samo mir može omogućiti stvaralački rad svakog naroda. Kada se zna da svakom pismenom zadatku prethodi usmena obrada tih tema, onda ima razloga da se veruje u to da su navedene teme bile predmet njegovih predavanja i rasprava učenika o tome. Teško je danas utvrditi koliki je uticaj imala ovakva nastava književnosti na formiranje ličnosti mlade Sonje Marinković, ali se pretpostavlja da taj uticaj nije bio mali. Njene osnovne osobine — ispoljavane kasnije u životu — kao da imaju koren i u ovoj nastavi.

16 Sonji je, verovatno, najteže bilo da piše o majci i majčinoj ljubavi, jer svoju majku nije zapamtila. Živela je tada sa ocem i naćehom Danicom. O njoj, Danici, Dara je pričala: »Otac se oženio još u Somboru, ponovo učiteljicom, veoma dobrom i čestitom ženom koja je bila kadra da se brine, i to dobro da se brine, za četvoro dece koju nije sama rodila. »Gospođa Danica« poticala je iz zanatlijske porodice drugačijeg, stranog duha, pa smo, uprkos njenoj dobroti, nas četvoro predstavljali jedan tihi front protiv njenih shvanja i navika, front slobodarski, manje vezan i sputan od ljudi njenog kruga. No dobro raspoloženje i sloga u kući nikada nisu bili poremećeni. Među nama nikada nije pala ni jedna oštra reč. A o preteranostima »Gospođa Danica«, o njenim »vizitama« i zahtevima da prašina bude dobro obrisana — Sonja nam je, kad smo dolazili, pričala uz blagu šalu, dobronamerno i bez jeda, jer je ta »Gospođa Danica« Sonju mnogo volela«. Takvi odnosi svakako su uticali na ublažavanje tuge koju je u tim momentima, dok razmišlja o majci i majčinoj ljubavi, mogla ispisivati devojčica od petnaestak godina. Jedna godina — seća se Anđa Milićević, sestra revolucionara i heroja Žarka Zrenjanina — Sonja je za Dan majke, koji se pre rata proslavljao 8. marta, napisala »priču o dobroj mami, koje više nema, i njena mala deca ostala su bez hleba i cveća«.

U gimnaziji počinje i njena društvena aktivnost. Učestvovala je u radu literarne družine »Iskra« i u osmome razredu držala predavanje o Veljku Petroviću. Magda Simin tvrdi da je Sonja u »Novosadskoj gim-

naziji saradivala i na izdavanju jednog srednješkolskog lista«; taj navod ničim nije potvrđen, u godišnjim izveštajima nema govora o đlačkom listu u Zenskoj gimnaziji, jedino je moguće da je neka druga škola izdavala list. Sonja je — tvrdi Magda Simin — »pokazala mnogo dara za pisanje« i kasnije, plašeći se za njeno zdravlje za vreme progona i hapšenja, Đoka je pokušao »da je nagovori da se bavi pisanjem kako bi je, verovatno, odvojio od opasnog zanata, revolucionarne borbe. U gimnaziji je počela da čita proskribovanu i zabranjenu literaturu — tvrdi Anđa Milićević — i tada se upoznala sa delima Maksima Gorkog (Mati, Moji univerziteti).

Najviše se angažovala u Savezu izvidnika i planinki; u skautsku organizaciju upisala se još kao učenica osnovne škole i bila najmlađa među skautima u Somboru. Upisao ju je brat Milenko. Za razliku od nacionalističkih organizacija »Srpskog sokola« i »Hrvatskog

Sa kursa za vođe skauta (Sonja prva zdesna u prvom redu)

17

sokola«, ova međunarodna organizacija je »u to vreme jedina primala članove bez obzira na nacionalnost«. Ona je imala snažan uticaj na opredeljenje omladine. Sonjina drugarica Saša Đuranović sa zadovoljstvom se seća kako je u partizanima srela puno omladinaca i omladinki koji su pre rata pripadali skautskoj organizaciji. U njoj se omladina učila drugarstvu, prijateljstvu, rodoljublju, istrajnosti, požrtvovanosti, snalažljivosti, poštovanju starijih i sličnim pozitivnim osobinama. Njeni članovi su jačali fizički i psihički, pripremali se da lakše savladaju životne prepreke.

Sonja je pohađala kurs (Šumsku školu) za vođe Saveza skauta, koji je održan u Vrdniku 14—28. avgusta 1932. godine, kada je imala šesnaest godina i završila šesti razred gimnazije. O završenom kursu dobila je svedočanstvo br. 111. od 28. VIII 1932. godine.

18   Interesantne su uvodne napomene u njenim zabeleškama sa tog kursa. Skautizam je »radna škola« i ima zadatak »da mladima da spremu za život«. Članovi skautske organizacije moraju biti svesni svog zadatka: njihov rad mora da koristi omladini kako bi omladina mogla da rešava »mnoga pitanja u ljudskom društvu od kojih zavisi opstanak i bratstvo, naročito naših mladih«. »Skautizam svojim vođama uvek postavlja ova četiri pitanja: Zašto radimo? Za koga radimo? Ko treba da radi? Kako treba da radimo?« Skauti rade da obrazuju i vaspitaju omladinu, da pomognu »razvitku i obrazovanju svih dobrih fizičkih, moralnih i umnih sposobnosti omladine«. Skaut radi za mladež, a to znači za svoju zemlju, jer je mladež budućnost zemlje. Vođa mora najviše da radi zato što je on vaspitač i što zna više od ostalih; mora da bude pedagog, da pozna sebe i one koje vaspitava, da bude primer i da svoja znanja prenese ostalima. Najbolje je da se kroz igru uče razne veštine i savladaju određene prepreke. Osnovni je zadatak skautizma da zaštiti omladinu od štetnih uticaja aktivnostima koje odgovaraju prirodi mladih.

Pokazalo se da se Sonja u životu pridržavala tih pravila skautizma.

Skauti iz Sombora imali su svoje letovalište u Cavtatu. Iako je za to vreme bilo neobično da ženska deca idu na more bez roditelja, odlazili su u to letovalište Milenko i sve tri sestre. Oni su odlazili i na izlete u okolinu Sombora, u Bezdansku šumu i druga mesta. »Ovaj prisni dodir sa prirodom obeležio je celo Sonjino detinjstvo i mladost. Moćna lepota naše zemlje uvukla se u njenu dušu, u misli, priroda je učinila nje-

no telo gipkim i otpornim, njen duh jasnim i otvorenim« — tvrdi Magda Simin. — Kretanje u društvu svojih drugarica i drugova, savlađivanje mnogih prepreka, preživljavanje raznih prijatnih i neprijatnih događaja uticali su na razvijanje drugarstva i prijateljstva i zato je Sonja za kratko vreme stekla puno iskrenih prijatelja.

»Po završetku logorovanja sa skautima, odlazili smo svakog leta deda Paji — kovaču u Surduk, i provodili ostatak raspusta u njegovom vinogradu« — pričala je Dara. »Na brdu nad Dunavom, iz dedinog vinograda, pružao se vanredan pogled na ravnicu Banata i Bačke. Deda nam skroji i namesti klupu na najlepšoj tački nad samim Dunavom i splete svud oko nje pruće da ne padnemo u bezdan, te smo na toj klupi sedeli jedno kraj drugog, čitali i pričali i provodili dane u igri. Sa te naše izvidnice video se i Tütel i Slankamen, bela živa traka Tise kako se uliva u Dunav, a svud okolo još trinaest sela. . . I Sonja je gledala i uživala. Ali se u njene misli ubrzo uvuče još i jedna druga komponenta. . . Oštrim očima, upornom pažnjom, pratila je kako narod ovoga kraja na toj plodnoj, ziratnoj zemlji radi marljivo, neumorno kao crv, a živi oskudno, u neznanju, nemoćan da sam sebi pomogne«.

Sonja je bila najistaknutiji skaut u Državnoj ženskoj realnoj gimnaziji u Novom Sadu. Kao učenica šestog razreda učestvovala je u formiranju odeljenja za planinke u svojoj školi i postala vršilac dužnosti kolovođe, najstarija u organizaciji u školi. Odeljenje je imalo 4 voda i izvodilo je skautsku obuku; u proleće 1932. godine organizovano je nekoliko izleta u Frušku goru, a odeljenje je prisustvovalo velikoj skautskoj proslavi u Beočinu i za nagradu dobilo logorovanje u Koviljači. Sledeće školske godine, najviše Sonjinom zaslugom, odeljenje je prošireno; upisalo se 60 članica koje su raspoređene u dva kola. Jednim kolom rukvodila je Sonja Marinković i mesečno držala sastanke kola, a sastanke vodova jedanput nedeljno. I te godine išli su na izlete u Frušku goru na kojima su praktično proveravana teoretska znanja sa nedeljnih sastanaka. Preko leta logorovali su u okolini Mataruške Banje. U četvrtom razredu gimnazije postojalo je opet samo jedno kolo i njime je rukvodila Sonja Marinković.

Kao učenica sedmog i osmog razreda gimnazije bila je u upravnom odboru Ferijalnog saveza svoje škole, koji je imao oko dve stotine članova. Na sastancima učenice su čitale svoje radove sa letovanja na Svetom

Stefanu, a u sedmom razredu održano je poselo zajedno sa učenicima muške gimnazije.

Kao skaut obišla je viliki deo Jugoslavije: Hvar, Sveti Stefan, Jajce, Zagreb, Plitvice, Split, Bohinj i mnoga druga mesta. Kada su 1934. godine logorovali u Jajcu, jednoga dana oluja je zahvatila logor, pokidala šatore, raskvasila zemlju. Sonja je ceo dan provela s devojčicama, držala šator da ga vetar ne odnese, okupljala devojčice kao piliće oko sebe, negovala prehladene, brinula se o svima njima.

Sonja je u skautskoj organizaciji još više zavolela svoju zemlju, njenu prirodu i ljude, naučila se drugarstvu, otpornosti, odgovornosti i snalažljivosti u teškim situacijama.

FORMIRANJE OSNOVNIH OSOBINA

20

Sonja je bila veoma postojana, stabilna ličnost, otvorena i iskrena. Volela je ljude u celini, ali je pojedince cenila po njihovom karakteru. Ako ona obeća svome drugu knjigu i zaboravi da je donose, to je za nju bio dokaz da ga nije cenila i zato nije mislila na svoju obavezu. Inače, ni malo nije bila sebična. Učila je uredno svoje lekcije, volela da dobije dobru ocenu, radovala joj se, ali se isto tako radovala ako i njena drugarica dobije dobru ocenu. Želela je sopstvenu afirmaciju, ali to nikada nije činila na uštrb drugih.

Njen deda Paja obično je govorio: »Postavi sebi da moraš«. Sonja je to prihvatila u detinjstvu i do kraja se držala te devize. Kada ona odredi da nešto mora uraditi, ona će to zaista i uraditi bez obzira koliko će se lično žrtvovati. Da bi sebe naterala da ustaje u određeno vreme radi učenja, ona je na sredinu sobe stavljala emajlirani lavor i u njega budilnik. Od snažnog zvrjanja budilnika i njegovog udaranja po lavoru ona se naglo trzala, zaustavljala budilnik da druge u kući ne izbudi, brzo se oblačila i uzimala knjigu u ruke. To je bio njen »izum«.

Još u ranom detinjstvu i prvih godina svoga školovanja, ona je ispoljavala plemenitost, požrtvovanost i spremnost da pomogne drugima u nevolji. »Jednoga dana« — priča Anđa Miličević — Sonja je skinula svoj kaputić i dala prozebloj drugarici, pravdajući se kako ona ima drugi kod kuće«.

Bila je veoma srdačna, otvorena, iskrena u kontaktu sa ljudima, ali pod uslovom da kod njenog sagovor-

nika postoji neka sadržina, da on nije samo prividno iskren, da se ne osmehuje lažno, prazno. Licemerstvo i malograđanštinu mrzela je iznad svega. Imala je običaj da kaže: »Zavesa se diže« ili »Zavesa se spušta«. To je bilo samo njeno i samo ona umela je da izrazi sva negodovanja kroz jednu od tih rečenica. Čak je imala i svoj pokret usana kojim je pokazivala da je neko lice-mer ili malograđanin. Nije podnosila žene koje se svojim susetkama i poznanicama ljubazno javljaju u prolazu, u susretu, a odmah posle toga počnu da ih ogovaraju. U takvoj situaciji ona odmahne rukom, ili napravi onaj svoj pokret usnom i rezignirano prokomentariše: »Eto, zavesa se spušta«.

Puna životnog optimizma i vedrine, ona se nije mnogo osvrtała na svoju hromost, nije stvorila kompleks. Zahvaljujući svojoj snažnoj volji, Sonja je savladavala prepreke jednu za drugom i stvarala takve situacije i takvu atmosferu kao da je sve u najboljem redu. Od ranog detinjstva uključila se u skautsku organizaciju, pentrala se po planinama naporedo sa najzdravijim mladima i devojkama, čak je postala i njihov predvodnik, služila im za primer. Volela je prirodu. Još u Somboru rado je odlazila na baru izvan grada u kojoj se leti kupala a zimi klizala, ili u šumi Jelinjak u kojoj je rado tragala za prvim vesnicima proleća, visibabama i ljubičicama. A kada su prešli u Novi Sad, najradije je sa bratom Milenkom i svojim drugaricama odlazila na Dunav i Milenkovim čamcem išla uz reku ili niz reku. Njena nerazdvojna drugarica Saša Đuranović i sada se seća pojedinih izleta; jedanput ih zahvatila provala oblaka, vratili se prokisli do gole kože, ali i veoma zadovoljni. I kasnije, pri kraju studija, Sonja je rado odlazila na takve izlete. Ona i Saša, nekako pred rat, bile su u Sloveniji i same pošle na tromeđu Jugoslavije, Austrije i Italije da vide okolinu, ali u međuvremenu nastupi nevreme, spusti se magla i one se jedva spasu da ne zalutaju, i to zahvaljujući graničarima. Njen životni optimizam manifestovao se u mnogim situacijama. Ona je u četvrtom razredu gimnazije posećivala i školu igranja ne zazirući ni malo od svoje hromosti. Na kraju je organizovana priredba, neka vrsta zabave na koju su dolazili i roditelji učenica. Dotle su devojčice nosile matroska odela, a na toj zabavi oblačile su suknje i bele bluze. Time se priznavalo da to više nisu deca već mlade devojke. Tada im je dozvoljavano upotreba ruža za usne i manikiranje noktiju. Sonja nije uzimala ruž, nije joj lepo stajao, ali je imala uvek lepo odnegovane ruke. Tada je i ona, kao i sve njene dru-

garice, imala svoje ljubimce među filmskim glumcima i glumicama, skupljala njihove slike, podržavala ih, nosila kosu kao pojedine glumice. Imala je svoje ljubimce i među pozorišnim glumcima koji su povremeno dolazili u Sombor i davali pozorišne predstave. Kao i druge drugarice, ona je štedela od doručka (za pola dinara uzimala prazan sendvič a pola dinara štedela); sa ušteđenim novcem kupovale su cveće i bacale ih svojim ljubimcima na kraju predstave.

Da li prećutati znači i slagati? To etičko pitanje stalno je bilo prisutno u Sonjinoj svesti, o njemu je često raspravljala sa svojim drugaricama još iz detinjstva, kada je morala da prećuti o nekom nestašluku, zakašnjenju iz bioskopa, susretu sa prvom simpatijom, ili o sličnoj situaciji. To je bila stalno prisutna nedoumica o kojoj je raspravljala i koja ju je mučila, ras-trzala. Umela je da odmah odvoji crno od belog, da izdiferencira pozitivno od negativnog, ali je teško nalazila rešenje u onim nijansama sitnim prelivima.

Sonja je rano počela da piše latinicom i sve što je do sada od njenog rukopisa pronađeno napisano je latinicom. Neke sonante je pisala Gajevom latinicom: l' = lj, n' = nj i slično. Sonja nikada nije bila pomodarka, nije se povodila za drugima, već je bila racionalan duh i potpuno samostalna, radila ono što je smatrala potrebnim i korisnim da se uradi. Nije se povela ni tim što je među drugaricama imala Mađarica, Jevrejki i drugih koje su pisale latinicom, već je do toga došlo sopstvenim razmišljanjem i — smatraju neki — iz otpora prema velikosrpskoj politici kojom se težilo supremaciji drugih nacija. U prvo vreme to se javilo nesvesno, spontano, a vremenom kao rezultat sopstvenog saznanja.

Volela je književnost, čitala dosta, ali, izgleda, nije pisala pesme, čak ni pripovetke. Pisala je referate za literalnu sekciju. Umela je — i volela je — da piše duga i topla pisma, i puna osećanja i zrelih misli.

Sonja je izrasla u lepu devojkicu. Niža rastom, ali skladna tela, imala je oči kao badem, guste crne trepavice, a ten lep kao breskve. Umela je — malo prkosno a malo i razmaženo, izgovarajući, kao da tepa, »pa šta« — da jednim gestom ruke odgovori na neko neprijatno pitanje ili kada je nezadovoljna nečim. Inače gestikulacijom se malo služila, i to obično u situaciji kada ne može do kraja da izrazi svoja osećanja. Poznata je po svojoj emotivnosti koja se oslanjala na racionalnost, na argumentovanost. Volela je da sluša ljude koji o određenom problemu govore sa osećanjem,

Sonja kao gimnazijalka i vođa kola skauta

razložno, dokumentovano, bez patetike. Takvi su na nju najviše uticali u studentskom pokretu. Volela je Vojvodinu snažnom ljubavlju i najviše zbog toga je otišla na agronomiju. Poznata je njena izreka da će kao agronom povezati crvenu maramu, njene krajeve spustiti na rame, na, sestri za traktor i orati vojvodanske njive. Njoj je smetalo što te njive većinom ne pripadaju onima koji ih obrađuju i to je, pored ostalog, snažno uticalo na njeno idejno opredeljenje. Toliko je bio snažan spoj emotivnog i racionalnog da je Sonja unosila sebe u posao koji radi. Saša Đuranović se i sada seća Sonjinih priča o ukraštanju raznog voća i novim sortama pšenice; bilo je u tim pričama i puno zanosa i vanrednih argumenata. »Po svojim osobinama — da je preživela rat — Sonja bi sigurno bila vanredan naučni radnik« — tvrdi Saša.

Nije bila obdarena sluhom, ali je volela pesmu. Najčešće se izvinjavala prisutnima a nekada bi, prkosno, izgovarala ono svoje »pa šta« i nastavljala da se veseli. »Tri gracije« — kako je nazivala sebe, Sašu i Jelicu Teofanović — često su sedele i kod Jelice. Jednoga dana njena majka, učiteljica, otvirala je na starom klaviru jednu mađarsku pesmu; na stanici devojka prati husara, plače za njim a majci kaže da joj je upalo nešto u oko; majka odgovara kćerci da je i njoj u mladosti pala trunka u oko, plakala je i činilo joj se da će umreti. I na kraju majčin zaključak: »A ipak sam još tu«. Tu rečenicu, na mađarskom jeziku, one su često izgovarale, a note pesme prepisale i učile da pevaju. To je bilo u doba puberteta, još u Somboru, kada su se javljale prve simpatije, prvi pogledi, prve sitne usluge, prva crvenila i zbunjenosti. Tada su one »postale« tri gracije. Inače, Sonja je volela mađarske i sremske pesme, a naročito poznatu pesmu »Oj spomenče, plavi cvete.«

Raspravljajući sa Sašom ili nekom drugom drugaricom, Sonja je ostajala dugo u razgovoru. Tako su nastala njena čuvena praćenja; otprati ona Sašu do kuće, ova se vrati sa Sonjom do njenog stana, pa opet Sašinoj kući, i tako se to u toku večeri ponovi po nekoliko puta. Zbog toga su često bile grđene u porodici, a i zbog toga je nastajalo ono ctičko pitanje da li prećutati znači i slagati. To joj je posle prešlo u naviku i njena praćenja postala su poslovična među njenim prijateljima.

Na produbljivanje rodoljubivih osećanja, ponesenih iz porodice u najranijem detinjstvu, uticao je i jedan događaj iz Sombora. U istoj ulici stanovala je Sonjina drugarica Ksenija čija je majka bila Vojvođanka a otac, izgleda, Hercegovac. Majka Ksenijinog oca bila je sestra Alekse Šantića. Kad kod je odlazila kod svoje drugarice,

ona je videla Ksenijinu baku i deku, Šantićevu sestru i njenog muža. Taj stari Hercegovac — koji je bio visok, lep i kršan muškarac, — privlačio je Sonjinu pažnju time što je obično sedeo skrštenih nogu, kao Musliman. I kasnije, u Novome Sadu i na studijama, ona se često sećala Ksenijinog dede. On ju je uvek asociirao na Šantića i izazivao još veći interes za tog pesnika. Zato je više čitala Šantićeve pesme i doživljavala ih neposrednije, toplije. Mnoge njegove stihove naučila je napamet. Svaki stih Šantićeve rodoljubivo-socijalne pesme »Ostajte ovde« doživljavala je kao novo otkrivanje sveta i značenja rodne zemlje. Više je naslućivala nego što je tada znala da su prilike u Šantićevom zavičaju skoro iste kao i u njenom; tamo je čitav mozaik ljudi raznih vera i narodnosti i Šantić ih, kao braću, zadržava da ostanu na svojoj rodnoj grudi. Zar nije slično i u njenom zavičaju?

Ona je svakodnevno posmatrala plodnu vojvođansku zemlju koja se puši od svoje snage, a Šantić peva o žitu koji ne jedu njegovi ratari; o kršu, sirotinji, gladi, napuštanju domovine zbog hleba; o puku koji uzalud moli... Zar nije svugde zemlja ovako bogata i plodna? O hlebu koji ne pojedju ratari već silni na gozbi i piru čula je od oca i od svojih školskih drugova koji su svakodnevno vozom dolazili u školu. To se često dešava i u Vojvodini. Šantić nije slagao. Ali, taj krš... i tada se sećala svojih skautskih putovanja na Jadransko more i posmatranja onog golog kamena. I Šantićeve pesme nagonile su je na razmišljanje. Širina pogleda njenog oca Đorđa, koji nije bio opterećen verskim i nacionalnim predrasudama, pozitivno je uticalo i na njeno formiranje. Družila se i sa Jevrejicama, i sa Mađaricama — i nikad joj otac nije prebacio niti napravio i aluziju na to. Pored Saše, Ksenije i Jelice, Sonjine su bile drugarice i Neda, i Edita, i Ira... Nije bilo ni traga šovinizma i verske netrpeljivosti u njenom ponašanju. U to vreme bilo je veoma malo razvedenih brakova i obično su pripadnici takvih brakova izbegavali od malograđanske sredine. Sonjin otac nije bio takav. Sonja i Saša družile su se s jednom Jevrejkom mađarskog porekla koja je živela s ocem, a majka joj je otišla iz grada. Često je Sonja odlazila kod te svoje drugarice i ova dolazila u njenu i Sašinu kuću. U početku su Sonja i Saša radoznalo posmatrale u kući svoje drugarice, na dovratak svakih vrata, male plehane pločice sa tekstom. Kada su od svojih roditelja doznale da su to jevrejske molitve i da znače isto što je kod pravoslavaca slava ili sličan verski obred, one su to primale kao nešto normalno i više im ni to nije bilo neobično.

Tako se stvarao mozaik bogate ličnosti. Tako je zidan stabilan temelj na kome će Komunistička partija sagraditi postojanu građevinu nepokolebljivog revolucionara.

»Izgledala je nežna i krhka, gotovo kao tek odrasla devojčica, ali je u sebi nosila veliku snagu kojom je plenila ljude i pvela ih putem borbe u kojoj i sama pala. Bila je masovik... Znala je da oduševi sagovornika, da čoveka učini spremnim za primanje i teškog zadatka, jer je uvek mogao da oseti da je one najteže uvek uzimala za sebe. No tu svoju hrabrost nije nametala stavom ni rečima, to se svakom nametalo kao zaključak, jer je svojim jednostavnim rečima znala da ispriča i najteže situacije u kojima je bila, tako da se moralo razumeti da je postupila na jedini mogući način. Otsustvo straha, zasnovano na veri u neminovnost uspeha u borbi kojoj se pridružila, prelazilo je i na one kojima je govorila i tako je mogla da organizira izvršenje zadataka koje je uzela na sebe. Ti su zadaci nosili u sebi mnogo opasnosti, a to je znala i Sonja, jer ja sam je upoznao upravo nakon teškog »proveravanja« njene ličnosti u kazamatima Glavnjače. Došla je iz Beograda vedra i vesela zbog pobeđe u neravnopravnoj i teškoj borbi sa policijskim dželatima. Ostalo mi je u sećanju, kao vrlo karakterističan detalj, njena priča o tome kako su je policajci plašili »odžakom« kada nisu uspeli da od nje izvuku ništa uobičajenim batinaškim metodama. I ona nije pričala o batinama, jer to je bilo poznato, manje više jednako primenjivano prema svima uhapšenim komunistima, nego o tom posebnom detalju. Videći je onako malu i nježnu, ni policajci nisu mogli da izbegnu misao da se radi o devojčici, da pokušavaju da je plaše »odžakom«, kada nije pokleknula pod udarcima pendreka. Nju je to nagonilo na smeh, čak i onda kada je to prvi put čula, vezana i izmučena ali nepobeđena. Teško je bilo poverovati koliko je ona od 14 časova jednog dana do 7 u jutro drugog dana putovala u Vrbas, Zrenjanin, Vršac i druga bliža ili dalja mesta da bi svršila neki partijski zadatak. A uvek ga je završavala sa uspehom, jer je znala da prenese svoju veru i oduševljenje na one sa kojima je radila« — seća se Toša Tišma, borac španskog rata, koji se sa Sonjom upoznao na partijskom radu krajem leta 1940. godine.

Mada je bila poznata kao trezvena i odmerena u donošenju odluka, ona je umela ponekada da se povede za svojim osećanjima i u tome se nije varala. Milica Marković, supruga revolucionara Toze Markovića seća se jednog takvog momenta. Kada je Milica prihvatila da se

uda za Tozu, kako su svi zvali Svetozara, raspravljalo se o tome da li se on može oženiti kćerkom iz građanske porodice čiji je otac radikal iako je ona skojevka. I jednoga dana našli su se Žarko Zrenjanin, Pavle Pap i Sonja Marinković da donesu odluku. Pavle Pap je rekao da se na poreklo moralo gledati onda kada je Milica primana u SKOJ, ali ni to nije krenulo razgovor sa mrtve tačke. Njih dvoje, Milica i Svetozar, i dalje su sedeli kao da se nalaze na optuženičkoj klupi. Da bi razbila mučnu atmosferu, bez ikakvog konkretnog povoda, Sonja je uzviknula kao da recituje: »Cipelice kao u naše Milice.« A zatim je iznenađenim drugovima ispričala događaj iz njenog i Miličinog detinjstva u Somboru. Izvadila je petogodišnju Milicu iz jedne jame pune vode i tako je spasla svoju drugaricu da se ne udavi, Tada je prvo primetila Miličine cipelice koje su virile iz vode i uzviknula drugaricama: »Cipelice kao u naše Milice!« Situacija se odjednom izmenula. »Sonja je ispričala priču drugovima i slatko se smejala. . . Njena vedrina prešla je i na ostale, te se od tog trenutka povede tako srdačan razgovor kao da smo se svi poznavali čitav jedan vek« — seća se Milica.

27

STUDENT POLJOPRIVREDNOG FAKULTETA

Na Poljoprivredno-šumarski fakultet u Zemunu Sonja se upisala u jesen 1934. godine. To je bio presudan momenat u njenom životu. Snažan studentski pokret i borba za autonomiju Univerziteta uticali su na njeno idejno opredeljenje. Kako je kasnije govorila, ona se u drugoj godini studija uključila u napredni studentski pokret, u njemu postala član SKOJ-a i KPJ i izrasla u istaknutog revolucionara i organizatora mnogih skojevskih i partijskih akcija u Novom Sadu i Vojvodini. Došla je na studije kada je njen brat Milenko završio fakultet. Ima u tome i neke simbolične veze. Sestra je nasledila brata i učešćem u studentskom pokretu. Određen uticaj postoji i u toj maloj tradiciji, jer je Sonja kao gimnazijalka slušala o raznim studentskim akcijama i Milenkovom učešću u njima. Posle su Milenko i sestre slušali o njenom radu u studentskom pokretu. To stanje najbolje je izrazila Vida; toliko je, kaže, bilo tih studentskih akcija u kojima su učestvovali Milenko i Sonja da ih niko nije mogao zapamtiti. Samo pamti da je bilo mnogo neprospavanih noći posle svake novinske vesti o

nekoj studentskoj manifestaciji ili demonstraciji; smirivali bi se tek kada bi saznali da Milenko ili Sonja nisu nastradali. U njenoj svesti upečatljivi su utisci: demonstracije; vatrogasci sa šmrkovima; žandarmi sa kundacima i bajonetima; batinjanja; zatvori...

Pre Sonjinog polaska na studije vođen je razgovor u porodici, ali je ona sama izabrala svoj poziv. Jedno vreme stanovala je kod Saše Đuranović, a onda na drugom mestima, privatno, ali je češće dolazila u Novi Sad koji je mnogo volela i u kome je politički delovala. Hranila se u menzi i od čestih Darinih paketa. Odlazila je i u Bačku Palanku, kasnije i u Petrovgrad. Uvek je bila raspoložena, vedra. O političkim prilikama razgovarala je sa zetom Vladom, sastajala se s nekim radnicima i seljacima, završavala neke zadatke. Ona je umela, snagom svoga duha, da se nametne svima u svojoj okolini, čak i ocu i sestrama. Često se očekivao Sonjin sud o nekom problemu. I Otac je uvažavao njeno mišljenje; imao je običaj da kaže kako treba sačekati Sonju pa da čuje šta će i ona reći o tome. Iz nje je izbijala neka unutrašnja snaga koja je zračila na okolinu i zato su njeni postupci prihvatani kao normalni, opravdani.

28

Za vreme njenih studija u Beogradu studentski pokret je bio veoma snažan. Kada je došla na fakultet, zapljusnuo ju je talas štrajkova, demonstracija, zborova i drugih akcija. Postepeno, s početka spontano i neorganizovano, i ona je zaplivala na tim talasima.

Neposredno pred Sonjin dolazak u Beograd, posle zborova na Pravnom i Tehničkom fakultetu, u junu 1934. godine, osnovan je Akcioni odbor stručnih studentskih udruženja (AOSSU) u koji su ušla po dva predstavnika stručnih udruženja svih fakulteta. On je odigrao veliku ulogu u objedinjavanju i sinhronizaciji studentskih akcija na Univerzitetu. Pored Vojvođanske menze i Menze studenata medicine, tada su osnovane Menze agronoma i Opšta studentska menza, koje su odigrale »značajnu ulogu u ishrani studenata« i postali »politički centar studenata-komunista i drugih progresivnih studenata« — zapisala je Milica Damjanović u svojoj studiji o naprednom studentskom pokretu. Krajem 1934. godine pokrenuto je pitanje »izgradnje doma Udruženja studentkinja«, a na izborima za upravu Udruženja studenata šumarstva pobedila je lista studenata komunista. Povedena je odlučna akcija da se izmeni uprava u Udruženju studentkinja »koja je još uvek bila u rukama studentkinja bliskih režimu«. Najznačajnija akcija te godine bio je opštestudentski zbor, održan 16. decembra 1934, na kome je prisustvovalo oko 4.000 studenata i na kome su

se, više nego ikada ranije, manifestovali jedinstvo, snaga i zrelost studentskog pokreta. Shvativši kakvu opasnost omladini donose fašizam i rat, u rezoluciji su istaknuti problemi koje treba rešavati da bi se poboljšao život omladine.

Od početka 1935. godine pojačan je teror režima, ali je i studentski pokret jačao u svome intenzitetu. Sredinom januara vlada Bogoljuba Jevtića osnovala je u Višegradu koncentracioni logor za napredne studente. Prva grupa studenata Beogradskog univerziteta upućena je u logor 20. januara, potom druga... Gotovo četvrtinu interniranih, njih deset, činili su studenti Poljoprivredno-šumarskog fakulteta. Interniranje studenata u logor izazvalo je veliko ogorčenje među studentima u Beogradu, došlo je do demonstracija na kojima je osuđivan režim, održavani protesni zborovi i mitinzi na fakultetima, dobijena podrška studenata Zagrebačkog sveučilišta. Najoštriji protesti održani su na Pravnom fakultetu; pružen je otpor policiji, postavljene barikade, odbijeni naleti policije. Sahrana mučki ubijenog studenta Mirka Srzentića pretvorila se u otvorene proteste protiv fašističkog režima i njegovih slugu. Mada su uhapšeni novi studenti i internirani u logor, režim je morao popustiti — rasturio je logor i pustio internirane studente. To je bila prva velika pobjeda, ali je i ona plaćena krvlju.

29

Pošto je Opšta studentska menza »postala stecište i centar okupljanja naprednih studenata«, režim je prvo zabranio a onda oduzeo od studenata tu menzu. Sem toga, kada su 4. aprila 1935. godine izbile studentske demonstracije, preko 20 studenata predato je Univerzitet-skom disciplinskom sudu kao navodni podstrekači tih demonstracija. I u menzi Poljoprivredno-šumarskog fakulteta vođena je borba oko prevlasti između komunista i nacionalista okupljenih oko profesora botanike Petra Đorđevića. U proleće 1935. menza je zatvorena, ali je ponovo otvorena početkom sledeće školske godine — zahvaljujući angažovanju naprednih studenata. Kada su i u Vojvođanskoj menzi pobjegli komunisti, uprave sve četiri menze našle su se u rukama naprednih studenata. Nastavljena je borba za uticaj među studentima u upravama Udruženja studenata za borbu protiv tuberkuloze, Studentskog esperantskog kluba, Akademskog studentskog pozorišta, Udruženja studentkinja i sličnih organizacija.

Sve se to zbilo samo za jednu školsku godinu i ostavilo snažan utisak na aostamnaestogodišnju Sonju Marinović koja je zaplivala na talasima tog uzburkanog mora došavši iz relativno mirnih srednjoškolskih voda. Tre-

zvena od detinjstva, ona je o događajima razmišljala, analizirala ih, tražila uzroke i donosila zaključke. Jasno je videla svoj put i zato se već iduće godine aktivno uključila u napredni studentski pokret, mada se i u prvoj godini studija solidarisala sa progonjenim studentima i zbog toga bila kažnjena.

U to vreme napredni studenti su uživali ugled i najobrazovanijih. Morali su svojim znanjem da prednjače među ostalima kako bi ih mogli voditi, uticati na svoje drugove. Mladi su učili od starijih studenata. I prihvatili njihov uticaj. Tako je i Sonja, sve više, ulazila u kolo, naprednih studenata. Njena drugarica Saša Đuranović plastično je opisala Sonjino i svoje prilaznje naprednom pokretu. Na Pravnom fakultetu neko drži predavanje. One dođu čak iz Zemuna, nekada i pešice. U prepunoj sali puno je brucoša, početnika. Student govori lepo, dokumentovano, poneseno. Oseća se da vlada materijom o kojoj govoni. Vraćajući se u Zemun, one zaprepašćeno i postićeno komentarišu kako malo znaju u odnosu na govornika. Sonja tada glasno broji na prste: jedan, dva, tri, četiri, pet... Onda uzvikne srećna: »Ij, za pet godina... šta ćemo mi sve naučiti«. I bude im obema lakše. Jednoga dana govorili su Lola Ribar i jedan student iz Istre koja se onda nalazila pod okupacijom Italije. Svojim vanrednim govorima impresionirali su studente. Tada se Sonja pokunjila, tužno progovorila: »Nema nam spasa. On je naših godina.« A onda još tužnije dodala: »Nikada nećemo naučiti, nikada to ne možemo postići«. Posle tih predavanja one su dugo prelistavale »Sveznanje« i tražile odgovore na mnoga pitanja koja su im bila nova u tim predavanjima.

Družeci se sa studentima, one su naučile mnoge revolucionarne pesme: Crven je Istok i Zapad, Zasucimo rukave smelo da gradimo život novi, o truloj skeli koja se srušila i ubila radnika, i druge. Tada su ulazile i u opasne akcije. Saša se i sada seća kako su ona i Sonja prvi put skrivale ilegalni materijal koji im je predao jedan student i zamolio ih da ga sačuvaju. Celu noć su probdile plašeći se pretresa policije, premeštale ga s mesta na mesto, nigde im se nije činilo bezbedan, svaki šušanj vetra podsećao ih je na prikradanje policijskih agenata, a ujutru se smejele svome preteranom strahu. Posle su takve stvari izgledale običnim i normalnim. Tako se javljao interes za društvene nauke, tako se postepeno ulazilo u akcije; tako su, skoro spontano, obe ulazile u akcije, uključivale se u studentski pokret.

Iz sačuvanog dnevnika Sonje Marinković, koji je vodila u julu 1937. godine kada se nalazila na praksi u

Karadorđevu, jasno se vidi da je ona već tada bila formiran čovek, da je imala svoj zreo i jasan stav o mnogim društvenim problemima iako je imala tek 21 godinu. Ona je sva životna, realna, objektivna. Ne robuje svojim ubeđenjima, ali ne odstupa od njih lako. Ljude voli, ne odobrava njihove stramputice, ali ih ne žigoše i ne stavlja na stub srama. Sa njima razgovara razložno i pokušava da ih ubedi argumentima. Ona se radovala običnim životnim manifestacijama, sa zadovoljstvom zapisivala kako je i ona radila poljske poslove, učila da puca bičem, kočijaša i slično. Volela je život i zato je i mogla da posveti svoju mladost borbi za bolji život i srećniju budućnost. Ona, bez prenatlaženosti, iznosi podatke o eksploataciji radnika.

Na jednom imanju radilo je 150 radnika sezonaca, uglavnom Slovenaca. Pored stana i hrane, za šest meseci dobijali su 500 kgr pšenice, 400 kgr kukuruza, toliko pasulja i 500 dinara. Kočijaši su stalni radnici i oni za rad dobijaju po 150 dinara mesečno, po 500 kgr pšenice i kukuruza i 9 kubika drva godišnje, po litar mleka dnevno i dva ara zemlje na korišćenje, ali ništa od dobijenih proizvoda nisu smeli da prodaju. Ostali radnici su sezoni ili nadničari, a ima i zanatlija kojima su plaćene nadnice 15—20 dinara dnevno.

Zabeležila je razgovor sa jednom Slovakinjom, udovicom, majkom četvoro dece, duhovitom ženom, koja je šila »vreću za meso« (košulju). Razgovor se vodio o svakodnevnim životnim problemima, o ženidbi i udaji, o službi u crkvi. Kada je Sonja pomenula da ima raznih vera, Slovakinja joj je odgovorila: »Bog je jedan, a tu su samo popovi napravili više vera da bi ih moglo biti više i da više gule narod«.

Dva dana Sonja je merila grašak, a ranije kupila pšenicu, vezivala snoplje, slagala u krstine. Na sakupljanju graška radilo je 20 Slovenaca, sve mladi ljudi, obično mladići i devojke. Ne dopada im se život na tome imanju, naročito se žale na hranu. Jedna devojka kaže: »Kod nas i svinje bolje jedu, a ovde ni ljudi ne dobijaju takvu hranu«. Ujutru dobiju čorbu koja liči na običan bučkuriš s parčetom crnog hleba, u podne pasulj ili krompir, a uveče pasulj ili čorbu. Dnevno rade po 13—14 časova, od 4 do 20 časova, sa tri pauze po pola sata.

Jedan Slovenac, kočijaš, žalio se da je neispavan; spava samo četiri sata noću, i zato je efekat njegovog rada manji nego da je odmorniji. Kada je zapitala kočijaša Tošu zašto seljaci švercuju duvan i izlažu život opasnosti, on joj je odgovorio da ih nužda tera, seljak je željan dinara, ne vidi ga po nekoliko meseci. Nije, kaže,

taj svet tako rdav: »Samo da ima svako sve što mu treba, svuda bi bilo mira i sreće« — zapisala je Sonja Tošine reči.

Razgledala je radničke stanove. U jednoj zgradi postoje dve sobe, kuhinja i špajz. Tu stanuju dve porodice i samo za struju plaćaju 150 dinara mesečno. Pod je zemljani. U jednoj sobi živi porodica od 4—5 članova, spavaju po zemlji.

Pozabavila se i matematikom da bi pokazala kako su surovo eksploatisani pojedini sezonski radnici. Slovenci su ovrli 22.000 kgr pšenice i za to dobili 660 kgr, ili 1.198 dinara. Kada se to podeli na 16 radnika, onda jedan radnik dobije 75 dinara dnevno, ili 2.250 dinara za mesec dana. Pošto mu je rad na vršalici jedina zarada u godini, on živi od te jednomesečne zarade, od 2.250 dinara, što znači da mu dnevno pripada 6,25 dinara za život.

Bio joj je interesantan čika Paja, čobanin, Bačvanin, »koji ne voli ništa da radi i zato je i otišao u čobane«. Na pitanje šta misli kada je ceo dan usamljen kraj stoke, Paja je rekao kako razmišlja da postane gazda. Zimi nije dobro, onda mora da nosi hranu ovcama. Toga dana je dosta radio i zato je mnogo psovao.

Razgovarala je s jednim mladićem Slovencem koga su radnici zvali Hitler. »Pričao mi je kako je bio u Austriji član Hitlerove partije, kako je učestvovao pri spremanju puča za Hitlerov dolazak na vlast. Posle je morao da dođe u Jugoslaviju jer je njen podanik da odsluži vojsku. Skitarao se svuda i po Nemačkoj i Francuskoj, Austriji. Učestvovao je u ubistvu Dolfusa. Čak sam ga pitala »pa šta vi hoćete«. Odgovorio je: hoćemo da radnicima bude bolje, da imaju bolji hleb i bolju plaću. I kako radnik u Nemačkoj može da ide u bioskop, ima radio, dobija nameštaj itd. Ja sam mu nabacala samo »dane štednje«, dobijanje masla i dr. na cedulje, koncentracione logore, logore za besposlene radnike itd. Sam je priznao kako nema nikakvih sloboda u Nemačkoj i da Hitler sada pravi mnoge greške. A kada sam mu spomenula rat i kako Nemačka samo zato ništa nema što više od pola svoga budžeta daje na municiju i da izaziva i druge države na rat — nije ništa odgovorio. Ima nameru da ide na jesen opet u Nemačku. Sad ovde u okolnim selima pokušava da osnuje »Kulturbund« ali ne znam šta je na skupu urađeno i zabranili su ga. Žao mi je što govori samo slovenački i nemački te ne možemo baš najbolje da se sporazumemo« — zapisala je Sonja.

Radila je sa deset radnica starih između 18 i 23 godine. Ona ne odobrava njihove nazore, ali ih i ne osuđuje.

je, pokušava da ih razume: »Interesantan je njihov pogled na moral (malograđanski moral naravno). Odnosi između momaka i devojaka, seksualni, bez malo su sa svim intimni. Nije to ništa kada neko kaže: »Marica spava sa Ivanom«. Ima jedna devojka među njima koja je 4 godine bila u Skoplju u »kuperaju«, kako te devojke kažu. Ide sa jednim momkom 4 godine mlađim od nje. Drugi momci na nju ne gledaju sa nesimpatijama, ali ni jedan drugi »nije sa njom hteo poći«. Pokušaću da s njom razgovaram«.

Razgovarala je sa kočijašom Tošom, starim 38 godina, ocem dvoje dece, koji se žalio na postupku blagajnika, o mnogim društvenim i međunacionalnim pitanjima imao pogrešna shvatanja. »Novine ne čita, ne zna ništa za patrijarha ni za konkordat. Ja sam mu u nekoliko reči protumačila; naravno da on veruje da su to Hrvati uradili, jer država više njima i manjinama popušta nego Srbima. Pokušala sam da udarim na »gospodu« ali on nikako ne razume, ili ne sme da otvoreno govori. Više udara na Mađare, Nemce, Hrvate. Ali to i treba razumeti«. Toša nema širih vidika i ne vidi dalje od onog što svakodnevno doživljava, a na nesreću nadzornici su bili uglavnom Nemci i Mađari i prema radnicima se ponašali na osnovu svojih simpatija ili antipatija. Zapisala je njegovu rečenicu koja pokazuje tadašnje stanje duhova, svesno odgajano od reakcionarnih snaga, i primitivnost i nacionalnu netrpeljivost: »Ah, samo da mi imamo slobodne ruke (tj. da im država da malo slobode i da imaju oružja) nastalo bi opet jedno klanje«. Inače, ističe Sonja, imao je logično rasuđivanje o položaju seljaka. Seljaka svako izigrava — i obučar, i mlinar, i trgovac — zato što seljaci nemaju svojih udruženja i seljak je usamljen. Seljaci sami ne znaju kako da se udruže, a nemaju svojih vođa. A kada dođu poslanici ili slična gospoda da tako nešto govore, seljaci im ne veruju i zato ne prihvataju ono što govore.

U nedelju, krajem jula, bila je na igraci kod Slovenaca. Igrali su svoje narodne igre u spavaonici. Jedan mašinista došao je po nju, zaigrali su, svi su ih posmatrali, a devojke su joj dobacivale, jer se sa njima najviše poznavala. Niko tada nije pio zato što je vino bilo skupo. Devojke su najradije govorile o mladićima, a muškarci o radu, lutanju po svetu u potrazi za radom i hlebom. Oni znaju za Španiju i navijaju za radničku stranu. Jedan je obišao skoro celu Evropu. Kaže da je poljoprivreda najrazvijenija u Holandiji. Veruje da je dobra i u Rusiji, ali tamo nije bio i nije video. On misli da je najbolje biti vojnik, malo se radi a dobro jede, sa-

mo se mora prihvatiti disciplina. Ipak je na kraju ispoljio jedno žalosno i nakaradno shvatanje: boriće se тамо где mu najbolje plate.

Sonja je u svome dnevniku dala mali mozaik tadašnjih prilika, složenosti, kontradiktornosti, zabluda, lutanja, zagriženosti, neznanja, izvitoperenosti. Pokazala je i svoj stav koji je već tada bio jasan, nedvosmislen, nepokolebljiv. Naslućuju se i društveni odnosi i stanje duhova u то време. Jasno se vidi koliko je bilo potrebno upornosti, razložnosti i samopregora da bi se što više tih ljudi otrglo iz neznanja i zabluda i uputilo putem istine. Sonju je то samo još više učvrstilo u njenim ubeđenjima i očeličilo за борбу.

»Bila je učesnik u svim omladinskim i studentским акцијama u Beogradu, Zemunu i Novom Sadu kojim je rukovođila KPJ, a u mnogima je bila i organizator. Član je rukovođstva студената na svome fakultetu, potpredsednik Doma studentkinja« — zapisano je o Sonji u knjizi »Žene Srbije u NOB«.

Nalazila se u rukovođstvu ilegalne organizacije vojvođanskih студената. O tome, u knjizi »Žarko Žrenjanin«, Đurica Jojkić kaže:

34

»Bio sam u rukovođstvu vojvođanskih студената, čiji je sekretar bio Stevica Jovanović, a u kome su bili još Giga Lakaj, Sonja Marinković, Mile Arsenov, Sima Gvozdenov, Natalija Džigurski, Valerija Pap i još neki kojih se više ne sećam. Vojvođanska studentска menza u то време nalazila se u Ferdinandovoj 19 (sada Kneza Miloša) na prvom spratu. Gore, na četvrtom spratu, nalazio se »kolektiv«, u stvari veliki petosobni stan, где smo stanovali mi studenti — kelneri i članovi uprave menze. Menza je bila jedan od stožera oko koga se okupljao veliki broj студената Vojvođana i služila kao mesto где su se održavali razni sastanoci i odakle su poticale brojne inicijative i акције na političkom i kulturnom planu našeg pokreta. U nju su navraćali i oko nje se okupljali i drugi studenti Vojvođani, pa oni koji nisu bili Vojvođani i koji se nisu hranili u menzi. Policija je vršila neprekidnu prisмотру nad radom u menzi, nekoliko puta upadala, vršila pretrese i hapsila pojedine studente, a nekoliko puta uspela da ubaci i svoje doušnike«.

Udruženje studentkinja Beogradskog univerziteta osnovano je после prvog svetskog rata, inicijativom KPJ, i ono se borilo за autonomiju univerziteta, за poboljšanje uslova studiranja podizanjem doma за studentkinje, за politički uticaj među studentkinjama. Skoro do 1935. godine uprava Udruženja povremeno se nalazila u rukama režimskih студената. Rad Udruženja se odvijao

»preko aktiva pri stručnim studentskim udruženjima pojedinih fakulteta, preko ženskih sekcija i preko Doma studentkinja« čija je zgrada dovršena 1936. godine. Da bi se pojačao rad u Udruženju i Domu studentkinja i »obezbedio pun uticaj i pomoć Partije«, osnovan je aktiv u kome se nalazila i Sonja Marinković. Udruženje je održalo više raznih priredbi: književne večeri, proslave osmog marta, akademiju posvećenu borbi žena za pravo glasa. Ono je svoju aktivnost proširivalo i na unutrašnjost.

Sonja je učestvovala u mnogim studentskim akcijama i demonstracijama, naročito 1937. godine, kada su organizovane masovne demonstracije protiv fašističke Italije i Nemačke povodom dolazaka u Beograd njihovih ministara spoljnih poslova grofa Čana i fon Nojrata, i manifestacija Čehoslovačkoj i Francuskoj povodom dolazaka predsednika Beneša i francuskog ministra spoljnih poslova Ivona Delbosa. Učestvovala je u sličnim akcijama povodom anšlusa Austrije, rasparčavanje Čehoslovačke i drugih događaja. Takođe je učestvovala i na decembarskim demonstracijama 1939. godine kada se policija surovo obračunala sa demonstrantima pucajući u goloruku masu. Za vreme manifestacije Francuskoj jedan policajac ju je pendrekom udario po bolesnoj nozi, osetila je snažan bol, ali je nastavila da i dalje kočača smelo u prvom redu.

Svojim revolucionarnim radom ona izbija u prve redove revolucionarnog studentskog pokreta. Zato joj je i ukazano tako veliko poverenje studenata kada je postala sekretar Akcionog odbora stručnih studentskih udruženja.

Najviše se, ipak, angažovala na svome fakultetu, što je i prirodno. Tu je i započela njena revolucionarna delatnost, tu je najviše i došla do izražaja njena aktivnost. O Sonjinom angažovanju i njen školski drug prof. dr Petar Drezgić kaže: »Njeno učešće u Udruženju studenata naročito je bilo aktivno 1935/36. školske godine kada su rukovodstvo studentske organizacije preuzeli narodni studenti u borbi sa reakcionarnim i »neutralnim« delom studentske omladine. Njeno učešće u svim zbivanjima na Fakultetu i Univerzitetu postalo je izrazitije kada je postala član Akcionog odbora na našem fakultetu i na Univerzitetu. Akcioni odbor je bio pokretač svih akcija usmerenih na borbu protiv reakcionarnog režima i za demokratizaciju društva.

U sećanju mi je ostala i njena aktivnost u Debatnom klubu studenata agronoma, koji je, u stvari, bio legalan oblik okupljanja naprednih studenata i nekih profesora.

Kao član Akcionog odbora studenata našeg fakulteta imala je značajnu ulogu oko organizovanja štrajkova i demonstracija. . .«

Sve je počelo s demonstracijama i bojkotom predavanja profesora botanike Petra Đorđevića od novembra 1934. i produženo u 1935. godini »tako da je profesoru Đorđeviću uspelo da u oba semestra održi samo jedno predavanje«.

36 Dvanaestog novembra 1934. godine studenti su zamolili profesora Đorđevića »da ne drži predavanje dok ne sasluša zahteve studenata u pogledu udžbenika, javnih ispita i rešenja pitanja javnog ispitivanja dvojice solidnih studenata koje je on bio po četvrti put oborio iz botanike«. Đorđević nije na to pristao već je »napustio slušaonicu i istoga dana napisao predstavku optužujući poimenično trojicu studenata kao izazivače nereda«. Pošto njegovi navodi nisu dokazani, on naknadno optužuje još četiri studenta. Sukob se toliko zaoštrio da je rektor tražio od Đorđevića da ne drži predavanja jedno vreme. Kada je 1. aprila 1935. godine trebalo da počne predavanje iz botanike za studente prve godine, ponovo su studenti izneli profesoru Đorđeviću svoje stare zahteve i zamolila ga da im »overi slušanje predmeta u I semestru«. Opet je odbio i ponovo optužio studente kao izazivače nereda. Sukob se tada još više proširio. O tome raspravljaju fakultetske i univerzitetske vlasti i odbijaju zahteve studenata, studenti zbog toga bojkotuju predavanja prof. Đorđevića, a rektor podnosi optužnicu protiv 19 studenata. Na sednici fakultetskog saveta Poljoprivredno-šumarskog fakulteta od 13. juna 1935. godine donesena je odluka »da se 120-torici studenata I godine ne prizna II semestar«. Kada su to saznali, studenti su uputili zahtev rektoru da se navedena odluka poništi. Situacija se sve više zaoštrava. Dekan poziva policiju. »U zgradu fakulteta u pratnji policije došao je rektor Čorović. Studenti su ga dočekali povicima: 'Dole rektor policajac!' Pored toga, na njega se sručilo nekoliko jaja i cigla. Žandarmerija je intervenisala«. Saslušani su optuženi studenti. Na sednici Univerzitetskog senata od 26. juna kažnjeni su »izgnanjem sa Univerziteta za dve godine« tri studenta, »izganjanjem sa Univerziteta na jednu godinu« dva studenta, »gubitkom prava na upis i polaganje ispita za dva semestra« tri studenta, »gubitkom prava na upis i polaganje ispita za jedan semestar« četiri studenata (među njima je bila i Sonja Marinković), a pet studenata je kažnjeno ukorom i dva opomenom. To je, svakako, bio prelomni trenutak u ži-

votu Sonje Marinković i već iduće godine ona se konačno uključila u napredni studentski pokret.

Pavle Jovanović, Vojislav Ivanović, Boris Pajrek, Mihailo Grnčarević, Ljubivoje Pajević, Petar Stambolić, Sofija-Sonja Marinković, Zlata Žarković i još trojica studenata uputili su 24. septembra 1935. godine žalbu Univerzitetkom senatu, koja je objavljena u spomenici »Pedeset godina Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Beogradu«:

»Odlukom Univerzitetskog senata od 26-VI-1935. god. kažnjeno je dvadeset studenata poljoprivredno-šumarskog fakulteta. Smatramo da smo i suviše teško pogode-ni a da bismo se mogli pomiriti s tom odlukom, koja, po našem mišljenju i po mišljenju velike većine studenata, nije bazirana sa stvarnim dokazima i ne vodi sređivanju prilika na Univerzitetu. Smatramo da stvarnih doka-za nema zato što ni jednom kažnjenom studentu nisu, sa strane univerzitetskih vlasti pruženi dokazi o njego-voj eventualnoj krivici. Kao istiniti uzeti iskazi ljudi koji su nas denuncirali, dok su univerzitetske vlasti nas saslušale samo da ispune zakonsku formalnost...«

Uzalud su molili da se odluka poništi, ili izvrši re-vizija procesa. Sve dok rektor Čorović nije bio prinuđen da podnese ostavku, njihova molba nije mogla biti usvo-jena. Njegovom padu doprineli su i studenti Poljopri-vedno-šumarskog fakulteta. On je morao da podnese ostavku 1936, za vreme poznatog aprilskog štrajka stu-denata sva tri jugoslovenska univerziteta, kada su bu-dući agronomi i šumarski inženjeri bili jedinstveni. Ot-por i solidarnost studenata nije moglo da skrši ni muč-ko ubistvo studenta Žarka Marinovića.

»Studenti Poljoprivredno-šumarskog fakulteta bili su jedinstveni. Sem nekolicine doušnika Petra Đorđevi-ća, Josipa Balena, Jovana Markova i Tase Mitrovića, og-romna većina studenata agronoma i šumara bila je stvar-no monolitna i ulivala je respekt univerzitetskim vlasti-ma. Štrajk je trajao više od tri sedmice. Popuštanja ni-je bilo. Evo šta je o tome zapisano u zapisniku sa sedni-ce Univerzitetskog senata održanoj 21. aprila 1936. go-dine: »Dekan Poljoprivredno-šumarskog fakulteta g. M. Vlajinac saopštava da u zgradu fakulteta nije ušao 21. o. m. ni jedan student, ali je jedna grupa od 60—70 stu-denata sedela na stepenicama ispred zgrade fakulteta i dolaske nastavnika propraćala uzvicioima: »Dole rektor ubica!« Inače nisu činili nikakve izgrede i docnije se u miru razišli« — zapisano je u pomenutoj spomenici.

Tih dana studenti ovog fakulteta živeli su kao da se nalaze u ratu: stražarili, pisali letke, obaveštavali jav-

nost o štrajku, tražili podršku masa. Izdali su i posebno izdanje svojih zidnih novina. Tada je spontano nastala pesma o terorizmu policije koju su prihvatili i studenti ostalih fakulteta te je »pevana kao himna Aprilskog štrajka«.

Ubistvo Žarka Marinovića izazvalo je snažan revolt među studentima ovog fakulteta. »Sećam se, svi smo bili uzbuđeni, održali smo kratak dogovor, obezbedili straže i odbranu fakulteta, dobili pomoć od drugova radnika iz »Ikarusa« i »Zmaja« — i masovno smo, kao i uvek, krenuli za Beograd da pružimo pomoć Medicinskom i drugim fakultetima« — seća se Radmila Lala Ivković.

Ni jedna od tih akcija nije prošla i bez Sonjinog učešća.

38 Dvadeset četvrtog oktobra 1939. godine studenti agronomije »nisu hteli da prisustvuju predavanjima profesora Markova i Mitrovića, već su se okupili na konferenciju u svome udruženju«. Doneli su rezoluciju i postavili svoje zahteve koji su, kasnije, većinom usvojeni od Fakultetskog saveta i Univerzitetskog senata. Sonja tada nije bila na fakultetu, ali pripreme nisu mogle biti bez njenog učešća. O tome joj je sutradan pisala Gordana Ivačković: »Vaši agronomi su povelili jednu vrlo zgodnu akciju. Lepo ti se oni okupili, rešili da su Tasa Mitrović i Markov nemogući i na ispitima i na predavanjima, i da ih treba izbaciti s fakulteta, Smatrali su da je najzgodnije da im najpre bojkotuju predavanja, pa da ih, eventualno, izbace iz učionica. Udruženje se s tim složi... Biće ti, sigurno, jako mило ako bar na taj način dobiješ satisfakciju na račun svog stočarstva«. Osećajući snagu studentskog pokreta i opasnost za svoje pozicije, Mitrović i Markov brzo su popustili i na prvoj sednici nastavnika fakulteta izrazili spremnost »da sa svoje strane učine sve kako bi se u pogledu nastave iz njihovih predmeta stvorili uslovi koji će studentima olakšati pripremu za ispite i usposatviti korektnu akademsku odnose između njih s jedne i studenata s druge strane«.

OMLADINSKI RUKOVODILAC U NOVOM SADU

Reorganizacija SKOJ-a u Vojvodini izvršena je u septembru 1939. godine, kada je formirana Pokrajinska komisija, a posle dva meseca stvorena je Pokrajinski bi-

ro koji je oživeo skojevsku aktivnost. Četvrta pokrajinska konferencija SKOJ-a održana je u februaru 1940. (tada je bilo 8 mesnih komiteta SKOJ-a), a Peta konferencija u avgustu 1940. godine u salašu Zarka Turinskog kraj Petrovgrada. Tada je bilo 14 mesnih komiteta i oko 110 skojevaca. Na njoj je izabran i Pokrajinski komitet SKOJ-a.

»Rad organizacije SKOJ-a pod idejnim i organizacionim rukovodstvom Partije u domenu kulturno-političke, vaspitne i revolucionarne delatnosti dao je veoma značajne rezultate. Odvijan ilegalno, i preko raznih legalnih društava: sportskih, literarnih, muzičkih, folklornih i drugih, preko Studentske matice (Novi Sad), putem povremenog izdavanja listova (»Naš život« u Novom Sadu 1936/38, »Naša mladost« 1939, »Mladi radnik«, glasilo PK SKOJ-a, Novi Sad, 1940, »Omladinac«, Kikinda.) 1941, na brojnim masovnim izletima, u stvari marksističkim kursevima (Beočin, 1939, i Testera 1940) — omladina Vojvodine se intenzivno spremala za odlučne dane i revolucionarne akcije« — zabeležio je Danilo Kecić u prilogu »Konsolidacija KPJ u Vojvodini i njena politička aktivnost od 1937. do 1941. godine.«

Živko Ranisavljević tvrdi da su prvi reorganizovani Mesni komitet SKOJ-a u Novom Sadu sačinjavali Sonja Marinković, Mika Šebek i Đorđe Zličić Ciga. Kada je u septembru 1940. godine formiran novi Mesni komitet, u kome se i on nalazio, Sonja, Šebek i Zličić prešli su u Pokrajinski komitet SKOJ-a. A Danilo Grujić kaže: »Ljubica Popara je bio prvi sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Vojvodinu... ali nosilac rada je bila Sonja Marinković.«

»Obnavljanjem skojevskih organizacija u Novom Sadu formiran je 1939. MK SKOJ-a, čiji je sekretar Sonja Marinković« — zapisano je u albumu »Vojvodina u borbi«. Sonja je učestvovala u pripremanju Pete konferencije SKOJ-a, a kasnije, kada je izabrana u Pokrajinski komitet KPJ, odgovarala je za rad SKOJ-a. U zborniku »Žene Srbije u NOB-u« tvrdi se da je Sonja član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a postala još 1938. godine. »kao jedna od najaktivnijih omladinki u Vojvodini«.

Pre osnivanja Omladinskog kulturno-privrednog pokreta (OMPOK), koji je predstavljao značajnu organizaciju u životu omladine Vojvodine, bilo je nekoliko pokušaja osnivanja omladinskih organizacija. Đačko udruženje »Jovan Jovanović Zmaj« osnovano je 1930. godine u novosadskoj muškoj gimnaziji, a posle dve godine pokrenut je list »Novi đački venac.«

Nije uspeo pokušaj sa osnivanjem društva »Omladinac« zbog njegovog heterogenog sastava, jer su bivši gimnazijalci, osnivači »Omladinca«, ispoljavali razne uticaje »od marksističkog do nacionalističkog«. Živan Milisavac tvrdi da to društvo nije postojalo ni godinu dana, a Raša Radujkov da je društvo propalo u samome početku. Na osnivačkoj skupštini, pored svršenih srednjoškolaca, prisustvovali su i radnici Mađari koji su dosta pomagali u organizovanju skupštine i kasnije saradivali u OMPOK-u. Posle uvodne reči Radujkova, koji je istakao potrebu da se omladina organizuje ako želi da opstane u tom teškom vremenu, govorio je jedan budući ljotičevac »i predložio da se organizujemo po ugledu na Hitler-jungen.« To je izazvalo veliku polemiku i »Omladinac« nije zaživeo.

Poučeni iskustvom i oslobođeni iluzije »o okupljanju celokupne omladine« u klasno izdiferenciranom društvu, napredni omladinci osnovali su »Studentska matica« 1935. godine kao studentsko udruženje. Sonja Marinković bila je u inicijativnom odboru. U to vreme Matica srpska nalazila se u rukama pripadnika Samostalne demokratske stranke, građanske opozicije, koji su želeli da naprednu omladinu stave pod svoje okrilje i zato su studentima ponudili izvesne prostorije Matice srpske. Oni su u tome u početku i uspeli, jer se prve godine »Studentska matica« nalazila u rukama konzervativnih i nacionalistički orijentisanih studenata i smatrana sekcijom Matice srpske. Zato je moralo doći do razilaženja i raskida.

»Do potpunog raskida došlo je posle komemoracije Maksimu Gorkom. Naime, kada je umro Gorki, napredni studenti su priredili komemoraciju bez znanja i odobrenja uprave. Komemoraciju je organizovao Žarko Matijašević sa Radivojem Ćirpanovim, a potreban materijal dobili smo od naprednih književnika iz Beograda...«

Uprava je bila nemoćna da ma šta preduzme protiv naprednih studenata i podnela je ostavku. Na drugoj redovnoj skupštini, 5. septembra 1936. godine, propao je pokušaj desničara da ometu rad skupštine. Naprotiv. Nadzorni odbor je osudio rad uprave, sugerišući skupštini da »ovo udruženje ne treba da okuplja samo ljude iz snobovskog intelektualnog kruga«, nego i sve aktivne omladince. Da bi se »Studentska matica« očistila od reakcionarnih ljudi, za novu upravu su predloženi napredni studenti. Kada je lista pročitana, dotadašnji sekretar društva je uzviknuo: »Ni jedan pošten nacionalista ne može glasati za ovu upravu!« Ali, ostao je

sasvim usamljen, jer je nova uprava primljena aklamacijom« — napisao je Živan Milisavac u prilogu »Osnivanje »Omladinskog kulturno-privrednog pokreta 1936. godine«.

Tada je u upravu izabrana i Sonja Marinković. Ona se istakla još u osnivanju »Studentske matice« kao član inicijativnog odbora. Savesna kao i uvek na izvršavanju poverenih zadataka, ona se angažovala i u ovoj organizaciji. Zato nije slučajno što je posle godinu dana upućena u Pariz u delegaciji omladine Vojvodine.

Kao predstavnici omladine Vojvodine poslali su na Svetski omladinski kongres za mir u Parizu Sonja Marinković, Vera Gucunja, Fedor Kiselički, Slobodan Bajić i drugi. Pod pseudonimom Feda Lazarev, Fedor Kiselički pisao je u »Našem životu« o omladinskoj delegaciji. Taj boravak Sonje Marinković u Parizu predstavlja izuzetan događaj u njenom životu i ona ga je dugo pamtila.

U Pariz je otputovalo oko 60 omladinaca iz Jugoslavije, od toga deset delegata omladine Vojvodine. Pošto je put bio veoma skup, putovalo se vozom u trećoj klasi. Sve je u njoj bilo neugodno i tvrdo, klupe i smeštaj za kofere od drveta, a put dug i naporan. Međutim, sve je nosila želja da na međunarodnom omladinskom saboru za mir pokažu stav omladine koja ih je delegirala i izraze želju za mir. U toku višečasovnog putovanja malo se pridremalo na sedištima i koferima, a više pričalo o onome što ih je očekivalo na tome putu. Neki su — kao Mile Ivković — proveli put čitanjem vojnih knjiga, jer su želeli da se iz Francuske prebace u Španiju kao dobrovoljci u špansku republikansku armiju.

»Sasvim blizu Pariza, pored velikog sportskog igrališta »Kurnev«, podignuti su veliki šatori. To je omladinski logor. Tu žive, konferišu i rade na uzajamnoj saradnji omladinci iz 25 zemalja. U ogromnoj sali za mir, gore stalno četiri omladinske vatre. Svako veče omladinci iz pojedinih zemalja priređuju svoje manifestaciono veče za mir, za srećnu mladost, za igru i pesmu. 13 avgusta bilo je čehoslovačko veče. Mi i Bugarci smo bili pozvani da prisustvujemo kao gosti. Najpre se ređaju govori. Govori Čeh, pa Slovak, Mađar i Nemač. Svi su oni za slobodnu čehoslovačku republiku, za demokratiju i mir. Omladinci Mađari pevaju mađarske nacionalne pesme, Slovaci slovačke. U narodnim nošnjama omladinci i omladinke igraju narodne igre. I opet pesma, igra, uzajamno upoznavanje, razgovori, raspitivanje o životu omladine u susednoj zemlji, srdačan i drugarski pogled, jedna misao, jedna želja, jedan

ideal. Omladinska vatra gori... Duboka noć. Bugari i mi odlazimo zajedno u grad. Dug i ravan drum. Vedra i slobodna noć. Zaori se zajednička pesma. Kao da smo oduvek zajedno... Nova generacija nastupa. Francuzi prolaze i pozdravljaju nas narodnim pozdravom« — pisao je Kiselički u »Pismu iz Pariza«.

Omladinska delegacija otputovala je 7. avgusta 1937. godine i ostala preko sedam dana. Taj odlazak organizovao je Mirovni pododbor Jugoslavije kao »deo svet-skog omladinskog udruženja za mir u saradnji sa Studentskim letovališnim savezom«.

Četrnaestog avgusta »pred visokim stubom paviljona mira na samoj internacionalnoj izložbi« prodefilovale su delegacije iz 25 zemalja u narodnim nošnjama, sa nacionalnim zastavama i transparentima. Ceo prostor oko paviljona mira bio je popunjen narodom, koji je toplo pozdravljao omladinske delegacije. »Pojedine delegacije prilaze stubu mira i ostavljaju u podnožju sve-že cveće«. Svi su doživljavali snažan utisak i osećanje da omladina traži »mir i sigurnu budućnost«.

42 Petnaestog avgusta, kraj ogromnog stadiona mira na velikom sportskom igralištu »Kurnev«, ceo prostor popunjen je omladinskim delegacijama i Francuzima. Dok je muzika svirala Marseljezu, u nacionalnim nošnjama prodefilovale su delegacije iz 25 zemalja. »Naša delegacija nastupa zajedno sa Španjolcima i Bugarima. Španjolska delegacija dolazi sa fronta. Zato su to sve omladinci i omladinke invalidi... Svi su na nogama.

Delegati iz 25 zemalja stoje jedno uz drugo, drugarski i smelo, mirno i pribrano pred hiljadama Fran-cuza, pred omladincima iz celoga sveta, pred velikim stadionom mira na kojem krupnim slovima stoji napisano: Svetski sabor za mir.

Nastaju sportske vežbe, narodne igre i pesme, drugarski razgovori, govori delegata pojedinih svetskih omladinskih udruženja i organizacija. Svi se pitaju kome je potreban rat? Zašto klanje, zašto da se proliva krv omladine i radnog naroda?»

Omladina nije želela rat i pustošenje, uništavanja materijalnih i kulturnih dobara. Ona je tražila jednakost, ravnopravnost i bratstvo među svim narodima — bez obzira na rasu, nacionalnost i veroispovest. Ona je želela mir i normalan razvoj. To je jasno manifestovano i na ovoj konferenciji. Tim idealima bila je privržen-a i omladinska delegacija Jugoslavije. Ona je to, pored ostalog, manifestovala i u zakletvi datoj 15. avgusta u Parizu:

»Danas, kada omladina pada na bojnim poljima, — mi, omladina Jugoslavije, zaklinjemo se: da ćemo svu našu snagu staviti u odbranu mira, slobode i prava mladog pokoljenja.

Zaklinjemo se: da ćemo braniti slobodan razvitak svakoga naroda u poštovanju njegovog prava i međunarodne pravde.

Zaklinjemo se: da ćemo širiti duh bratstva i saradnje među omladinom svih naroda.

Zaklinjemo se: da ćemo ujediniti omladinu svoga naroda i da ćemo raditi na tome da ujedinimo omladinu svih zemalja bez razlike na opredeljenje, mišljenje ili rasu, u redove Pokreta svetskog omladinskog kongresa«.

Kao i svi omladinci, Sonja je bila oduševljena onim što je videla i doživela za to kratko vreme. I tada, i sve do kraja svoga života, ona je osvežavala te utiske u razgovorima sa svojim drugovima sa kojima je bila u Parizu.

Filmove je volela od detinjstva. Tada joj se pružila prilika da gleda sovjetske filmove o kojima je dotle samo slušala. Saša se seća da su bile oduševljene filmom o Čapajevu, ali je Sonja još više volela da gleda film »Deputat Baltika«, pa su ga gledale nekoliko puta. To je priča o istaknutom naučniku prirodnjaku koji je prišao boljševicima i zbog toga ga je ignorisala njegova sredina, ali su mu odali priznanje baltički mornari i sam Vladimir Iljič Lenjin. Sonji se, izgleda, najviše svidelo to što se radilo o prirodnjaku, naučniku. Išla je i u pozorište, rusko pozorište, i gledala »Anu Karenjinu«, ali ni taj utisak nije bio ravan utisku koji je na nju ostavio odlučan zaokret starog naučnika.

Pariz je za nju, kao i za sve omladince, bio san, nešto što se samo moglo naslućivati, jer treba znati da se u to vreme još uvek malo putovalo, malo videlo izvan sredine u kojoj se živelo. Sem toga, to je bila evropska metropola, riznica mnogih kulturnih i umetničkih vrednosti, grad slobode i poznatih revolucija — od rušenja Bastilje do krvavog kraja Pariske komune. Mnoge stvari tada je prvi put videla u životu: veliki grad, tekovine civilizacije, ljude raznih rasa, paviljon sovjetskih dostignuća, i slično. U školi se učilo o raznim rasama, ali omladinci su tada prvi put videli i crnce, i ljude žute rase, predstavnike naroda sa svih kontinenata. Impresioniralo ih je sve što su videli na tom polju: i narodna nošnja, i jezik, i pesma, i igra, i iste želje svih njih. Razumeli su se tako dobro kao da su godinama prijateljevali, a jezik im nije bio ni malo

smetnja da oseće istovetne misli i osećanja. Pa svečani čin polaganja zakletve, i ono defilovanje pred omladinom sveta. Osećali su se srećnim što su došli u Francusku narodnog fronta u kojoj je komunistička partija bila legalna i zbog članstva u njoj nije se išlo na robiju, u kojoj su se mogle kupiti sve knjige — pa i komunističke, još na raznim jezicima. Značilo je da su došli u zemlju demokratskih sloboda. Posebno ih je impresionirao Sovjetski paviljon tehničkih dostignuća, i sovjetski ljudi. Mogli su slobodno da to posmatraju, da razgovaraju sa Rusima i da ih zbog toga policija neće uhapsiti, neće biti prebijani u Glavnjači niti internirani u neki logor.

Sonja je, kao i većina, verovala, da će revolucija brzo pobediti i obično je imala običaj da kaže kako će posle revolucije biti ovako ili onako; posle revolucije uradiće ovu ili onu stvar; posle revolucije ona će sešti na traktor, vezati crvenu maramu čiji će krajevi padati na njena leđa i orati vojvođanske njive; posle revolucije ona će se udati, imati puno dece i podizati ih da budu dobri komunisti; posle revolucije...

44

Tako je Sonja govorila i u Francuskoj. Sviđala joj se Francuska, sviđalo sve ono što je tamo videla, ali ona, ipak, ne želi da živi kao Francuzi. Ona je bila suptilna priroda, pažljiva u oblačenju, ishrani i svemu drugom, rado je primala tuđa dostignuća, ali je sve proveravala, analizirala i donosila sopstveni sud. Odbacivala je sve ono što joj se činilo neprirodnim, odbacivala strani uticaj koji se nije mogao nakalemiti na domaće prilike. Ona je bila misaona priroda, sve utiske morala je da profiltrira kroz svoju glavu i da donese sopstvene zaključke. Kada se radilo o nekoj knjizi, ona se nije povodila za tuđim utiscima, nije prihvatila sud o njoj dok ga sam ne stekne. Obično je u čitanju zastajala, pamtila lepe misli i opise, beležila svoje utiske. I takva, do kraja samo svoja, Sonja se nije mogla oteti opštem utisku, prosto nije stizala da analitički posmatra sve to i nije jedanput ponovila svoje osećanje: »Kad bismo mogli još jedamput da se sretnemo sa njima«. Da posmatra te produhovljene figure, da oseća snagu i odlučnost mladih koji se spremaju za istorijsku misiju, da gleda njihova odela i sluša njihove pesme protkane tugom koja se nataložila kroz vekovno robovanje. Činilo joj se prekrasnim što u SSSR bračni parovi studiraju a deca im u dečjim jaslicama. Često je to ponavljala, jer je neobično mnogo volela decu, čeznula za decom kao da je naslućivala da ih nikada neće imati i neće čuti njihov životni plač.

Kao stari skaut i omladinski rukovodilac, Sonja je uspešno organizovala omladinske izlete i logorovanja, a naročito vaspitni rad u tim akcijama, jer je dobro znala vaspitnu vrednost takvog rada i trajnost rezultata koji se postižu.

Prvog maja 1938. godine organizovan je masovni izlet omladine Vojvodine na Stražilovo, kod Brankovog groba, i na tom izletu omladini je govorio Branko Bajić. U povratku, kada su prolazili kroz Petrovaradinsku tvrđavu, napali su ih kamenicama karlovački bogoslovi. Znalo se da omladinu prate agenti i da jedva čekaju neki povod kako bi nasrnuli na organizatore i učesnike izleta; zato je dogovoreno da se drže mirno i da izbegavaju incidente. »Sonjica je tada išla od reda do reda, od grupe do grupe, šalila se, bodrila, bila je upravo nenadmašna. Izbila je na čelo i zapevala. Čini mi se da je tada dobila udarac u čelo, ali se nije obazirala. U odličnom raspoloženju stigli smo do grada« — seća se Milica Marković.

Poznata su dva logorovanja omladine Vojvodine, oba na Fruškoj gori, u Beočinu i na Testeri. Logorovanje u Beočinu organizovali su — seća se Živko Ranisavljević — omladinski rukovodioci: Branko Bajić, Koča Kolarov i Sonja Marinković. Logorovanje je, uglavnom, bilo zabavnog karaktera: davali su priredbe, pevali revolucionarne i druge pesme (npr. Crven je Istok i Zapad), ali nisu imali seminare.

Početkom 1940. godine SKOJ je postao »sve masovna organizacija« u Vojvodini. Postojala su skojevska rukovodstva od Pokrajinskog do okružnih i mesnih komiteta SKOJ-a. U koliko je organizacija jačala, u toliko se više osećala potreba za idejnom i teoretskom izgradnjom njenih članova. Zato su pokrajinska rukovodstva Partije i SKOJ-a »donela odluku da se organizuje kurs ideološke izgradnje za veći broj omladinaca — kandidata i članova Partije i skojevaca iz svih krajeva Vojvodine« — napisao je Živko Ranisavljević u prilogu »Omladinsko logorovanje na Testeri 1940« Kako se radilo o grupi od osamdesetak omladinaca i omladinki, trebalo je naći legalnu formu za održavanje kursa. Iskorišćeno je Planinarsko društvo »Fruška gora« za organizovanje logorovanja, kao što je bilo i prethodne godine u Beočinu; iskorišćen je ugled Branka Bajića, Sonja Marinković, Zike Dronjka i drugih, koji su u tome društvu imali uticaj. Mesni komitet SKOJ-a u Novom Sadu »pristupio je neposrednoj pripremi logora«; izabrana je Testera kod Čerevića zato što je okolina veoma lepa i što je postojao napušten zamak koji se mo-

gao koristiti nakon izvesnih popravki. Formirane su dve grupe koje su pripremile logor; izgrađena je mala električna centrala, a postojeće zgrade renovirane i uređene za stanovanje.

Izbor polaznika kursa izvršila su skojevska rukovodstva kako bi se onemogućilo da policija ubaci svoje agente. Učestvovali su omladini svih krajeva Vojvodine, naročito iz Banata. Radni dan je počinjao ustajanjem u 5 časova, jutarnjom gimnastikom, doručkom i ideološkim radom koji je trajao od 7 do 10 časova, a vreme do ručka »bilo je ispunjeno igrom, zabavom i kupanjem u jezeru«. Nakon kratkog dnevnog odmora organizovali su izlete u okolini, a posle večere »počinjao je zabavni život i veselje kraj logorske vatre, ili je izvođen program na pozornici«. Obično su pevali revolucionarne pesme »Internacionalu«, »Budi se Istok i Zapad«, »Omladinci, omladinke, »Bilećanku«, »Mitrovčanku« i druge, a na improvizovanoj pozornici prikazivali su komade »Na dnu« Maksima Gorkog (II, čin), »Sumljivo lice« Branislava Nušića i druge.

46 »Ideološko-politički kurs bio je posebno dobro organizovan. Omladinci i omladinke bili su podeljeni po grupama prema ideološkom uzrastu. Grupom je rukovodio član Partije ili iskusan skojevac. Rukovodioci grupa bili su: Sonja Marinković, Vera Pavlović, Bora Prodanović, Žika Dronjak i drugi.

Početne grupe su prorađivale osnovni materijal o razvitku društva i političkoj ekonomiji prema knjigama Rajmesa, Segala i Toljhamera, dok su uzraslije grupe, naročito članovi Partije i kandidati, prorađivali Lenjinova dela o revoluciji, imperijalizmu, istoriju SKPJ (b) i drugo. Svaka grupa je svakodnevno razrađivala držanje pred klasnim neprijateljem« — zapisao je Ransavljević.

Na logorovanju su izdavane logorske novine »Hladna voda«, na dva logorovanja dva broja, u kojima su objavljeni razni prilogi, najviše humoristički. U drugom broju objavljena je Jakšićeva pesma »Otadžbina«, a u prvom broju »Omladinska pesma«.

*Lanci nam se kuju kleti
Krvavi se sprema rat.
Al' pre ćemo mi umreti
Nego svoje zemlje dat'!*

*Zgazićemo izdajice
I prihvatit' ljuti boj,
Poći ćemo na granice
I pomoći narod svoj.*

*Vodićemo borbu svetu
Dok dušmanu dođe kraj,
Kazaćemo celom svetu
Šta je mladi naraštaj.*

*Šta su deca verna rodu
Šta smo danas spremni mi,
Da u borbi za slobodu
Umiremo s' pesmom svi.*

*Crne horde nas ne plaše
Krv herojska u nas vri,
Mi ne damo zemlje naše
Da je gaze varvari.*

Mladi ljudi — željni igre, pesme, smeha, obične ljudske radosti — rano su postali zabrinuti za svoju sudbinu, predosećajući da se sprema krvavi rat koji donosi lance, stradanja, krv nevinih. Zato su tako rano, smrknuta čela, shvatili šta znači otadžbina i kamen međaš.

Takva pesma najbolje pokazuje karakter ovih logorovanja, način vaspitanja omladine.

Sonjin doprinos i u tome — bio je velik.

47

PARTIJSKI RAD U VOJVODINI

Član Komunističke partije Jugoslavije postala je za vreme studija u Zemunu; prilikom otkrivanja biste u Zrenjaninu samo je precizirano da je to bilo u njenoj 23. godini, što znači u prvoj polovini 1939. godine. Međutim, ona je i ranije, kao skojevka, izvršavala važne zadatke i obavljala odgovorne funkcije, naročito u Ženskom pokretu i Narodnoj pomoći.

Sonja je bila predsednik omladinske sekcije u Ženskom pokretu, sekretar Ženskog pokreta i rukovodilac komisije za žene pri PK KPJ, sa Stevanom Dejanovim. Osnivala je ženske organizacije u SBOTIC-u i URSS-u. Aktivnost Ženskog pokreta u Novom Sadu, pa i u Vojvodini, vezana je za delatnost Sonje Marinković, o čemu je u knjizi »Žene Srbije u NOB« zapisano:

»PK KPJ za Vojvodinu poverio je organizovanje ženskih sekcija među radnicima u Novom Sadu i drugim gradovima u Vojvodini Sonji Marinković i odredio je da rukovodi njihovim radom. Ona je ženske sekcije organizovala po strukovnim savezima (tekstilaca, krojača, grafičara)«.

Partija je nastojala da prodre u sve oblasti društvenog života i da angažuje sve snage koje su bile spremne da se bore za nove društvene odnose. Tako je bilo i sa ženskim pokretom.

»U svome radu na ovom sektoru Partija se nužno sukobljavala sa buržoaskim tendencijama u ženskom pokretu, a koje su svesno išle na to da ignorišu svaki klasno-politički i socijalni elemenat u pokretu. Međutim, složnom borbom i neumornom delatnošću komunističara, te negativne buržoaske tendencije bile su uspešno savladane i potisnute, a ženski pokret je, pod idejno organizacionim rukovodstvom Partije, uspeo ubrzo da se afirmira kao značajan politički faktor.

U ovim akcijama izrasla je snažna plejada žena — komunista, boraca i revolucionara kao što su: Sonja Marinković, Beba Bursać, Stanka Veselinov, Zora Krdžalić, Ruža Šulman, Klara Feješ, Dragica Petrov. Pod rukovodstvom komisije za ženski pokret pri PK KPJ formirane su sekcije žena u Novom Sadu, Petrogradu, Somboru, Vršcu, Kikindi, Subotici i nizu drugih mesta. Ove brojne sekcije žena vodile su vrlo uspešne, raznovrsne i brojne akcije. Okupljajući žene od akcija na skupljanju Crvene pomoći za drugove u zatvorima i pružanja pomoći porodicama drugova koji su bili u teškoj materijalnoj situaciji, u skupljanju pomoći za štrajkače, za španske dobrovoljce (među njima je bilo oko 50 Vojvodina), preko čitalačkih grupa, tečajeva (Crveni krst), odlučnih istupanja na zborovima sa zahtevom za dobijanjem prava glasa (Zrenjanin) do formiranja ženskih sekcija URSS-ovog sindikata (Novi Sad). Snažan zamah koji je ženski pokret uzeo tih godina, njegovo stalno omasovljivanje i nekoliko hiljada pokretom obuhvaćenih žena zaplašilo je vlastodršce, te je krajem 1940. godine ženskom pokretu zabranjen svaki rad. Međutim on više nije mogao biti zaustavljen te se, istina u drugim oblicima, i dalje odvijao« — napisao je Danilo Kević u navedenom prilogu.

Društvo za prosvetavanje žena i zaštitu njenih prava osnovano je aprila 1919. godine u Beogradu. Od nje ga je izrastao ženski pokret, koji je bio pod uticajem KPJ i koji je 1935. godine osnovao Omladinsku sekciju. »Prva zajednička akcija ženskog pokreta i Omladinske sekcije bila je priprema zborova za pravo glasa žena oktobra 1935. godine« — zapisano je u knjizi »Žene Srbije u NOB«. U Beogradu je zbor održan 20. oktobra, kada je počelo zasedanje novoizabrane Narodne skupštine. Okupilo se oko 2.500 ljudi i žena, najviše omladinki koje su i uticale na karakter zbora. Tada je

osnovana Omladinska sekcija koja je imala zadatak: »Okupiti najšire slojeve žena i omladine u borbi za prava žena i omladine; vaspitavati je u duhu borbe protiv fašizma, za pravu demokratiju i mir«. Formirano je nekoliko odbora i sekcija u kojima se angažovala ženska omladina. Organizovana su predavanja naprednih lekara, savetovanište za žene, analfabetski tečajevi, razni kursevi, tražena zaposlenja za nezaposlene, pripremana izložba o životu omladine i slično. U periodu 1935—1939. prošle su kroz Omladinsku sekciju sve napredne omladinke u Beogradu i još nekim mestima unutrašnjosti.

Sonja Marinković osnovala je ženski pokret u Novom Sadu, a u Rumi, Šidu i Senti »osnovane su sekcije ženskog pokreta koje su bile vezane za pokret u Novom Sadu«.

Društva za prosvetavanje žena i zaštitu njenih prava postojala su u Somboru, Vršcu, Novom Sadu, Zrenjaninu, Subotici, Mitrovici i drugim mestima Vojvodine. Osnivačka skupština za osnivanje toga društva u Somboru održana je 26. septembra 1937. godine, Masovni zborovi žena održani su u toku 1939. godine u Vršcu, Novom Sadu, Zrenjaninu, Somboru, Mitrovici i drugim mestima. Na tim zborovima »najviše su isticali zahtevi za pravo glasa i pitanje političke i ekonomske ravnopravnosti žena u društvu«. Sonja je učestvovala u organizovanju većine tih zborova. Tako je pred održavanje zbora žena u Petrogradu došla Sonja, pregledala pripremljeni referat, pažljivo slušala o svim pripremanjima i dala sugestije šta još treba uraditi. Na tom velikom zboru žena, održanom 10. XII 1939. godine, donesena je rezolucija kojom se tražila ravnopravnost žena u ekonomskom i političkom životu. Zahtevano je, pored ostalog, »opšte aktivno i pasivno pravo glasa svima ženama u slobodnim i tajnim izborima«. Najaktivnija je bila sekcija u Vršcu kojoj je — seća se Anđa Milićević — Sonja pružala pomoć; Anđa se seća kako je sa Sonjom raspravljala čak i o članku koji je pripremala za »Ženu danas«.

Mila Brkić se seća Sonje Marinković iz 1937. godine kada je Sonja bila u inicijativnom odboru za organizovanje ženskog pokreta u Novom Sadu. Organizovali su skupštinu na koju je došlo dosta žena. Sonja je izabrana za sekretara, a za predsednicu izabrali su Katarinu Marković »kao istaknutu predstavnicu građanskih i intelektualnih ženskih krugova«, sa kojom je Sonja uspešno saradivala. Na inicijativu komunista ženski pokret je pokrenuo »veliku akciju za priznanje prava glasa ženama«. Dobijen je veliki broj dopisnica koje su bi-

le adresirane direktno predsedniku vlade Dragiši Cvetkoviću »sa zahtevom da se prizna ženama pravo glasa«. Sonja se mnogo angažovala u toj akciji. Danima je radila, i direktno i uz pomoć svojih saradnika; prikupljeno je mnogo potpisa i upućeno »veoma mnogo tih dopisnica«. Samo je Mila Brkić prikupila potpise od svih činovnica koje su radile u Banskoj upravi i zbog toga pozivana na odgovornost od svog načelnika.

O tim dopisnicama i potpisima Središnji odbor ženskog pokreta iz Novog Sada, koji je rukovodio pokretom u Vojvodini, napisao je pismo 22. novembra 1939. godine i uputio velikom broju organizacija i aktivistkinja ženskog pokreta u Vojvodini.

»Poštovana gospođo,

Poznato vam je da je danas najživlja akcija za sticanje prava glasa žena u Jugoslaviji.

Vama kao agilnoj i ličnosti u koju ulažemo svoje poverenje, obraćamo se donjom molbom:

Svi pokreti u državi su, pored zborova, pripremali i akciju putem odašiljanja karata g(ospodinu) predsedniku vlade u kojima žene traže pravo glasa. Mi Vas molimo da i Vi u Vašem mestu pokupite potpisnice i potpisnike, a zatim da na dan 2. decembra o(ve) g(odine) sve karte bacite na Vašu poštu. O učinjenom molimo Vas da nas odmah izvestite, pošto je to važno za statistiku, iz kojih mesta i koliko je karata otišlo.

... To je dužnost žena da pomognu svaku akciju, čak i ako nisu organizovane u ženskom pokretu.

Zahvaljujemo se na pomoći i nadamo se uspehu. U prilogu šaljem 50 (kom(ada) karata«.

Pismo su potpisali predsednica Katarina Marković i sekretarica Sonja Marinković, koja je i bila organizator te akcije.

U proleće 1940. godine — seća se Beba Bursać — Jusuf Tulić je obavestio drugaricu Bursać da će kod njih, radnica, dolaziti Sonja Marinković da ih poučava teoriji marksizma, jer je potrebno da se svestrano razvijaju: »Sonja je došla i rekla da treba steći prvo jedno opšte obrazovanje, te je počela da nam predaje geografiju. Imali smo više časova. Ne mogu da kažem da sam bila oduševljena, ali susreti sa Sonjom značili su za mene mnogo«. Sonja je bila duhovita i svojim šalama pridobijala je radnice da prihvate nju i njena predavanja. Ispričala im je kako je išla kod šefa novosadske policije i tražila da joj vrati marksističke knjige koje su kod nje zaplenjene prilikom njenog hapšenja. Svoj postupak je objasnila time da ona kao student ima pravo da proučava sociologiju, a to su njeni udžbenici za sociolo-

giju. »Vujin se izvikao i odbio je kratkim postupkom. Tada mu se ona nasmejala u oči« i rekla da je bednik kada se plaši jedne devojke.

Pokrajinski odbor Narodne (crvene) pomoći — čiji zadatak bio da prikuplja materijalne priloge i pruža na drugi način pomoć političkim osuđenima i drugim žrtvama reakcije — osnovan je nekoliko puta.

»Organizacija i rad N(arodne) P(omoći) u Vojvodini stoje vrlo slabo, skoro nikako« — zapisano je u izveštaju na Šestoj pokrajinskoj partijskoj konferenciji. »Pokrajinski odbor osnovan januara 1940. bio je čitav provaljen posle prilično uspele akcije skupljanja potpisa za amnestiju političkih osuđenika. Novi Pokrajinski odbor, ustanovljen juna meseca 1940., nije pokazao nikakvu inicijativu, a danas više ni on ne postoji. Čitav jedan period... taj sektor je bio bez svog pokrajinskog rukovodstva«.

Mesni odbori Narodne pomoći postojali su u pet mesta Vojvodine, ali nisu bili aktivni izuzev »izdržavanja drugova u policiji ili sudu«. U vreme održavanja konferencije, septembra 1940. godine, novi pokrajinski odbor Narodne pomoći nalazio se u formiranju i njegov prvi zadatak bio je da uspostavi organizacije Narodne pomoći u Vojvodini.

Sonja je bila organizator prvog i trećeg pokrajinskog odbora Narodne pomoći, ali se ne zna da li je ona pokušala da u junu 1940. godine formira pokrajinski odbor. Jedno je sigurno da je ona rukovođila ovom organizacijom od njenog osnivanja do okupacije Jugoslavije. Obilazila je mnoga mesta u Vojvodini pokušavajući da organizuje u njima rad Narodne pomoći.

Prvi odbor sačinjavali su Sonja Marinković, Mila Brkić, Dušan Barjaktarević, Dragutin Cifrić i, izgleda, Lilika Bem. On je za kratko vreme skupio oko 3.000 dinara i oko 500 potpisa na peticiji kojom je traženo puštanje interniranih u logor studenata ili njihovo izvođenje na sud — ako su krivi.

Treći odbor je osnovan početkom jeseni 1940. godine. I njega je Sonja osnovala. Toša Tišma se seća da se sa Sonjom upoznao krajem avgusta, ili početkom septembra 1940. godine. Trebalo je da se organizuje Narodna pomoć i prikupljaju prilozi u novcu i hrani za pomoć žrtvama policijskog terora i španskim borcima koji su tada čamili u francuskim koncentracionim logorima. Sem toga, trebalo je mobilisati naprednu javnost »protiv policijskih ispada, političkih procesa, teškog režima na robiji«, a zatvorenim i optuženim komunistima

pronaći »dobre advokate« i omogućiti posete. Sonja je postala sekretar a članovi su bili — seća se Tišma — sledeći: profesor Dragica Petrov, učiteljica Anđa Zrenjanin Milićević, jedan Mađar iz Petrovgrada, on i još neki. U albumu »Vojvodina u borbi« pominju se još Janko Čmelik, Slobodan Maletić iz Sremske Mitrovice, Mirko Petrović iz Bačkog Gradišta i Todor Jovanović iz Bačke, ali se pogrešno navodi da je pokrajinski odbor toga sastava formiran krajem 1939. godine. Imali su uporišta u Subotici, Bačkom Gradištu, Palanci, Kikindi, Staroj Pazovi, Pančevu, Sremskim Karlovcima. Uspešno su organizovane pojedine akcije u ovim i drugim mestima.

52

Sonja je često odlazila na pojedine zadatke, ponekad skopčane i sa velikim rizikom, ali ih je uspešno obavljala izbegavajući da drugoga izloži opasnosti ako to sama može da uradi. Kada je uhapšen Žarko Zrenjanin, ona putuje u Petrovgrad i angažuje advokata dr Bratića da brani Zrenjanina. Za vreme štrajka tekstilnih radnika decembra 1940. u Novom Sadu uhapšeno je nekoliko radnika i Sonja »uspeva da ubedi uglednog novosadskog advokata dr Mora da se prihvati odbrane nekih optuženih«. Odlazi u Suboticu, Sombor i druga mesta po zadacima Narodne pomoći, koja je bila »prva stepenica za naprednije ljude za povezivanje sa Partijom«; na tome su proveravani simpatizeri Partije i postepeno uključivani i u druge akcije. I rezultati nisu izostali. Prikupljena su znatna novčana sredstva, a naročito veliki broj paketa koji su slati španskim dobrovoljcima u Francuskoj, političkim osuđenioima u Sremskoj Mitrovici ili njihovim porodicama. Samo u alibunarskom sreću bili su organizovani odbori skoro u svakom mestu. U Vršcu su davali priloge čak i neki imućni građani; Anđa Milićević se seća da je apotekar Jovanović dao koliko je iznosila njena tromesečna plata, a vlasnik fabrike sirceta još više.

U januaru 1941. održana je Pokrajinska konferencija Narodne pomoći u stanu Feđe Kiseličkog u Novom Sadu. Sonja je sama obišla sva mesta iz kojih su dolazili delegati, pronašla stan za održavanje konferencije, sačekivala delegate uz pomoć Toše Tišme i obavljala i druge zadatke oko pripreme. Ona je rukovođila konferencijom na kojoj su istaknuti dotadašnji rezultati i naredni zadaci. Pošto žena Kiseličkog nije znala da je u njihovom stanu održan nekakav sastanak, trebalo je stan dovesti u prvobitno stanje posle konferencije, sva ku stvar namestiti na staro mesto. I najveći deo toga posla obavila je lično neumorna Sonja Marinković.

Raznovrsna je i veoma bogata bila delatnost Sonje Marinković. Rukovodila je radom napredne struje u SBOTIČ-u, učestvovala u organizovanju štrajkova novosadskih radnika, organizovala marksističke kružoke, demonstracije i slične akcije. I na svakom mestu isticala se svojom odanošću, doslednošću, upornošću i vrednoćom, a naročito širinom i toplinom kojom je plenila svoje saradnike.

»Sonja polako izrasta iz porodičnog kruga. Njena ličnost konačno se formirala u Beogradu. Kad bi se vraćala kući u Novi Sad da obavi mnogobrojne poslove omladinske i studentske organizacije, mi smo primećivali da je stekla veliku sigurnost u ophođenju s ljudima i širok krug prijatelja i poznanika, kojima je vladala ne silom već toplinom svoje ličnosti, snagom ubeđenja« — zapisala je Magda Simin.

Nalazila se na studijama kada je jedna njena školska drugarica, kćerka imunogog i uglednog novosadskog advokata, izvršila samoubistvo sa svojim mladićem zato što joj roditelji nisu odobrali ljubav sa čovekom nižeg ranga. To je predstavljalo veliki skandal za malograđansku sredinu. »Sonja je došla iz Beograda, pokupila drugarice svoje generacije, izvršila neviđenu do tada propagandu i pred ogromnom masom sveta, kraj otvorenog groba, prva uzela reč. Govorila je o društvu koje je krivo za ranu smrt devojke Mare« — pričala je njena sestra Dara.

U vreme »češke krize« Sonja se sva pretvorila u akoiju. Kada su pripremani izložba češke knjige u hotelu »Sloboda«, priredbe i demonstracije, njen stan je pretvoren u »ratni štab« u kome se svakodnevno održavaju sastanci, kroz koji prolaze mnogobrojni ljudi. Sonja je stanovala u kući dr Jakovljevića, u prostranom stanu na prvom spratu u ulici koja sada nosi njeno ime. Prolazili su ljudi kroz taj stan »kao kroz opštinu« kako je to, slikovito, opisala Slovakinja koja je radila kod Đorđa Marinkovića kao kućna pomoćnica posle Daničine smrti i neobično mnogo volela Sonju, brinula se o njoj, strepela za nju, pomogla je u svakoj situaciji, i u teškim trenucima, kada se Sonja nalazila u zatvoru, »pokazala svu svoju veštinu samo da se Sonji u zatvor odnese što bolji ručak«.

Kada je saopštena vest o okupaciji Sudetske oblasti, u Novom Sadu su zakazane demonstracije za 19 časova. Narod je bio uzbuđen, tiskao se ispred Gradske kuće, defilovao gradskim ulicama, klicao Čehoslovačkoj i Benešu, a napadao fašizam i Hitlera. Na raznim stranama grada čule su se revolucionarne pesme.

»Sonja je stajala kraj mene, tu gde se danas uzdiže spomenik Miletiću« — seća se Raša Radujkov. »Bila je uzbuđena kao i svi mi. Mnogo nam je stalo do toga da ova prva veća demonstracija koju je video Novi Sad prođe sa uspehom. Sonja je celog dana obilazila drugove, prijatelje, poznanike i pozivala. Sada je tu, peva, govori i pažljivo posmatra. Digli smo je na ruke i ona vide kako policija pažljivo, skoro neprimetno, blokira trg. Iz nje-goševе ulice policajci vuku jednog omladinca. Na drugom kraju trga počela je tuča sa Švabama. . . za tren oka ceo se prostor pretvori u veliko bojište. Počela je tuča sa policijom.

Pred nama se stvori kordon policajaca. Ali u isto vreme stvori se naspram njega i lanac komunista. Sonja mi čvrsto stegne ruke i isturenim grudima, uporedo s nama, pojuri na policijski kordon. Dobi jak udarac u grudi, ali ne pade.

— Dole krvnici! — povika ona iz sveg glasa, a imala je jasan prodoran, zvonak glas.

Kao eho njenih reči sa svih strana doleteše uzvici:

— Dole krvnici, dole fašizam!

54

Tog dana uhapse ih na demonstracijama 250 ljudi i strpaše ih u podrum Gradske kuće. I Sonja je uhapšena. U tuči smo se izgubili. Prolaznici i građani u obližnjim kućama čuli su te noći kako iz podruma Gradske kuće kao ispod zemlje neodoljivo i snažno prodiru zvuci himne »Hej Sloveni«! To je pevala Sonja a s njom neodoljivo povučeni svi pritvoreni.

Pustili su ih pred zoru. I tada Sonja sa jednom grupom drugova krene još prema »Armiji«. Tu su pred nemom zgradom, budućim mestom užasnih okupatorskih zločina, dugo izvikivali antifašističke parole. Sonja mi je kasnije pričala kako je u jednoj prostoriji neko, ipak, upalio svetlo. Jedan osvetljen prozor gledao je na demonstrante. Imaćemo i u vojsci prijatelja, rekla je. . .«

U septembru 1939. godine prisustvovala je u Novom Sadu jednom sastanku na kome se raspravljalo o stavu političara prema Stranci radnog naroda.

Kao predstavnici omladine, Sonja Marinković i Branko Bajić učestvovali su u Akcionom odboru koji je organizovao opštenarodni miting 21. maja 1939. godine. Pripreme su počele još u martu s ciljem da se u aprilu održi miting pod parolom »branićemo Jugoslaviju«, a proglas je potpisalo oko trideset organizacija »na čelu sa Sokolskim društvom«. Čak su izlepljene i plakate, ali je policija zabranila održavanje mitinga u zakazano vreme. Uplašeni, kolebljivoj su napuštali Akcioni odbor.

Na kraju je ostalo manje od trećine od prvih učesnika. No i pored svih tih smetnji, miting je, ipak, održan.

»U isto vreme dok su se organizovali javna istupanja, mitinzi, manifestacije, priredbe, itd., omladina se pripremala za predstojeće dane i u uskim kružocima u kojima je proučavana marksistička literatura. U radu kružoka u Novom Sadu naročito je bila aktivna Sonja Marinković. Preokupirana zadacima koje je nametala potreba dana, omladina više nije mogla da se posvećuje delatnosti u omladinskim organizacijama i rad u njima je polako zamirao« — napisao je Živan Milisavac u knjizi »OMPOK«.

ZAUSTAVILA JE DALJU PROVALU

Teško je utvrditi koliko je puta hapšena Sonja Marinković.

»Hapšena je dva puta — 1939. i krajem 1940. kada je u novosadskom zatvoru mnogo mučena. Iako je bila slabog zdravlja, krhka i nežna, podnela je sva mučenja stojički i svojim držanjem služila za primer ostalim uhapšenim drugovima i drugaricama« — zapisano je u knjizi »Žene Srbije u NOB«.

55

U Zborniku narodnih heroja Jugoslavije napisano je da je hapšena 1939. i 1940. godine. To tvrđenje se ponavlja i u mnogim prigodnim člancima koji su se pojavljivali u periodici povodom kakvih prigoda.

Po drugi put je uhapšena 1940. godine. Darino sećanje zabeležila je Magda Simin: »Jedna drugarica — ime njeno nije važno — bila je uhapšena na železničkoj stanici sa velikim koferom partijskog materijala. Neko od njene rodbine, iz gluposti ili iz straha, reče na policiji da kofer potiče od Sonje. Odveli su je, ali ništa saznali nisu, ona je uporno odbijala. Istraga je stala na mrtvoj tački, ali Sonju nikako nisu puštali. Nisu nam dali ni da je posetimo. Bila je svakako u vanredno teškom stanju. Samo je brat Milenko odlazio nedeljno jednom u Beograd sa paketom hrane.

Kada su je konačno pustili, ona je došla kući još mnogo izmučenija nego istog proleća iz novosadske policije. Smeđe bademaste oči se izdužiše, majušno lice nestalo. No nije se dugo oporavljala«.

Tada je Vujković rekao Sonjinom bratu Milenku: »Imate sestru pravog boljševika!« — seća se Saša Đuranović.

O još jednom hapšenju, mada kratkotrajnom, govorio je i Radimir Radujkov. To je bilo za vreme demonstracija povodom Čehoslovačke, kada je uhapšeno preko 200 lica. Sonja je provela noć u zatvoru i, sa ostalim zatvorenicima, pevala pesmu »Hej, Sloveni«.

56 Kada je Odbor Narodne pomoći u Vojvodini počeo da radi, došlo je do provale. Naime, tvrdi Mila Brkić, policija je slučajno otkrila omladince kada su prikupljali priloge i potpise građana; pritisnuti policijskom torturom, omladinci su otkrili one koje su znali. Tako je otkrivena i Sonja Marinković, ali je ona svojim junačkim držanjem zaustavila provalu i niko više nije bio uhapšen. Ča ksu — pod njenim uticajem — i omladinci znatno izmenili svoje iskaze i onemogućili policiji da ih pošalje na robiju. Sonja nije rekla da je Draganče Pavlović, član Glavnog odbora Narodne (Crvene) pomoći za Srbiju, organizovao sa njom rad Narodne pomoći u Novom Sadu. Izmišljajući razne izgovore, ona nije pomenula ni jedno lice od kojih je dobila one mnogobrojne zaplenjene letke. Podvrgnuta je mučenjima, ali njena usta nisu izgovarala novo ime. Ona je, svojim herojskim držanjem, zaustavila dalju provalu. Zato je na Šestoj pokrajinskoj partijskoj konferenciji pohvaljeno njeno držanje. Tada je u referatu rečeno sledeće: »Iz poslednjih provala se vidi da se još uvek ne obraća dovoljna pažnja vaspitanju članstva u držanju pred klasnim neprijateljem. Tamo gde se na to obraćala pažnja N(ovi) S(ad), S(tari) B(ečej), hapšenja su bila zaustavljena u početku, a boljševičkim držanjem naših drugova sprečeno je dalje širenje provale, a isto tako onemogućena je daljna istraga. U mestima gde se nije dovoljno obraćala pažnja na konspiraciju i držanje pred klasnim neprijateljem P(etrovgrad) moglo se je desiti da hapšenjem jednog nečlana Partije provala zauzme šire razmere«.

Iz sačuvanog policijskog i sudskog predmeta može da se rekonstruiše ceo tok događaja.

Neutvrđenog datuma saslušan je učenik Peras Rudolf; od je policiji priznao da ga je Milorad Letić vodio u Radnički dom i dao mu jednu značku. Međutim, on je naveo da je od nepoznatog visokog mladića dobio da potpiše peticiju kojom se traži puštanje interniraca iz logora u Bileću, ili njihovo izvođenje pred sud, i time uputio istragu u tom pravcu. Policija je tragala za organizatorima prikupljanja potpisa.

Provala počinje 28. marta 1940. godine. Tada je radnik Ante Staničić priznao policiji da je onu peticiju o logorašima u Bileću potpisao na traženje Drage Cifrića

Posle dva dana Dragutin Cifrić proširio je provalu. Po red priznanja da ga je Jusuf Tulić uveo u radnički pokret, Cifrić je izjavio da se u odboru za prikupljanje pomoći nalaze Mila Brkić i Mila Bem. Održana su dva sastanka. Na prvom, kod Mile Brkić je zatekao Sonju Marinković, ali ništa nisu razgovarali zbog prisustva Milinih roditelja. Na drugom sastanku, održanom u stanu Vladimira Kolarova, prisustvovali su Sonja Marinković, Mila Brkić, jedan student iz Beograda i Dušan Barjaktarević. Dogovoreno je da se nastavi s prikupljanjem priloga i da se sakupljaju potpisi kojim se traži puštanje logoraša iz Bileća ili suđenje ako su krivi. Tekst peticije napisali su Sonja i onaj student. Prikupljeni novac predao je Miki Brkić, a od Mile i Dušana Barjaktarevića dobio je dva letka: »U borbu protiv koncentracijskih logora« i »Protiv imperijalističkog rata«. To je bio osnov od kojega je pošla policija u daljoj istrazi.

*Priprema za odlučujuće bitke: očvrstli revolucionar i heroj
Sonja Marinković*

Drugoga aprila saslušani su Danilo Tandori i Dušan Barjaktarević. Mehaničar Tandori priznao je policiji da je onu peticiju potpisao krajem februara, ili početkom marta, na traženje Dragutina Cifrića, a Dušan Barjaktarević da ga je u radnički pokret uključio Radivoje Čirpanov i upoznao sa Sonjom Marinković i Milom Brkić. Priloge je prikupljao po Sonjinom i Milinom nalogu i predavao ih Mili Brkić. Nije prisustvovao na sastanku kod Brkićeve, a na sastanku u stanu Kolarova bili su, pored Sonje i Mile, on, Dragutin Cifrić i nepoznati student. Na tome sastanku odlučeno je o prikupljanju potpisa na peticiji kojom se traži puštanje logoraša iz Bileća. Pored peticije, dobio je i letak kojim se objašnjavalo stanje u logoru. Posle toga održano je nekoliko sastanaka u »Radniku« u vezi prikupljanja potpisa, ali on nije prikupljao te potpise. Tako je i on ponovio izjavu Cifrića i provala je time samo potvrđena.

Sledeća saslušanja izvršena su nakon hapšenja Sonje Marinković i grupe saradnika. Osmoga aprila zapisana su saslušavanja u policiji Vladimira Kolarova i Mile Brkić, a devetog aprila saslušanja Gabrijela Grinfilda i Sonje Marinković. Kolarov je energično odbio da išta znao o održavanju sastanka u njegovom stanu. Kada je u Novom Sadu tražio stan, pomogla mu je Sonja Marinković; ona je povremeno činila i druge usluge, čak mu ponekada uređivala stan i ložila vatru, zato joj nekada davao ključ kada pođe na put. Jasno je da je on znao za održavanje sastanka u svome stanu, zato je i predao Sonji ključ, ali to nije priznao policiji. Pošto je zbog komunizma isteran iz Bijeljinske gimnazije, Gabrijel Grinfild je prešao u Novi Sad i tu se zaposlio. Uhapšen je u stanu Stevana Dejanova, trgovačkog putnika, kada je došao da ga pita šta ima novo u Bijeljini; tada je kod njega pronađeno »Otvoreno pismo g. Leonu Blumu direktoru »Popilera« od komunističkog poslanika Andre Martija« koje je dobio od Dušana Barjaktarevića. Njegovo priznanje nije direktno povezano sa ovom provalom.

Pritegnuta policijskim mučenjima i priznanjima drugih, Mila Brkić je ispričala kako je prišla naprednom pokretu i kako se »opredelila za komunizam«. Sonju Marinković je upoznala u Ženskom pokretu i sprijateljila s njom pošto imaju istovetne poglede. »Sa takvim ubeđenjem, ideološki opredeljena za komunizam, pristupila sam, u dogovoru sa Sonjom Marinković, radu na prikupljanju priloga za one nesrećnike, koji su, boreći se za slobodu na beogradskom univerzitetu, stradali u sukobu sa tamošnjom policijom«. U početku su, kaže, u tu stvar bile upućene samo njih dve, a onda se krug

proširio. Prikupljeni su prilozi za pomoć studentima koji se ne nalaze u zatvoru i interniranim komunistima u Bileću i Lepoglavi. Kada je u januaru ležala bolesna, dolazili su kod nje Sonja, Lilika Bem i Dragutin Cifrić, ali ništa nisu mogli rešavati. Tek posle petnaest dana sastali su se u jednom privatnom stanu i tada je formiran i odbor za prikupljanje pomoći za peticiju kojom se tražilo oslobođenje interniranih zatvorenika ili njihovo izvođenje pred sud. Potpise od intelektualaca prikupljala je Sonja Marinković, a potpise od radnika Cifrić i Barjaktarević. Prikupljeno je oko 3.000 dinara priloga; prilikom hapšenja kod nje je pronađeno 1970 dinara, a ostalo je potrošeno za pomoć — pakete nekim političkim osuđenima ili njihovim porodicama... Samo je ponovila ono što je policija znala i što nije mogla izbeći da ne kaže. Međutim, ona nije izvršila niti proširila provalu i pored policijskih mučenja.

U zapisnicima saslušanja Rudolfa Perasa i Ante-Staničića Sonjino ime nije zapisano, ono se pojavljuje prvi put u zapisniku saslušanja Dragutina Cifrića od 30. marta 1940. godine. Međutim, ona je bila toliko poznata policiji da je policija od početka istrage sumnjala na nju, bila uverena da ta akcija ne može biti organizovana bez nje. To se jasno vidi po tome što je još prvog dana istrage, kada je 28. marta saslušan Ante Staničić, izdat nalog za pretres stana Sonje Marinković. Dva puta je pretresan njen stan, 29. i 31. marta. Pretresani su, verovatno, stanovi i ostalih iz ove grupe. Ličnim pretresom Gabrijele Grinfilda pronađeno je ono otvoreno pismo Leonu Blumu. Kod Mile Brkić nađena je brošura »Skole i prosveta u Sovjetskom Savezu« i zaplenjeno 1970 dinara prikupljenih priloga građana za Narodnu pomoć. Kod ostalih, sem Sonje, nije pronađen ilegalni i zabranjeni propagandni materijal. Međutim, na pretresima Sonjinog stana, naročito 31. marta, zaplenjeno je veoma mnogo proskribovanih knjiga, brošura i letaka. U njima je veoma oštro osuđivan profašistički režim tadašnjih vlada i ukazivano na opasnost koju Jugoslaviji donose svojom politikom. Otvorene i jasne reči komunista, iskazane u tim materijalima, nedvosmisleno su govorile i o stavu Sonje Marinković koja ih je držala. Zato se policijski bes sručio na nju. Zato su policijski agenti svim sredstvima pokušavali da skrše to malo i krho telo zaboravljajući na njenu moralnu snagu. Makar i najkraće prepričana sadržina tih materijala, ipak će biti dovoljna da ukaže na težak položaj u kome se Sonja tada našla, pogotovu što su neke brošure i leci zaplenjeni u vi-

še primeraka; po dva i pet, a letak »U borbu protiv koncentracionih logora...« čak u 23 primerka.

1) U brošuri »Rat i mir« Slobodana Srbinovića istaknuti su uzroci drugog svetskog rata, imperijalistička borba oko podele sveta, mračni ciljevi fašističke Nemačke i njenih satelita i oštro osuđena profašistička politika vlade Cvetković-Maček. Data je analiza prilika u zemlji i svetu. Brošura je zaplenjena u dva primerka.

2) U letku »Vojvođanskoj javnosti« veoma oštro je osuđen brutalan postupak policije koja je jednog majskog dana uhapsila 27 studenata iz Vojvodine, koji su radili u Vojvođanskoj akademskoj trpezi, a drugi put na Tehničkom fakultetu obila oko 2000 studentskih ormančića i uhapsila oko 60 studenata. Studente su premlatili. »Zatim su ih odvele dželatske ruke i prljave savesti agenata da budu »saslušani«. U mučilištu sa celokupnim »priborom« za saslušavanje bio je razapet Petar Plavkić na »vratilu«, stezan u klupče, bespomoćno šiban po tabanima dok su ga naizmenice hladnom vodom vraćali iz nesvesti i gurali mu prljave krpe u usta. Zatim je vešan za palce o tavanicu. Slobodan Bajić, za sve vreme u vlažnoj samici, bez svetlosti, bez hrane, neprekidno mučen i bijen, živčano je potpuno oronuo. Kad je Plavkić doveden na suočenje, video je kako u polutama vise glavačke, jedno do drugoga, (kao u kasapnici) obešena tela Stojanović Marka, Šljivić Branka i Stakić Radivoja, koje su vraćali svesti s vremena na vreme samo zato da bi ih ponova životinjski tukli džakovima peska po bubrežima s namerom da im upropaste zdravlje, a da se to spolja ne vidi. Ostale su odvlačili da vide šta ih čeka. I danju i noću razlegali su se bolni krici naših mučenih drugova, i trzala umorna tela onih koji su čekali svoj red. Fizički bol, poremećeni bubrezi, krv iz pluća, pocrneli tabani, dopunjavan je još groznijim dnevnim mukama. Vukajlović Branko, Janković Dejan i Stefanović Strahinja premlaćivanjem fizički i nervno su upropašćeni. Marinka Dukića su iz stana sproveli u Upravu grada vezanog lancima i odmah pretukli, a Kovačević Milorada su još u stanu vezali i petorica agenata krvoločno tukli. Studentkinja Vera Gucunja bila je 12 dana zatvorena zajedno sa prostitutkama i kriminalkama... 18. maja, u 10 sati uveče, u nervnom napadu, pod utiskom zverskih mučenja, podigao je ruku na sebe presekavši vene Dejan Brankov«.

Povodom tako surovih postupaka održan je 19. maja 1938. opšti studentski zbor na kome je prisustvovalo oko 3000 studenata. Usvojena je rezolucija kojom se tražilo kažnjavanje policajaca zbog nezakonitih postu-

paka, nadoknađivanje materijalne štete, puštanje na slobodu uhapšenih studenata i poštovanje zakona i uredba o Univerzitetu. Omladina je izrazila odlučnost da brani svoja prava.

3) U proglasu »Protiv rata« Ujedinjene studentske omladine od 17. X 1939. istaknut je podnaslov: »Za slobodu, demokratiju i ravnopravnost naših naroda! Za prava i bolji život mlade generacije!« Započelo je novo svetsko krvoproliće po želji vladodržaoca Francuske, Engleske i Nemačke »za novu podelu sveta, za novi raspored snaga dva zaraćena imperijalistička tabora, za interese i spas krupnog kapitala«. Cemberlen i Dalade izdali su Čehoslovačku i omogućili porobljavanje Poljske vodeći antisovjetsku politiku. Spas za Jugoslaviju i balkanske narode leži u miroljubivoj politici, njihovoj međusobnoj povezanosti i saradnji sa Sovjetskim Savezom.

»Dakle, kada milioni mladih osećaju strahote ratnog stanja, kada stojimo pred nepravednim uništenjem miliona ljudskih života, naša je velika dužnost da ostvarimo savez i jedinstvo omladine svih naroda Jugoslavije u borbi protiv rata. To od nas zahteva životni interes naše zemlje koja u ovom ratu nema šta da traži...«

Zahtevano je, dalje, da se stvara čvršći savez balkanskih naroda sa naslonom na Sovjetski Savez, da se hitno uspostave diplomatski odnosi sa SSSR, da se donesu demokratski zakoni (o štampi, zboru i dogovoru, o udruživanju, o izboru narodnih poslanika), da se ukinu zakon o zaštiti države i sud za zaštitu države, da se dâ amnestija svim političkim osuđenima, da se raspišu opštinski i parlamentarni izbori, da se iz državnog aparata uklone svi oni koji su dotle zlostavljali narod, da se izvrši agrarna reforma i brišu seljački dugovi, da se poboljša socijalna politika, da se sprovede u delo Vladina odluka o »dozvoli povratka u zemlju svim dobrovoljcima španske republikanske vojske iz Jugoslavije«, i da se ispune omladinski ekonomski, politički i kulturni zahtevi »za slobodu omladinske organizacije i akcije, za slobodu omladinske štampe, za više prava i bolji život mlade generacije«.

4) U letku »U borbi protiv koncentracionih logora!«, koji je izdao Pripremni odbor za borbu protiv koncentracionih logora, oštro je osuđen postupak vlade Cvetkovića—Mačeka koja je strpala bez sudskih presuda stotine rodoljuba u koncentracione logore u Bileću i Lepoglavi. »Stotine ljudi, radnika, žena, seljaka, omladinaca, intelektualaca — boraca za mir i prava radnog

sveta, podvrgnuti su koncentracionim logorima najstrašnijim nasiljima i samovolji policije. Policija ih svakodnevno premlaćuje (slučaj Moše Pijade) i izgladnjava, ne dozvoljava im primanje svih knjiga i novina koje izlaze u našoj državi, pleni pisma i uskraćuje paste...»

5) Odbor za zaštitu političkih osuđenika u Zagrebu, u svom »Apelu javnosti« od 4. III 1939, obaveštavao je javnost o štrajku gladu političkih osuđenika u kaznonama u Sremskoj Mitrovici, Nišu i Mariboru, zbog nečovečnog postupka prema njima, tražio podršku štrajkačima i opštu amnestiju za sve političke osuđenike.

6) Beogradski omladinski mirovni odbor izdao je letak »40 miliona mladih dižu svoj glas u odbrani mira i svojih prava« u kome je obavestio omladinu o Svetском omladinskom kongresu u Njujorku i tražio okupljanje omladine radi zaštite mira, njihovih prava i budućnosti.

62 7) Krajem 1939. godine Prijatelji španskih dobrovoljaca izdali su letak »Narodu i omladini« u kome su izneli težak položaj u Francuskoj i u Španiji jugoslovenskih dobrovoljaca i traženo prikupljanje pomoći španskim borcima. Taj letak je direktno povezan sa akcijom Narodne pomoći koju je Sonja organizovala.

8) I porodice bivših dobrovoljaca republikanske Španije obratile su se za pomoć letkom »Celokupnoj našoj javnosti«; izneseni su teški uslovi u kojima su se nalazili dobrovoljci i zamoljena podrška njihovim zahtevima o što skorijem povratku tih boraca svojim kućama i porodicama.

9) U rezoluciji vojvodanskih studenata na Zagrebačkom univerzitetu od 13. juna 1936. godine data je podrška nekim prethodnim rezolucijama i traženo je da o sudbini Vojvodine (Srem, Banat, Bačka i Baranja) rešavaju njeni predstavnici, da Vojvodina »bude potpuno ravnopravna federativna jedinica u budućem federativnom uređenju Jugoslavije«, da nacionalne manjine imaju potpunu ravnopravnost, da se izvrši agrarna reforma i veliki posedi podele narodu, da se što pre reši problem seljačkih dugova, da se onemoguću iznošenje domaćeg kapitala iz zemlje, da se umanjaju eksploatacija radnih ljudi, da se prizna SSSR i uspostave diplomatski odnosi sa njim. Istaknuta je odlučnost studenata protiv fašizma i diktature bilo koje vrste.

10) U letku »Protiv imperijalističkog rata«... Centralni komitet SKOJ-a dao je kvalifikaciju drugog svetskog rata i pozvao omladinu da se suprotstavi uvlačenju Jugoslavije u taj imperijalistički rat.

11) I u »Dekleraciji sa akademije posvećene miru« — koju je usvojilo preko 4000 beogradskih studenata na zboru od 7. oktobra 1939. godine — data je ocena imperijalističkog rata (borbe za novu podelu sveta) i traženo je da se naša zemlja ne upliće u taj rat, da se pruži pomoć svim miroljubivim snagama u svetu, da se vodi politika mira »i savez sa svim balkanskim narodima u borbi protiv rata, na čelu sa moćnim zaštitnikom mira i slobode malih naroda Sovjetskom Rusijom«, da se u zemlji ostvari puna demokratija i »nacionalne slobode svih naroda«, da se vodi borba za »srećniji i bolji život svih mladih«.

12) Letak »Za opštu amnestiju političkih osuđenika« od 20. X 1939. godine potpisali su, pored ostalih, sledeći: profesori univerziteta dr Mileta Novaković, Živojin M. Perić i Kirilo Savić, Ljuba M. Davidović, docent Brana Nedeljković, advokat Bora Prodanović i njegov otac Jaša Prodanović, dr Ivan Ribar, novinar Veselin Masleša i drugi. U njemu je traženo da se sprovede potpuna amnestija političkih osuđenika.

13) Kod Sonje je zaplenjeno i »Saopštenje Ujedinjene studentske omladine o poseti dr Mačeku« od 21. decembra 1939. godine iz koga se jasno vidi uloga dr Mačeka u krvavim progorima nam odladinom od 14. XII 1939. godine kada je policija ubila nekoliko mladih ljudi, a mnoge ranila ili premlatila. Gnusne policijske zločine Maček je pokušao da opravda tobožnjim otporom anarhiji, a onda se, na kraju, otvoreno deklarirao kao antikomunista. »Iz njegovih (Mačekovih) izjava jasno se vidi politika i odgovornost vlade kao celine za sve ono što je došlo i što će doći« — rečeno je na kraju.

Zaplenjeni su još: letak »Kućni red za internirce u Bileću«, dopisna karta sa slikom Dragiše Mišovića, Platforma Inicijativnog odbora Stranke radnog naroda i još nekoliko raznih drugih letaka; zaplenjena je, dalje, Segalova »Agrarna politika nemačkog fašizma«, 20 komada predavanja o ženskom pokretu, dve knjige Fridriha Engelsa, »Beli mugri« Koste Raoina, knjiga »Jugoslovena Evropa i strani kapital«, knjige Maksima Gorkog (Makar Čudra i druge), tri broja »Ženskog pokreta«, primerak »Mladosti«, više raznih drugih knjiga. Zaplenjene su i lične fotografije i 9 pisama studenta Bore Dimitrijevića iz Leskovca, (Sačuvano je samo jedno Borino pismo, od 2. II 1937. godine, u kome, pored ostalog, piše: »Ja i dalje čvrsto verujem da ćeš ti postati odličan borac za Pravdu i Slobodu, i pored svih loših uticaja sa strane«).

Toliko »antidržavnog« i zabranjenog materijala — u kome se oštro osuđuje profašistički režim, iznose nedela policije, traži korenita promena u društvenom sistemu i oslanjanje na SSSR i slično — svakako je uticalo da se položaj Sonje Marinković još više pogorša i da policija bude još surovija prema njoj. Tako je i bilo.

Sedmoga aprila uhapšen je Gabrijel Grinfeld, a osmoga aprila Sonja Marinković, Mila Brkić, Dušan Barjaktarević, Dragutin Cifrić i Vladimir Kolarov. Sonju su uhapsili u Beogradu, pronavši je ispred jednog bioskopa, i vozom doterali u Novi Sad. Istraga nad njima otvorena je 10. aprila 1940. godine: Sonja i Mila Brkić optuživane su kao organizatori ilegalnog rada, Dušan Barjaktarević zbog prikupljanja priloga, Vladimir Kolarov što je ustupio stan za sastanak, a Gabrijel Grinfeld što je kod njega pronađeno ono otvoreno pismo.

64 Mučenja u policiji trajala su deset dana. Osamnaestog aprila predati su Okružnom sudu na dalji postupak, a tek 19. IV 1940. godine sprovedeni su u zatvor Okružnog suda u kome su ostali svega osam dana, jer su 27. aprila pušteni kućama, iako je rešenje doneto 25. aprila; tada je istražni sudija odbio zahtev državnog tužioca da naredi istražni zatvor uhapšenih.

U zahtevu se otvaranje istrage (KK 554/1940, 22. IV 1940.) Državno tužilaštvo je navelo da je Sonja Marinković od oktobra 1939. do 30. III 1940. godine organizovala prikupljanje novca i potpisa na peticiji radi pomoći osuđenim komunistima i dobrovoljcima u Španiji.

Surovo su je tukli i mučili u policiji. Svojim pismom od 9. maja 1940. godine, neposredno posle Sonjinog izlaska iz zatvora, Doka je pisao kćeri Vidi i o Sonjinom mučenju. Kada je tražio premeštaj iz Skoplja, poručeno mu je da se strpi još jedan mesec dok se ne stiša bura oko Sonjinog hapšenja; »sigurno nije izvešten da je Sonja puštena od suda na slobodu, i da je bila otpušena što je skupljala potpise na predsednika vlade, da se ukinu koncentracioni logori, da se internirci puste, da se dozvoli povratak španskim dobrovoljcima i protiv policijskog terora, i što je skupljala priloge za kolege internirce, što bi potpisao svaki inteligentan čovek, a ona je za to dobila još batina i mučena vešanjem po 2—3 sata od policije. Ona će, čim svrši diplomski rad, doći k meni na odmor, da i mene duhovno ojača...«

Pored batinanja i vešanja, mučili su je i lomljenjem ruku, prstiju. Stave među prste šipku i tada lome prste — pričala je Radujkovu.

U zatvoru je počela da štrajkuje glađu, ali ju je otac izmolio da prestane kako fizički ne bi još više oronula.

Zatvorenici su je videli kako sva izubijana leži na podu ćelije, a sestri je »dopala u ruke njena krvava košulja«.

Posećivala ju je u zatvoru sestra Darinka. Ona o tome priča: »Prvih dana primali su samo hranu, ali su mi kasnije dozvolili i da je posetim. Dovodili su je u žandarmerijsku sobu. Bila je uvek pribrana, brižna za porodicu. Htela je da zna da li sam maloj Lili, mojoj dvogodišnjoj devojčici, kupila bele cipele za proleće. Odvraćala sam je od tih misli, ne shvatajući od kolike je važnosti za nju da misli na malu Lilu i njene bele cipelice. Došao je i otac da je vidi...»

Vešali su je glavom na dole i provlačili štap između vezanih ruku i nogu da bi je kao nemoćno klupko vukli po zemlji, kotrljali i batinali po tabanima i celom telu.

— Znaš, govorila mi je sedeći tako na zemlji, očiju još zamagljenih od skorih uzbuđenja, dok su me tukli, uvek sam mislila na najlepše što sam u životu imala. Lepe misli čoveku donose snage!

65

Neposredno posle tog hapšenja imala sam prilike da se uverim kako je dobrotu intenzivno zračila iz nje i razoružavala čak i njene tamničare. Prolazili smo ulicom svega nekoliko dana posle njenog izlaska. Naišao je jedan mlad policajac. Malo se zbuni i pocrvene, ali pozdravi Sonju veoma srdačno... Sonja otpozdravi isto tako srdačno i ispriča mi kako je taj mladić često dežurao pred njenom samicom, odvojenom od hodnika rešetkama. Da bi zabavio izmučenu devojku, često nepomičnu na patosu od bola i slabosti, on joj je pružio što je znao i umeo: bosanski seljak iz divljine... recitovao je pred tim rešetkama satima i satima narodne pesme, sve lepšu od lepše«.

Nalazila je moralne snage da izdrži sva mučenja. Čak je pravila i šale na račun svojih stradanja. To se vidi i iz njenog pisma upućenog iz zatvora 23. aprila 1940. godine.

»Draga moja familijo, znam da će Vidu ova karta raznježiti do suza, jer nikad nije još doživela da joj neko iz zatvora piše, a pogotovo njena najmlađa sestra. Hej, Vidinice moja, to nije tako strašno kako ti misliš, jest bilo je i batina i maltretiranja ali to se izdrži kad se ima dovoljno moralne snage i čvrsto ubeđenje da je ono što radimo samo ispravno i pošteno«.

Ta moralna snaga i omogućila joj je da izdrži sva mučenja i da ne otkrije nijedno novo lice, da zaustavi dalju provalu.

Naprednom pokretu prišla je zato što smatra »da ta ideologija počiva na naučnoj bazi i da je ona prema tome jedino ispravna, te da može poslužiti kao podloga jednom novom društvenom uređenju« — izjavila je Sanja Marinković na saslušanju u policiji. Tako se opredelila za vreme svojih studija, u studentskom pokretu, kada se vodila borba za autonomiju Univerziteta. Njenom opredeljenju doprinele su i opšte prilike u svetu, to ju je samo učvrstilo »na toj strani i tu mislim ostati«. I posle jednodnevnog mučenja ona otvoreno izjavljuje da je komunista i da se toga ubeđenja neće odreći.

Zatim je ponovila deo onoga što su drugi već rekli. Dolazeći povremeno iz Zemuna kući, interesovala se »ovdašnjim društvenim pojavama« i tako se uključila u Ženski pokret pre nekoliko godina. Tada se zbližila sa Milom Brkić sa kojom se poznaje još iz srednje škole.

66

»U decembru prošle godine održane su krvave studentske demonstracije i radničke na ulicama Beograda, koje su držane protiv rata a za mir, hleb i protiv skupoće. Na ovim demonstracijama vlasti su istupile protiv demonstranata tako grubo, da je bilo pohapšenih oko 160 studenata i radnika, da je bilo čak i mrtvih. Taj postupak osudila je i beogradska javnost, pa sasvim prirodno da je takav postupak izazvao ogorčenje i kod mene. I sama sam bila učesnik u demonstracijama, ali nisam bila uhapšena«.

Šestoga januara došla je u Novi Sad, srela se sa Milom Brkić, ispričala joj je o događajima u Beogradu i teškom položaju pohapšenih studenata, pa je predložila da prikupljaju pomoć za te »nesrećnike«. Shvativši položaj nevinih mladića, Brkićka je prihvatila Sonjin predlog i tako je organizovana akcija prikupljanja pomoći i potpisa peticije kojom se tražilo njihovo puštanje iz logora ili izvođenje na sud ako su krivi. Akcija je pokrenuta polovinom februara, kada je ponovo došla iz Beograda, jer su između prvog i drugog susreta internirani u koncentracioni logor više studenata iz Beograda i tri lica iz Novog Sada. Angažovala je i Dušana Barjaktarevića koga je upoznala na radničkim zabavama i priredbama. Ona je zakazala sastanak kod Mile Brkić da bi se dogovorili i organizovano radili na prikupljanju pomoći. »U nedelju, dakle na sam dan sastanka nalazeći se u varoši srela sam na ulici stu-

denta prava, koga znam pod imenom Cale... Znajući da je dobro upućen u stvari o kojima se imalo raspravljati na popodnevnom sastanku kod Brkićeve, ja sam ga umolila da pođe sa mnom na taj sastanak, što je on i obećao«. I pored svih mučenja, ona nije rekla njegovo ime; izmišljala je da se slučajno sreća sa njim na ulici i da ne zna ni odakle je ni zašto je došao u Novi Sad. Ostala je uporna u svojoj tvrdnji da se i drugi put slučajno sreća sa Calom pre sastanka u stanu Kolarova. Tekst peticije napisala je ona i predala Mili Brkić da je umnoži. I druga dva letka, o kojima je govorila Mila Brkić, ona je predala Brkićevoj da ih umnoži.

Čitavo saslušanje svelo se na ono što su drugi priznali pre njenog saslušanja. Ni rečenice više. Nije pomenuto ni jedno novo lice, nije zabeležena ni jedna nova akcija. Samo je toj akciji dat jedan logičan put od decembarskih demonstracija do interniranja studenata i pružanja pomoći interniranima. Tu policija ništa nije doznala, čak ni ime studenta koga je, izgleda, Sonja poznavala. (Mila Brkić tvrdi da je to bio Draganče Pavlović iz Beograda, član Glavnog odbora Narodne pomoći). Verovatno policija nije očekivala da će doći do nekog izuzetnog saznanja o ilegalnoj delatnosti Komunističke partije u Vojvodini. Međutim, na osnovu zaplenjenih letaka i zabranjene literature policija je, svakako, očekivala da će doći do otkrića partijske organizacije. Bilo joj je jasno da toliko materijala i tako raznovrsnog ne može imati neko ko se nalazi na sporednom koloseku. Tako obavešten i snabdeven propagandnim materijalom može biti samo onaj koji se nalazi u žiži događaja. Sonja se razlikuje od svih uhapšenih, ona zna mnogo više od njih. Dovoljno je da otkrije imena bar trećine onih od kojih je dobila taj materijal pa da policija otkrije partijsku organizaciju u Novom Sadu, možda čak i u Beogradu. Zato su agenti upotreбили sva sredstva da bi izvukli od nje priznanja, da bi preko njenih usana preletelo bar jedno ime. Međutim, ta mala i nežna devojka imala je toliko moralne snage u svome krhkom telu da je izdržala sva mučenja i ništa nije otkrila, nije navela ni jedno ime. Njeni odgovori zvuče neuverljivo, ali ona nije imala drugi izbor: ili pokleknuti i otkriti svoje saborce, ili izdržati sva mučenja i sačuvati za dalju borbu svoje saradnike i davati neistinite odgovore. Tu nije bilo moralne dileme da li prećutati znači slagati! Moralno je bilo ono što ona radi.

Za zaplenjene letke i zabranjenu literaturu ona je uglavnom davala sledeće odgovore: neko joj je strpao letak u džep za vreme ispita; brošuru je kupila od prodavca udžbenika; ne seća od koga je i kada dobila taj letak; neko joj je dao letak u susretu; dobila je od neke drugarice na Filozofskom fakultetu, ali ne zna njeno ime; primila je poštom; našla u svom poštanskom sandučetu; dobila od nekog studenta sa Zagrebačkog sveučilišta ali se ne seća; od koga; našla na nekoj priredbi u Beogradu ili u svome fakultetu; dobila u prostorijama Vojvodanske menze ali ne zna od koga; dobila u Studentskom mirovnom odboru; dobila na fakultetu ili u menzi u kojoj se hranila; dobila na ulici...

»Ostali zaplenjeni materijal kod mene je skoro isključivo kulturno-prosvetnog karaktera, sadrži dobrim delom predavanja u »Ženskom pokretu« i u vezi sa tim, razne elaborate, zatim horske recitacije sa političkom tendencijom i najzad pozorišni komad iz proleterskog života.

68 O letku pod naslovom »U borbi protiv koncentracionih logora« otkucan i umnožen na pisaćoj mašini, ne znam ništa, mada i sama vidim da je ovaj letak istog teksta kao i oni koje sam pod istim naslovom dobila poštom iz Beograda. Ko je ove letke izradio i umnožio, a isto tako i rasturio, meni nije poznato« — završila je Sonja Marinković na kraju svoga saslušanja, posle tolikih mučenja.

I kod istražnog sudije uglavnom su ponovljeni iskazi koji su dati u policiji. Dušan Barjaktarević je ispričao o susretu sa Sonjom na ulici i sastanku u stanu Kolarova na kome se govorilo o prikupljanju priloga i potpisa za peticiju. Dragutin Cifrić ponovio je i o jednom i o drugom sastanku: »Marinković Sonja predlaže da se nastavi sa tom akcijom i da se prikupljeni novac preda Brkić Milesi da bi se nabavile životne namirnice i poslane internircima.

Na ovom sastanku Sonja je govorila o skupljanju potpisa i predaji peticije u Beogradu i predložila da se tako isto učini i u Novom Sadu.

Onaj student iz Beograda govorio je o teškom životu interniranih u koncentracionim logorima.

On i Sonja sastavili su ukratko sadržaj peticije, koji bi se razradio, umnožio i predao nama radi skupljanja potpisa...«

U svome saslušanju, 24. aprila, Sonja je govorila o svome ubeđenju, ne skrivajući da je pristalica proleterske revolucije. Ona kaže da je u drugoj godini

studija počela da čita marksističku literaturu. Podstrek za to imala je u pokretu i borbi za autonomiju univerziteta. Čitajući tu literaturu, ona je došla do uverenja » o opravdanosti i potrebi promene društvenog poretka u jedan novi, koji bi odgovarao zahtevima pravičnosti«. Takve društvene promene mogu se izvršiti proleterskom revolucijom kada »nastanu potrebni ekonomski i ideološki uslovi«. Na pitanje da li su u Jugoslaviji sazreli takvi uslovi, Sonja je odgovorila da začeta ima ali oni još nisu »u takvoj meri« da bi omogućili revoluciju. Međutim, »spoljna stanja i događaji mogu imati uticaja na ubrzanje nastanka tih potrebnih uslova«. To se desilo sa Poljskom i Finskom. Smelo je izjavila — takvo je, uostalom, celo njeno saslušanje — da se kod nas radnički pokret nije mogao normalno razvijati zato što nema političkih sloboda, pa su radnici prinuđeni da ih traže na mitinzima, konferencijama i demonstracijama. Tako je bilo i na demonstracijama od 14. decembra 1939. godine, ali je policija neke pobila, mnoge ranila a još više uhapsila. Taj događaj i njegove posledice imao je na nju veliki uticaj i zato je ona organizovala prikupljanje pomoći za pohapšene. Pored materijalnih sredstava, prikupljeno je oko 300 potpisa od radnika i oko 200 od intelektualaca. U peticiji su istaknuta četiri zahteva:

- »1) Ukidanje koncentracionih logora.
- 2) Opšta amnestija političkih osuđenika.
- 3) Dozvola za povratak naših dobrovoljaca u Španiji.
- 4) Obustava policijskog terora«.

Sonja je veoma otvoreno iznosila svoje ubeđenje ne plašeći se posledica i otvoreno stavila do znanja svome isledniku da ona radi po svome ubeđenju. Ona se ne plaši posledica i nema nikakvih razloga da prikriva stvari, ona je i događaje istinito prikazala. Trebalo je ostaviti takav utisak, ubediti istražnog sudiju da je akcija prikupljanja pomoći pre svega humanitarna akcija, da je nastala njenom privatnom inicijativom po ugledu na slične akcije u Beogradu. Ništa tu nema organizovanog, iza toga se ne skriva nikakva ilegalna komunistička organizacija. Zašto bi takva akcija predstavljala krivičnu odgovornost? Zar je i osnovna humanost kažnjiva u toj zemlji? Ona to nije otvoreno rekla, ali njeni odgovori nameću takve zaključke. I uspeła je. Za razliku od policije, istražni sudija se zadržao na opisu prikupljanja priloga i potpisa za oslobođenje interniranih što, u stvari, ne može ni predstavljati krivično delo, zbog čega se ne može suditi. A o zaplenje-

nim lecima i drugoj zabranjenoj literaturi — što je najviše i teretilo Sonju i na čemu je policija toliko insistirala na saslušanju te je u zapisnik unosila Sonjin odgovor za svaki letak pojedinačno — u zapisniku kod istražnog sudije samo se pominje da ih je dobijala »na fakultetu od pojedinih studenata« ili ih je »primala preko pošte«.

Svojim junačkim držanjem i pametnim odgovorima Sonja Marinković je onemogućila partijsku provalu i prisilila istražnog sudiju da celu grupu pusti iz zatvora.

I krajnji ishod je rezultat njenog držanja. Više od šest meseci nije bio okončan ovaj predmet. Izgleda da su policija i druge reakcionarne snage nastojale da Sonju i grupu obavezno pošalju na robiju, ali je državni tužilac, ipak, bio prinuđen da odbaci protiv njih krivičnu prijavu, jer nije imao elemenata za krivično gonjenje. Na osnovu toga istražni sudija obustavio je 7. novembra 1940. godine dalji postupak protiv Sonje Marinković i grupe koja je sa njom uhapšena. Čak je, 18. novembra, doneseno rešenje kojim se vraća Mili Brkić 1970 dinara; tako je vraćen i novac Narodne pomoći prikupljen u Novom Sadu.

70

Time je policija doživela potpuni neuspeh.

ČLAN POKRAJINSKOG KOMITETA KPJ

»Teškom provalom 1936. i procesom 1937. godine skoro sav rukovodeći kadar KPJ u Vojvodini bio je osuđen na robiju. Držanje sekretara PK Lazara Milankova i nekih drugih uhapšenih članova Partije stvorilo je na terenu mučnu atmosferu nepoverenja prema lokalnom rukovodstvu i izvestan strah od ilegalnog roda. Zbog toga je u toku 1936/37. godine zamro skoro svaki organizovani partijski rad u čitavoj Vojvodini.

Direktiva viših partijskih organa da se pride obnavljanju partijske organizacije u Vojvodini tokom 1937. godine, i pored izvesnih pokušaja, nije sprovedena u život. Ovu razbijenost partiskih organizacija i opštu slabost nastojali su da iskoriste oportunisti, likvidatori i socijalisti koji su svojom razbijačkom delatnošću uneli priličnu ideološku pometnju« — istakao je Danilo Kecić u prilogu »Konsolidacija KPJ u Vojvodini i nje na politička aktivnost od 1937. do 1941. godine«.

Obnovu partijske organizacije Vojvodine izvršio je Žarko Zrenjanin Uča. Kada se 1936. godine vratio iz zatvora, živeo je izvesno vreme u rodnom selu Izbištu

kraj Vršca po naređenju policije, a onda je prešao u Vršac i povezao se sa partijskom organizacijom. »Za relativno kratko vreme on je okupio preostale i razbijene snage Partije, obnovio partiske ćelije, formirao novi Mesni komitet i postao njegov sekretar«. Njegova delatnost uskoro je proširena i na druge delove Vojvodine. Prvo se povezao sa Svetozarom Markovićem Tozom i Vladimirom Kolarovim Kočom, a onda sa Jusufom Tulićem, Radivojem Ćirpanovim. Stevanom Dejanovim i Pajom Adamovim Mornarom. Na prvom zajedničkom sastanku u Novom Sadu, sredinom 1938. godine, formirano je privremeno rukovodstvo i za rukovodioca izabran Žarko Zrenjanin. Na drugom sastanku, održanom u jesen 1938. godine, privremeno rukovodstvo preraslo je u Povereništvo KPJ za Vojvodinu koje je, krajem 1938. ili početkom 1939. godine, od CK KPJ potvrđeno kao Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu na čelu sa Žarkom Zrenjaninom. Intenzivno je rađeno na obnavljanju partijskih organizacija i u toku 1939. i 1940. godine u svim okruzima Vojvodine formirani su okružni komiteti.

U junu 1940. godine Sonja Marinković je završila Poljoprivredni fakultet u Zemunu i postala inženjer agronomije. Iste godine zaposlila se u Poljoprivrednoj oglednoj stanici u Novom Sadu i radila u semenarstvu. »Pamte je tamo njeni saradnici po savesnosti i jednome sukobu sa direktorom stanice zbog nekog radnika. »Tada se, konačno, preselila u Novi Sad i tada je izabrana u najviši partijski forum za Vojvodinu.

Naprednom radničkom pokretu, kao što smo videli, prišla je kao student Poljoprivrednog fakulteta. Na studijama je postala član SKOJ-a i skojevski rukovodilac, na studijama je učlanjena u Komunističku partiju Jugoslavije. Vreme njenog učlanjenja nije utvrđeno. Obično se u raznim biografijama kaže da je član KPJ postala kao student. Jedino je tadašnji član sekretarijata PK SKV Miladin Gvozdenov, otkrivajući bistu Sonji Marinković u Zrenjaninu 1. oktobra 1969, precizirao da je Sonja u »svojoj 23-oj godini« postala član KPJ i da je svega dve godine imala »partijskog staža« kada je streljana. Po tome izlazi da je učlanjena u Partiju u prvoj polovini 1939. godine.

Tehničke pripreme za održavanje Šeste partijske konferencije »izvršio je Mesni komitet u Novom Sadu na čijem čelu su se tada nalazili Branko Bajić i Sonja Marinković« — tvrdi Danilo Kecić u navedenom prilogu. Iz toga se izvodi jasan zaključak da je tada, u jesen 1940. godine, Sonja Marinković bila član Mesnog

komiteta KPJ za Novi Sad i to, verovatno, njegov organizacioni sekretar.

Ceneći njen rad, a naročito junačko držanje u zatvoru u aprilu iste godine, na Šestoj partijskoj konferenciji je izabrana u Pokrajinski komitet Komunističke partije za Vojvodinu.

Sesta partijska konferencija održana je u septembru 1940. godine u Sremskoj Kamenici, u vinogradu Jovana Mesarovića Zoce, kod koga su i pre toga dolazili pojedini partijski radnici i skrivali se. Sonja Marinković je i ranije dolazila kod Mesarovića. I kada je donesena odluka da se konferencija održi u njegovom vinogradu, došla je Sonja Marinković i sporazumela se sa njim da se u njegovoj kući održi jedan »vrlo konspirativan sastanak« — napisao je Miloš Lukić u knjizi »Nemirno ognjište«. U nizu preduzetih mera za obezbeđenje konspiracije bilo je i uklanjanje njegovih vinogradara; pod izgovorom da će imati posetu jedne mlade dame koja ne želi da je neko vidi, Mesarović je svoje vinogradare uputio u njihovo selo. Kada su vinogradari otputovali, Sonja je počela pripreme za održavanje sastanka. Ona je »preuzela ulogu domaćice, starala se o smeštaju i ishrani i obezbeđivanju konspirativnosti« uz svesrdnu pomoć Mesarovića. U svemu tome naporedo sa njom radio je i Toša Tišma, pravnik, španski borac, koji je bio zaposlen u Novom Sadu u to vreme. On i Sonja pripremili su kuću i doneli hranu za delegate. Zato su u Kamenicu otišli u subotu oko podne, pre početka konferencije, noseći dva velika rukseka kao da idu na izlet u Frušku goru. Njih dvoje su i sačekivali delegate i dovodili ih u vinograd. Za vreme konferencije ljubazni domaćin Mesarović, obučen u pidžamu kako bi se pred neočekivanim posetiocima predstavio bolesnim i onemogućio svako iznenađenje, sedeo je u kuhinji, kuvao kafe, činio druge usluge, ali nije pokazivao radoznalost ko se to i zbog čega sastao u njegovoj kući. Konferencija je počela oko 20 h u subotu i trajala do 3h ujutru i, nakon kraćeg odmora, nastavljena ujutru. Završena je u nedelju predveče usvajanjem rezolucije i izborom Pokrajinskog komiteta KPJ — tvrdi Toša Tišma.

Rad partijske konferencije ovako je opisao Miloš Lukić u knjizi »Nemirno ognjište«:

»Pripreme za VI pokrajinsku konferenciju KPJ za Vojvodinu izvršene su u najvećoj tajnosti. Sve mesne i okružne konferencije su prošle bez ijedne provale. Takva konspirativnost i činjenica da policija i tajni agenti o ovim sastancima i revolucionarnim dogovorima

nisu ništa znali, značili su da je Partija ne samo čista, već da ima disciplinovano članstvo sa razvijenim sistemom konspirativnosti i organizovanim radom.

U Pokrajinskom komitetu KPJ za Vojvodinu, glavni teret oko organizovanja i održavanja konferencije uzeli su na sebe organizacioni sekretar PK KPJ Jusuf Tulić, Radivoje Ćirpanov i Sonja Marinković.

Na konferenciju se dolazilo pojedinačno ili u parovima i to iz raznih pravaca. Sonja Marinković je svakog delegata dočekivala pred kućom, saopštavala da će se tu održati sastanak u najvećoj tajnosti i da niko nikoga ne sme zvati po imenu. Da se iz kuće ne bi izlazilo, sve je bilo nabavljeno i pripremljeno.

...Učesnici konferencije se sećaju da su se skupljali subotom uveče i da su skoro svi delegati u sumrak već bili na okupu. Međutim, konferencija još nije počinjala sa radom. Delegati su po grupama razgovarali. Organizatori su još nekog očekivali. I zaista, oko osam časova uveče, u društvu Radivoja Ćirpanova, došao je jedan za mnoge nepoznat čovek. Bio je to Ivan Milutinović, partijski radnik i revolucionar, koji je na konferenciju došao kao delegat Centralnog komiteta KPJ.

73

Ubrzo posle dolaska Ivana Milutinovića, konferencija je počela sa radom. Na okupu je bilo 30—35 delegata iz raznih krajeva Vojvodine.

Od početka do kraja konferencije, za vreme rada je vladala svečana atmosfera. Pošto je izabrano radno predsedništvo, posle kratke pozdravne reči, referat je podneo Jusuf Tulić. U izlaganju, on je bio jasan, konkretan i ubedljiv, bez fraza i pun činjenica i problema sa terena. On je ukratko, ali precizno analizirao svaku društveno-političku oblast iz kojih su proizilazili navedeni problemi.

...Čitanje referata je pažljivo praćeno od strane svih prisutnih delegata. Po izrazu lica i pažljivosti kojom je saslušan, moglo se zaključiti jednodušno odobravanje i svesrdan prijem svega što je u referatu rećeno.

Diskusija je otvorena i trajala je do ponoći, a tada je Ivan Milutinović predložio dužu pauzu radi odmora. Pauzu su neki delegati proveli u tihom razgovoru, a neki su, umorni od puta, malo prodremali. Diskusija je bila sveobuhvatna i interesantna, jer se diskutovalo otvoreno i konkretno. Diskusija je trajala sve do podne, kada je delegatima priređena zakuska u kuhinji.

Posle diskusije, konferencija je donela rezoluciju, koju je pročitao Radivoje Ćirpanov.

...Pošto je rezolucija jednodušno prihvaćena, Jusuf Tulić je predložio kandidate za PK KPJ. Predlažući ih, odmah je o svakom izneo podatke, ističući koliko je ko bio na robiji i kako se držao pred klasnim neprijateljem, kao i njihov partijski staž.

Prema posrednim izvorima i rekonstrukciji Šeste partijske konferencije za Vojvodinu u novi PK KPJ za Vojvodinu tada su izabrani: Zarko Zrenjanin, Jusuf Tulić, Svetozar Marković, Radivoje Čirpanov, Ivan Vijoglavlin, Gordana Ivačković (kasnije postala izdajnik Partije), Sonja Marinković, Aćim Grulović, Erih Kiš, Mihalj Šamo, Branko Bajić, Stevica Jovanović, Mihalj Servo, Otmar Majer, Slavko Muncan i Lazar Plavšić. Za Borislava Petrovića i Đorđa Zličića se zna da su i oni birani, ali je sporno ko je od njih stvarno izabran za člana novog PK KPJ za Vojvodinu.

...Većina članova ovog Pokrajinskog komiteta i delegata Šeste partijske konferencije herojski je izginula na ratištima i okršajima protiv fašističkih agresora i neprijatelja naroda u toku narodne revolucije«.

74

Sa takvim sastavom slaže se i Danilo Kecić u pomenutom prilogu, s tim što on za Eriha Kiša kaže da se zvao Erne Kiš i što za sedamnaestog člana uzima Borislava Petrova. Međutim, u izveštaju prefekta nemačke policije iz Petrovgrada od 15. januara 1942. godine, koji nije bio neobavešten o radu partijske organizacije posle nekih provala na početku ustanka, kao članovi Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu navedeni su: Zarko Zrenjanin, Radivoje Čirpanov, Mihalj Servo, Svetozar Marković, Sonja Marinković, Jusuf Tulić, Ivan Vijoglavlin i Toša Tišma, mesto koga je na početku ustanka izabran Đorđe Zličić Čiga. Navodno je i Gordana Ivačković kooptirana u Pokrajinski komitet na početku ustanka. Međutim, i ovo se mora primiti sa rezervom, jer Toša Tišma govori da je bio na partijskoj konferenciji ali ne navodi da je izabran u Pokrajinski komitet.

Jedno je, međutim, nesporno: Sonja Marinković je tada postala član najvišeg partijskog foruma u Vojvodini u kojoj je, u to vreme, bilo oko 650 članova u 45 naselja. Ona je, kao što je već istaknuto, veoma aktivno učestvovala u pripremama konferencije. Lazar Plavšić tvrdi da je i održala referat o Narodnoj pomoći. Verovatno je ona samo diskutovala o tom problemu koji, u referatu, nije najbolje ocenjen. Referat je podneo samo organizacioni sekretar Jusuf Tulić.

Posle Šeste pokrajinske partijske konferencije, pojačan je rad partijske organizacije i do prvih dana us-

tanka ona se udvostručila. I Sonja Marinković sve svoje snage posvećuje partijskom radu. Ona i Toša Tišma napisali su jedan letak u njegovom stanu i dali ga Zarku Zrenjaninu ili Jusufu Tuliću da ga pregleda. »Mislim da je taj letak bio u vezi sa štrajkom tekstilaca, ali nisam siguran. Taj letak umnožen u Novom Sadu na ciklostilu. Ne znam gde se taj ciklostil nalazio jer je matrice koje su otkucane u moje stan, Sonja odnela sa sobom« — seća se Toša Tišma.

Interesantna su dva detalja koji se seća Radomir Radujkov. Studirao je u Zagrebu u kome je grupa vođanskih studenata stvorila klub »Mihailo Polit Desančić;« klub je radio pod zaštitom Samostalne demokratske stranke. Oko kluba uglavnom se okupljala napredna omladina. Radujkov je u Zagrebu primljen u Partiju, ali se o tome u Novom Sadu nije znalo i o njemu se počelo govoriti kao samostalcu. Čak je onemogućavan da govori na jednome omladinskom skupu. Sonja nije mogla poverovati da je njen drug iz mladosti pošao tim putem i zato je sa Brankom Bajićem došla u Zagreb da ispituju čitav slučaj! To je bilo 1939. godine i ona je tada bila član Mesnog komiteta SKOJ-a ili KPJ za Novi Sad.

Bilo joj je drago kada su utvrdili da upravu kluba sačinjavaju članovi KPJ. »Sonja nije izdržala da mi na kraju ne kaže pravi razlog dolaska. »Brico, bogamu, govorilo se tamo o tebi koješta«, a oči, Sonjine oči, radosno su se smejale. Nije se prevarila u druga« — seća se Radujkov.

Januara 1941. godine, na treći dan Božića, u Sonjinom stanu okupili su se Bajić, Ćirpanov, izgleda i Tulić i još neki. »Raspoloženje je bilo lepo. Pričalo se i pevalo, ali Sonja je, s vremena na vreme, glasno, previše glasno, počela da priča o agentima i o njihovoj veštini, o sitnim detaljima mučenja koji su nas sve vanredno uzbudili«. Govorila je kako će policiji reći, ako slučajno upadne, da je to slava njenog oca; verovala je da nisu toliko inteligentni da to proveravaju.

Na sastanak je došao i Radujkov u uniformi kao vojnik jugoslovenske vojske. Sonja se našalila i iznenada viknula: »Uniforma«! Neki su se trgnuli, neki su ga prepoznali, a ostalima je izjavila da se ne plaše, to je njihov drug.

Sonja je učestvovala u organizovanju velikog štrajka tekstilaca decembra 1940. godine — zapisano je u knjizi »Žene Srbije u NOB«. Verovatno je zbog toga velika tekstilna fabrika u Novome Sadu posle rata nazvana njenim imenom. U štrajk je stupilo, 17. i 18. de-

cembra, preko hiljadu radnika iz nekoliko novosadskih tekstilnih fabrika, ali je, posle zabrane rada URSS-a, »štrajk bez odlučne bitke okončan do 5. januara 1941. godine«.

Kada je uhvaćena jedna drugarica sa partijskim materijalom u februaru 1941. godine, policija je raspisala poternicu za Žarkom Zrenjaninom, Pavlom Papom, Sonjom Marinković i još jednim komunistom. Sestra naprednog novinara Stevana Galogože, koja je radila kao službenik u policiji, obavestila je o tome radnicu Mariju Boban a Marija je izvestila aktivistu Bebu Bursać. Kao radnički poverenik, čim je čula tu vest, napustila je posao i pošla u grad da obavesti drugove; na Bulevaru je neočekivano naišla na Sonju i obavestila je o raspisanoj poternici. Ono kratko vreme do rata Sonja je provela živeći polulegalno u Sremskoj Mitrovici i u Beogradu.

76

U porodici je donesena odluka da se negde skloni kako ponovo ne bi bila uhapšena i izložena mučenjima, ali je trebalo da je neopaženo izvedu iz Novog Sada. To je učinio jedan Milenkov drug, inženjer i rezervni oficir, i svojim kolima odvezao Sonju u Sremsku Mitrovicu kod drugog Milenkovog druga, inženjera Jovana Rakića, a odatle je prešla u Beograd. Skrivala se sa Žarkom Zrenjaninom i Svetozarom Marković u malome stanu dr Marije Škundrić. Tu ih je pronašla Milica Marković kada je donela bolesnu kćerku Ružicu. »Svi su se uozbiljili u maloj garsonjeri pa i Sonja. Da nam rastera zle misli Sonja, možda i protiv konspiracije, dovede drugove iz Vojvodanske menze, Veru Guncunju, Gigu Lakaija i njegovu drugaricu« — seća se Milica Marković.

Za vreme martovskih događaja nalazila se u Beogradu i učestvovala u opštenarodnim manifestacijama. Neki se sećaju da je Sonja govorila 27. marta kod Vukova spomenika u Beogradu i oduševljeno pozdravila razdraganu masu koja je bila spremna da brani svoju zemlju. Kratkotrajni period između martovskih događaja i aprilskog rata maksimalno je iskorišćen u pripremanju događaja koji su očekivani kao neminovnost. Pisani su oglasi i govori za predstojeće zborove; »Formirane su grupe za organizovanje skupova u pojedinim mestima u Vojvodini. Svaki član Biroa zadužen je za određeno mesto. Uča je trebalo da pođe u Vršac, Sonja u Novi Sad, Toza i ja u Petrovgrad (sadašnji Zrenjanin) a Stevica Jovanović i Petrov Braca u Pančevo« — napisala je Marija Škundrić u monografiji »Žarko Zrenjanin«.

Uoči napada na Jugoslaviju Sonja je krenula u Novi Sad i sutradan održala sastanak s komunistima u stanu svoga brata Milenka na kome je »doneta odluka da se istoga dana uveče organizuje miting povodom sklapanja ugovora sa SSSR-om. Sonja Marinković i Ćirpanov došli su te noći iz Beograda i preneli tu direktivu« — seća se Beba Bursać. Toša Tišma se seća kako je Sonja, šestoga aprila, išla u razne delove grada radi organizovanja predviđenog mitinga; nije se sklonila sa ulice ni kada su nemački avioni bacili nekoliko bombi na Novi Sad. To je izazvalo paniku u gradu, a naročito kad se čulo o teškom razaranju Beograda. Postojala je ozbiljna opasnost da Nemci bombarduju trg kada se na njemu okupi masa sveta i zato je miting odložen. Sada je trebalo ići istim putem, kod istih ljudi, da se miting otkaže. Toga dana moralo se dosta ići po gradu i izlagati se opasnostima, jer su nemački avioni povremeno nadletali grad i mitraljirali ga, ali je Sonja »i u tim prilikama pokazala svoju hrabrost i hladnokrvnost«.

Posle dva dana, osmoga aprila, potražila je Sonju dr Neli Sende španski borac, »da joj javi gde se nalazi rukovodstvo Partije posle bombardovanja Beograda« i da joj »prenese određene direktive«.

77

»PUCAJTE, OVO SU KOMUNISTIČKE GRUDI!«

Za vreme kratkotrajnog aprilskog rata 1941. godine okupirana je i rasparčana Kraljevina Jugoslavije između Nemačke, Italije, Mađarske i Bugarske. Vojvodina je doživela istu sudbinu. Srem je pripao Paveličevoj »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, Bačka i Baranja Hortijevoj Mađarskoj, a Banat je imao poseban status u okupiranoj Srbiji. Raznorodna po nacionalnom sastavu, Vojvodina je preživljavala teške dane od prvih časova; fašisti su uništavali pripadnike drugih naroda, naročito Srbe koloniste koji su se u Vojvodini naselili posle prvog svetskog rata. Takvo je stanje uticalo kasnije na karakter i razvoj ustanka. Pored velikog terora, razvoju ustanka dosta je smetao i nepogodan teren; ravnica, gusta naseljenost i razvijena komunikaciona mreža, prirodne prepreke (reke i kanali), bogat žitodni kraj koji je dobro čuvan od okupatora. Zato ustanak nije bio ravnomeran i istog intenziteta u svim delovima Vojvodine.

Okupaciju je Sonja dočekala u Vojvodini, na zadacima. I sve do hapšenja i streljanja, ona je bila veoma aktivna, stalno u pokretu, u akciji, organizujući grupe saradnika i učesnika narodnooslobodilačke borbe.

Sačuvana su dva nedatirana pisma Sonje Marinković, upućena prvih dana okupacije njenom »dragom tatici«, ocu Đorđu. Savetovala je oca da se ne potuca po Vojvodini već da se prebaci u Surduk i Slankamen, a odatle čamcem u Banat i da se nastani kod Vide u Petrovgrad. »A ja ću odavde kad uzmognem stići. Ne brini ništa. Ja ću živa i zdrava kod tebe stići. A ti samo idi da se negde skrasiš. I ja i svi moji prijatelji su dobri«. I u drugom pismu savetovala je ocu da ide Vidi u Petrovgrad i da se ne brine za nju, ona će živa i zdrava tamo doći.

Na kraju, ona je prebacila oca u Banat. Bilo je to u maju mesecu — seća se Toša Tišma. Došli su Đorđe i Sonja Marinković u Slankamen i prenočili kod Toše Tišme, a sutradan se prebacili preko Dunava zahvaljujući Tošinom ocu koji je, kao lekar u Slankamenu, pronašao čoveka i čamac. Tada još nije mogla ništa da kaže o »organizovanom radu na širem planu, jer je i sama išla u mesto gde do tada nije živela«. Inače je realno procenjivala da pakt između Hitlera i Staljina neće biti stabilan. A kada su se, sredinom juna, sreli u Petrovgradu ona i Toša Tišma, mada Nemačka još nije napala Sovjetski Savez, rekla je Tišmi da se treba spremati za oružanu borbu.

»Zajedno sa Žarkom Zrenjaninom Učom najaktivnije je radila na pripremanju ustanka. Ona je bila jedan od organizatora partizanskih grupa u Banatu i Bačkoj« — zapisano je u Zborniku dokumenata. »Posle okupacije radila je u Petrovgradu, gde je sa ostalim članovima PK KPJ — Žarkom Zrenjaninom—Učom, Svetozarom Markovićem-Tozom i drugima — rukovodila pripremanju za ustanak. Pored rada na Narodnoj pomoći, učestvovala je u formiranju diverzantskih grupa i prvih partizanskih odreda u severnom Banatu« — stoji u knjizi »Žene Srbije u NOB«. I dalje, u istoj knjizi, zabeleženo je: »Prema nekim podacima, prvih meseci ustanka raznim aktivnostima u Petrovgradu je bilo obuhvaćeno oko 300 žena i omladinki. Međutim, onih koji su davali priloge za Narodnu pomoć bilo je mnogo više. Prikupljanje priloga za partizane i ilegalice, kao način pridobijanja i vezivanja za NOP, bila je vrlo razvijena forma rada. U tome su prednjačile žene. Radom Narodne pomoći u celoj Vojvodini rukovodila je Sonja Marinković«.

Pred aprilski rat u Vojvodini su postojali Pokrajinski komitet KPJ i šest okružnih komiteta: dva u Banatu, tri u Bačkoj i jedan u Sremu, a u nekim srezovima postojali su i sreski komiteti. Krajem 1940. godine, u vreme šeste pokrajinske konferencije, bilo je oko 650 članova KPJ, a u doba izbijanja ustanka taj broj se skoro udvostručio, dostigavši cifru od 1.200 članova KPJ. To je bio ozbiljan kadar koji se uhvatio u koštac sa mnogobrojnim neprijateljem.

Kada se sekretar PK KPJ za Vojvodinu Žarko Zrenjanin vratio iz Zagreba sa Majskog savetovanja CK KPJ, organizovan je intenzivan rad u partijskim i skopjevskim organizacijama, objašnjavani uzroci propasti Jugoslavije, prikupljano oružje, održavani sanitetski tečajevi, primani novi članovi u KPJ i SKOJ. Posle napada Nemačke na Sovjetski Savez u Petrovgradu je Pokrajinski komitet održao satanak na kome je odlučeno »da se ubrzaju pripreme za oružani ustanak, da se formiraju partizanski odredi i mesne desetine i da se počne sa diverzantskim akcijama protiv okupatora. Krajem juna formiran je štab partizanskih odreda za Vojvodinu, koji je na početku ustanka imao sedište u Petrovgradu, jer je tu bio i veći deo članova Pokrajinskog komiteta, među kojima i Sonja Marinković«.

79

Kao član Biroa PK KPJ i rukovodilac Narodne pomoći Sonja se nalazila u Petrovgradu (nekadašnjem Bečkereku, sadašnjem Zrenjaninu) sa ostalim članovima PK KPJ. Prisustvovala je proširenom sastanku Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu u vinogradu Žarka Turinskog kraj Petrovgrada, 23. juna 1941. godine, na kome je utvrđen plan o dizanju oružanog ustanka, a već sutradan nalazila se u Novome Sadu. Održala je sastanak s grupom komunista kojima je prenela direktivu da »treba formirati odbore narodne pomoći, koji će imati zadatak da što je moguće šire prikupljaju novac i namirnice, kao odeću i obuću, pošto navodno, treba da stignu sovjetski padobranci, te da mogu odmah da se preobuku u civila. Kao drugi zadatak bio je da se organizuju sanitetski tečajevi... Sem toga bio je zadatak narodne pomoći da sakuplja odelo za one koji su oterani u logor« — seća se Milja Brkić, prvoborac i predratni komunista.

Tada je bila poslednji put u Novom Sadu, tada se i poslednji put srela sa setrom Darom kojoj je pomogla u porođaju drugog deteta, Vjere.

»Kako je stigla s voza, Sonja je sela kraj mene i nije me napuštala celu noć. Njeno prisustvo značilo je tada za mene ogromno mnogo, možda i sam život! Sve

što sam joj pružila u životu, što sam učinila za nju i zbog nje, za njene drugove, vratila mi je te noći. U 5 sati izjutra rodilo se dete, no činilo se da u njemu nema života. Porodaj je bio i suviše težak i naporan i za nje-ga. Babica ga je položila na krevet i počela masirati i lupati po obrazima. Možda bi već i odustali, ali Sonja primeti slabe znake života i uzbuđena daje znak rukom babici. Kada je Vjera konačno zaplakala, Sonja joj priđe i obrati joj se pravim ljudskim rečima: »Bebece, rekla je, moraš biti dobar čovek!« i tako nas je ponovo zadužila. A Sonja, koja je uz sav svoj posao stigla da bude kraj mene kod oba porođaja, koja je išla u Bačku Palanku do sestre da dočeka rođenje prvog njenog deteta, koja je tako strasno i nesvakodnevno volela decu, Sonji nije bilo dato da ih i sama ima.

Kad je svanulo, ona je krenula u grad svojim stazama. Znam da se sastala s Ćirpanovim i bila ceo dan na sastancima, a sutradan otišla natrag za Beograd i za svoj Banat. Otišla je zauvek. . .«

80 Najviše je radila u Zrenjaninu i okolini. U Ulici Tihomira Ostojića br. 4, na kojoj se sada nalazi spomen-ploča, stanovala je Sonjina sestra Vida, koja je od nekog dr Laze iz bolnice dobijala lekove i preko jedne žene dostavljala ilegalcima. U toj kući Sonja je održala više pojedinačnih i grupnih sastanaka, u njoj je skrivala letke i još neki ilegalni materijal. Savetovala je Vidu da se, u slučaju pretresa, pravda pred policijom kako ona ništa ne zna.

Jedan letak je preveden na nemački jezik i namenjen nemačkim vojnicima — seća se Emil Kevrešan Baća, tadašnji skojevski rukovodilac. Sonja Marinković »uzme na sebe brigu da organizuje rasturanje ovih nemačkih letaka u kasarnama okupatorske vojske i među domaćim nemačkim stanovništvom«. U Petrovgradu se u to vreme nalazila jedinica u kojoj je bilo i Lužičkih Srba; Sonja je stupila u vezu s tom jedinicom a preko nje »s nekim nemačkim oficirima« koji su »pokazali spremnost« za saradnju sa NOB. Pošto se u blizini železničke stanice nalazio magacin pun oružja i municije zaostale od bivše jugoslovenske vojske, nemački oficiri su obećali da iz tih magacina izdaju veću količinu oružja i municije. I da bi proverili iskrenost tih oficira, angažovali su ih u akciji rušenje mosta na Begeju u kojoj se jedan oficir »odlično pokazao, likvidirao je stražaru tako da je zaplenjena izvesna količina oružja«. Međutim, iznenada je povučena ta jedinica i akcija na magacin nije realizovana.

Po Sonjinoj direktivi izvršen je pokušaj rušenja mosta na Begeju u Petrovgradu krajem juna 1941. godine. Akciju su izveli skojevci, zaplenili 7 pušaka, jedan puškomitraljez i nešto municije. Miniran je most, ali nije srušen, samo je »pomeran sa svog ležaja« i onespoboljen za saobraćaj dve nedelje.

Sredinom jula u Pančevu je održan sastanak Pokrajinskog, Okružnog i Gradskog komiteta KPJ na kome je Žarko Zrenjanin govorio o zadacima KPJ u južnom Banatu u tim ustaničkim danima. Na sastanku je, verovatno, prisustvovala i Sonja Marinković, jer se u to vreme nalazila u Pančevu. Ona je 14. jula 1941. godine uhapšena u Pančevu kada je, po zadatku, pošla u Beograd. Po hromoj nozi prepoznao ju je jedan agent i uhapsio na dunavskoj skeli. U pančevačkom zatvoru ostala je petnaest dana. Na veoma malom parčencetu hartije, u svom poslednjem pismu, zatražila je da joj pošalju sledeće stvari: 1 čebe i jastuk sa navlakom, 2 peškira i sapun, visoke kožne cipele, debeli pulover, staru štofanu suknju, jedne dugačke čarape i štrupandle, domaću crvenu haljinu, jedan redak i jedan gust češalj, neke vune i igle za štrikanje pulovera i naučne knjige koje bilo vrste. To treba da stave u rusak i odmah pošalju. »Što se tiče hrane, neka za večeru šalje jogurta ili kiselog mleka« — napisala je Sonja.

81

Kada je Sonja pošla u Beograd, ponela je pismo kojim je njena sestra Vida obaveštavala svoje prijatelje Jovu i Anđelku Rakić iz Beograda da je dobila i drugu kćerku. Prilikom ličnog pretresa pismo je pronađeno kod Sonje, a na osnovu njega policija je pretresla Vidin stan u Zrenjaninu; tada su Vida i Đoka saznali da je Sonja uhapšena, pisamce su kasnije dobili. Pretresom nije pronađen sanitetski materijal, ali su nađeni oni leci na nemačkom jeziku, namenjeni nemačkim vojnicima. Kada su policajci pronašli na tavanu rashodovan stari radio prijemnik, obradovali su se verujući da je pronađena radio-stanica; smirili su se kad je radio-mehaničar sklopio taj aparat.

Streljana je 31. jula 1941. godine u Petrovgradu. O tome zločinu neprijatelj je pisao preteći našem narodu novim zločincima. Nemačka komanda je izdala objavu u kojoj je napisano:

»... Za komunističke ispade poslednjih dana streljano je u Vel. Bečkereku 90 komunista.

Izvršena streljanja su istovremeno odmazda za pale nemačke vojnike u borbi protiv komunističkih razbojničkih bandi«.

I izdajničko »Novo vreme« od 1. avgusta 1941. prenelo je saopštenje marionetske agencije »Rudnik«:

»Zbog zločinačkih pokušaja neodgovornih komunističkih elemenata u Banatu da paljevinom nanosi štete snabdevanju srpskog naroda žitom, i zbog podmuklih napada na pripadnike nemačke oružane sile, koji su se dogodili poslednjih dana, pojavila se potreba da se preduzmu najoštrije mere...«

Pored Sonje Marinković, streljani su: Rudolf Kornauer i Lajoš Lendel, članovi Sreskog komiteta KPJ u Vršcu; Mihailo Predić i Ratko Purešević, članovi Okružnog komiteta SKOJ-a za severni Banat; partijski aktivisti iz Pančeva Elza Zadavec i Marija Fočko, kao i mnogi drugi saradnici i simpatizeri NOB. Steljano je 15 lica iz Melnaca, 35 iz Kumana, 7 iz Novog Kneževca, 5 iz Petrovgrada (sem Sonje Marinković), 2 iz Vranjeva, 5 iz Vršca, 4 iz Pančeva, 10 iz Velike Kikinde, po jedno lice iz Izbišta, Uljme, Odžaka, Padine, Srpskog Aradca i Beograda. »Većina streljanih uhapšena je iznenada u noći između 22. i 23. juna, posle napada Nemačke na SSSR. Tada se hapsilo po spiskovima sačinjavanim na osnovu policijskih materijala stare Jugoslavije ili na osnovu nećijih sumnji da se radi o komunistima« — zapisano je u »Leskovačkom zborniku«, XII.

82

»Kako se vidi iz dopisa nadležna podobna za Banat, otek javne bezbednosti str. pov. br. II/2-1. 011/1941. g. od 27. nov. 1941. g. upućenog Halj Celeru, tadašnjem šefu gestapoa, naređenje za streljanje donele su vojne vlasti. U tom dopisu načelnik oteka javne bezbednosti Pelikan moli da se za lica, koja su u spisku navedena, donese smrtna presuda, da bi se mogli u matičnim knjigama brisati. Dakle, dovoljno je naređenje vojne vlasti pa da 90 lica bude ubijeno. Nije potrebno Nemcima ni naređenje ni utvrđivanje neke krivice »jer presudu donose naknadno« — zapisano je u dokumentu u kome su navedena imena svih streljanih i koji se nalazi u Muzeju socijalističke revolucije Vojvodine.

Većina zatvorenika tučena je i premlaćena prethodne noći u sudskom zatvoru u Petrovgradu.

To jutro — seća se Sonjina sestra Vida — sanjala je da je, iznenada, Sonja upala u kuću, utrčala u ostavu i šćepala kobasicu, utolila prvu glad i tek tada odgovorila da ne može ostati. San ju je probudio i uznemirio. I kada je izašla iz kuće, njena prva komšinica joj je saopštila da su pre nekoliko minuta Nemci proterali ulicom Sonju i još nekoliko zatvorenika; išli su od železničke stanice. Vida i stari Đoka, ostavivši devojčicu od mesec dana kod komšinice, pošli su u grad. Uz put su

sreli jednu jedinicu nemačkih vojnika koja je pevala neke koračnice.

Uz pomoć stražara ušli su u bivšu zgradu Županije. Iz jednog klozeta posmatrali su šta se zbiva u dvorištu. Na sredini dvorišta nalazio se stočić, na njemu pisaća mašina, a kraj stola jedna Nemica koja je kucala na mašinu. Tu su bili zloglasni Špiler (Slicer) i još jedan Nemaac. Oni su izricali presude. Sonja se nalazila u grupi muškaraca. Na sebi je imala kišni mantil i držala je ruke u džepovima, a onda ih izvadila, nešto govorila, gestikulirala. Kada je mladić kraj nje počeo od uzbuđenja da briše znoj sa čela, Sonja ga je pomilovala, obrisala mu čelo, nasmešila se, nešto mu rekla, hrabrila ga... Sve je to urađeno dosta brzo. Nemci su žurili da svoj krvavi pir završe u tim ranim jutarnjim časovima, dok se grad nije probudio. Zatvorenike su potrpali u pet kamiona, udarajući ih kundacima. Sonja je strpana u drugi kamion, a onda je spuštена cirada da se ne vide zatvorenici.

»Pored vojnika i policajaca koji ih sprovode primećeni su i sudski stražari Sal Peter, Jaglocki Lajoš i Balin Valentin. Kamioni su zaustavljeni na Bagljašu. Velika iskopana raka već čeka da primi žrtve. Ceo prostor je blokiran...

83

Policajci iz Zrenjanina i »Dojčce manšaft« izvršili su ovo streljanje. Komanduje jedan SS oficir, čije je ime ostalo nepoznato. Pre streljanja ovaj oficir je pozvao žrtve. Prvoj grupi je naredeno da stanu ispred rake. Na dati znak ispaljen je plotun iz 30 pušaka i pogođene žrtve su popadale na zemlju. Koja je žrtva pokazivala još znake života, dotukao ju je oficir koji je komandovao streljanje i manšaftovac Hatle iz Petrovgrada. Tako su streljani svih pet grupa. Mešali su se plotuni pušaka sa uzvicima vikali da nisu krivi.

Orila se pesma policajaca i manšaftovaca kada su se kamioni vraćali u grad« — zapisano je u pomenutom spisku streljanih.

Streljanje su posmatrali Jevreji, nekoliko Cigana i jedan meštanin koje je sa tavana svoje kuće iz neposredne blizine sve video i čuo; on i jedan Ciganin ispričali su o junačkom Sonjinom držanju. Streljanje su posmatrali Đoka i Vida koji su na Bagljaš, tada na periferiji grada, stigli jednim fijakerom; pošto su im vojnici zabranili da idu dalje, oni su stali i kroz drvenu ogradu posmatrali streljanje 90 rodoljuba. Videli su i svoju Sonju u jednoj grupi. Videli su i kada je odbila da se okrene, raskopčala mantil, pokazivala na grudi i nešto govorila. Videli su i kada je pala pogođena pušča-

nim zrnom. Ono što nisu čuli, ispričao im je jedan Ciganin i onaj meštanin.

Sonju su doveli pred grobnicu. Cela grupa je postrojena licem okrenutim prema nemačkim vojnicima a leđima prema grobnici u kojoj su već ležale pokošene prve žrtve. Oficir je zahtevao da se Sonja okrene kako ne bi posmatrala puščane cevi uperene u svoje grudi i grudi svojih prijatelja, Međutim, ona je tu ponudu odbila. Odlučnim potezom raskopčala je mantil, pokazala rukom na svoje grudi i uzviknula nemačkim fašistima:

— Pucajte, ovo su komunističke grudi! Nas možete pobiti, ali znajte da za nama idu milioni ljudi!

Plotun je presekao reči te divne nežne devojke koja je pošteno živela i herojski umrla za svoje ideale.

— Pucajte, ovo su komunističke grudi! — ponavlja-
le su njene reči hiljade novih boraca.

Za narodnog heroja Sonja Marinković je proglašena među prvim Jugoslovenima, 25. oktobra 1943. godine, u jeku najvećih borbi za pobeđu ideala za koje se borila i dala život.

84 Nikada joj kosti nisu pronađene, jer je okupator spalio posmrtnu ostatke streljanih rodoljuba kada se povlačio 1944. godine — da bi uništio svoje krvave tragove.

Povodom njene smrti Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu izdao je letak pod naslovom »Još jedan strašan zločin«:

»U Velikom Bečkerek u streljana je od nemačkih zlikovaca drugarica Sonja Marinković, inženjer agronomije iz Novog Sada, stara 25 godina. Sonja Marinković prišla je kao student radničkom pokretu, u čijim se redovima borila sve do svoje mučeničke smrti pod neprijateljskom okupacijom. Ona je odvažno stajala u prvim redovima narodnih boraca; poginula je hrabro kao dostojna kći svoga naroda.

Drugarica Sonja Marinković iskreno je volela svoj narod.

Niko kao ona nije znao da mašta i priča o budućim danima slobode, kada će džinovski traktori parati slobodnu zemlju Vojvodine i vesela se pesma oriti našim selima i gradovima. Zajedno sa mnogim narodnim borcima ona je pala u borbi sa krvavim fašističkim okupatorima, ne dočekavši dan slobode, ali će njeno ime ostati zauvek u našem narodu. To ime pominjaće hiljade narodnih boraca-partizana s puškom u ruci; Sonje Marinković, tog odvažnog borca i divnog čoveka, setićemo se na dan pobeđe, pominjaćemo je u srećnoj i slobodnoj Vojvodini u kojoj će biti ostvareno sve ono zašto se So-

nja borila, kada će naš narod živeti životom dostojnim čoveka.

Neka je slava drugarici Sonji Marinković!«

Ostala je uspomena na heroja i spomenik na kome se nalaze imena svih streljanih; na čelu spiska je ime Sonje Marinković.

Zahvalna pokoljenja odaju dužnu poštu tom heroju Revolucije: dižu spomenike, ukazuju na njega, njegovim primerom vaspitavaju mlade. Pored spomen-ploča na kućama u kojima je radila u Novom Sadu i Zrenjaninu, podignute su biste u fabrici koja nosi njeno ime u Novom Sadu, u Poljoprivrednom fakultetu u Zemunu i na trgu u Zrenjaninu.

Danas Sonjino ime nose ulice u Zemunu. Novom Sadu, Zrenjaninu, Somboru i drugim mestima; fabrika tekstila u Novom Sadu, Srednja poljoprivredna škola u Vršcu, osnovne škole u Novom Sadu, Subotici i Zrenjaninu, poljoprivredno dobro u Vojvodini, Treća mesna zajednica u Novom Sadu, kulturno-umetničko društvo u Novom Sadu, pionirski odred jedne osnovne škole u Zagrebu, Mesna zajednica u Zrenjaninu i druge ustanove, organizacije i ulice širom Vojvodine.

Sonja je, svojim revolucionarnim delom, izrasla u jednu od legendi borbene Vojvodine.

SADRŽAJ

	Strana
Poreklo — — — — — — — — — — — — — —	5
Detinjstvo i školovanje — — — — — — — — — —	12
Formiranje osnovnih osobina — — — — — — — — — —	20
Student Poljoprivrednog fakulteta — — — — — — — — — —	27
Omladinski rukovodilac u Novom Sadu — — — — — — — — — —	38
Partijski rad u Vojvodini — — — — — — — — — —	47
Zaustavila je dalju provalu — — — — — — — — — —	55
Član Pokrajinskog komiteta KPJ — — — — — — — — — —	70
»Pucajte, ovo su komunističke grudi!« — — — — — — — — — —	77

